

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

**РОЗВИТОК РЕСУРСНОЇ БАЗИ
ВІТЧИЗНЯНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА**

Київ 2012

УДК 004.775:316.77(477)
ББК Ч223(4УКР)+Ч620.1+3970.4
Р64

Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(протокол № 14 від 27.11.2012)

А в т о р с ь к и й к о л е к т и в:

О. С. Онищенко, В. М. Горовий, Л. А. Дубровіна, В. І. Попик, Л. Й. Костенко,
Л. А. Чуприна, Н. І. Іванова, К. В. Лобузін, Н. С. Вітушко, Л. О. Матвійчук,
Т. Ю. Гранчак

Р е ц е н з е н т и:

В. Ю. Омельчук, д-р іст. наук, проф.
Ф. М. Кирилюк, д-р філос. наук, проф.

Бібліографічна редакція:

І. П. Антоненко

Розвиток ресурсної бази вітчизняного інформаційного середовища /
[О. С. Онищенко, В. М. Горовий, Л. А. Дубровіна та ін.] / НАН України, Нац. б-ка
України ім. В. І. Вернадського. – К., 2012. – 194 с.

ISBN 978-966-02-6658-2

Коллективна монографія науковців Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського присвячена розгляду основних тенденцій еволюції вітчизняного інформаційного середовища, пов'язаних, зокрема, із удосконаленням процесу дієвого використання в інформаційних обмінах медіа-ресурсів, продукції сучасних соціальних мереж, наукової періодики, архівної та книжкової спадщини, інтегрованості до цього середовища сучасних бібліотек.

Розрахована на науковців, що працюють у сфері вивчення проблем розвитку інформаційного суспільства, на інформаційних працівників-практиків та широке коло зацікавлених у даній проблематиці читачів.

УДК 004.775:316.77(477)

ББК Ч223(4УКР)+Ч620.1+3970.4

ISBN 978-966-02-6658-2

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА

Розділ 1. РЕСУРСНА БАЗА ВІТЧИЗНЯНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

Розділ 2. УДОСКОНАЛЕННЯ СТРУКТУРИ ВІТЧИЗНЯНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ

2.1. Інноваційні процеси в інформаційному просторі в контексті соціальної трансформації суспільства

2.2. Наукова періодика України в умовах глобалізації

2.3. Особливості формування та використання соціокультурних ресурсів соціальних медіа в українському інфопросторі

Розділ 3. БІБЛІОТЕЧНІ УСТАНОВИ У РОЗВИТКУ РЕСУРСНОЇ БАЗИ ВІТЧИЗНЯНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА

3.1 . Інтегрованість бібліотеки в інформаційний простір суспільства

3.2. Електронні бібліотеки: принципи формування ресурсної бази та засобів доступу до інформації

3.3. Надання доступу до інформаційних ресурсів наукової та історико-культурної спадщини в цифровому форматі

Розділ 4. ДОКУМЕНТАЛЬНІ РЕСУРСИ АРХІВНОЇ ТА КНИЖКОВОЇ СПАДЩИНИ ЯК ІСТОРИЧНИЙ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ БАЗИС РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВ

4.1. Організаційна структура документально-інформаційної ресурсної бази України та її функції

4.2. Створення інтегрованого документально-інформаційного бібліотечного, архівного та музейного ресурсу національної спадщини

Розділ 5. ПЕРСОНАЛІЇ СУЧАСНИКІВ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ ЯК ЧИННИК РОЗБУДОВИ ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА, ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ У СВІТОВИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР

ВИСНОВКИ

ПЕРЕДМОВА

На другу половину ХХ – початок ХХІ ст. припадають серйозні здобутки людства в практичному впровадженні засобів ефективного управління інформацією, передусім, на базі впровадження нових електронних інформаційних технологій, що забезпечують управління швидкозростаючими інформаційними масивами, удосконалення механізмів циркуляції інформації в глобальному вимірі і на всіх рівнях соціальної структури суспільства. Використання цих технологій обумовило визначення характеристики нового, постіндустріального етапу розвитку людства як інформаційного.

Для України входження в новий етап суспільного розвитку означає безальтернативну ситуацію, за якої лише вдосконалення організації використання інформаційної основи українського суспільства – об'єднаної системи вітчизняних інформаційних баз, а також розвитку інформаційного виробництва та систем соціальних інформаційних комунікацій, що в сукупності становлять ресурсну базу вітчизняного інформаційного середовища, може забезпечити належні позиції у міжнародному співробітництві. Цим і буде, власне, визначатися місце України в загальноцивілізаційній ієрархії.

Якість інформаційного супроводу здійснюваних суспільних перетворень насамперед залежить, по-перше, від наявних запасів потрібної інформації, тобто від місткості інформаційних баз, на яких ґрунтується українське суспільство, по-друге, від здатності й можливості творити власну та кваліфіковано адаптувати необхідну зовнішню інформацію з глобального інформаційного простору, тобто, від рівня розвитку інформативного середовища і, по-третє, від наявних можливостей та механізмів управління інформацією. Ефективність даної ресурсної бази визначається як самостійним значенням кожної із складових, так і факторами їх взаємовпливу, що можуть значно збільшувати або ж зменшувати опосередковану його дієвість.

На сьогодні в розпорядженні суспільства є сукупність різноманітних компонентів інформаційної інфраструктури: наявні інформаційно-аналітичні, бібліотечні, архівні й інші центри зберігання та організації використання інформаційних ресурсів, наукові установи, структури, пов'язані з аналізом первинних масивів інформації типу «фабрика думки», дослідницькі фонди, соціологічні центри – усі структури, що займаються виробництвом суспільно значущої інформації, включаючи управлінську, економічну, політичну та для забезпечення всіх видів іншої суспільної діяльності, соціальні інформаційні комунікації, системи правотворчого регламентування інформаційної сфери.

Система соціальних інформаційних комунікацій у процесі суспільної інформатизації відіграє вирішальну роль у зв'язку зі зростаючою необхідністю:

– стійких інформаційних обмінів між соціальними структурами, у тому числі територіально розділених значними відстанями, а пізніше – і в загальноцивілізаційному

масштабі, що, власне, і стало основою формування глобального інформаційного простору;

– зростаючої суспільної важливості достовірної передачі інформації без суттєвих втрат, негативного впливу технологічних шумів, що спотворюють інформацію;

– потребою в задоволенні суспільних запитів, пов'язаних з постійним розширенням доступу до наявних обсягів інформації, пов'язаних з розвитком, ускладненням соціальної структури в процесі її постійного розвитку.

Ця система постійно вдосконалюється відповідно до зростаючих соціальних потреб на базі розвитку науково-технічного процесу, стимульованого, у свою чергу, суспільно корисною працею. Сьогодні цей процес інтенсивного вдосконалення системи розвивається насамперед у двох основних напрямках: підвищення якості та інтенсивності циркуляції інформації у вже діючих каналах, а також у зв'язку з постійним ускладненням структури суспільства, множенням, удосконаленням наявних каналів у процесі організації доступу до інформації користувачів, для обслуговування нових соціальних структур, що створюються в процесі суспільної еволюції.

Тісно пов'язаною з цими питаннями є проблема ефективного використання нагромаджених під час історичного розвитку людства знань, інформаційних ресурсів, що зберігаються на різних, у тому числі складних для використання в системі сучасних комунікацій, носіях. Водночас введення в суспільний обіг цієї інформації в обсягах, сумірних з обсягами виробництва нової інформації, є принципово важливим для суспільства, оскільки має забезпечувати відповідний орієнтир, спадкоємність наукових, моральних, у широкому значенні культурних традицій розвитку суспільства. Вирішення даної проблеми сьогодні неможливе без переосмислення ролі системи бібліотечних установ у сучасних умовах, введення як важливих складових цих установ до системи наповнення сучасних інформаційних комунікацій.

Пропонована колективна монографія присвячена розгляду основних тенденцій еволюції вітчизняного інформаційного середовища, пов'язаних, зокрема, із вдосконаленням процесу дієвого використання в інформаційних обмінах медіа-ресурсів, продукції сучасних соціальних мереж, наукової періодики, архівної та книжкової спадщини, інтегрованості до цього середовища сучасних бібліотек.

Розділ 1. РЕСУРСНА БАЗА ВІТЧИЗНЯНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

Під впливом сучасних соціокультурних перетворень в українському суспільстві відбувається еволюція його інформаційної сфери, як у структурі інформаційних ресурсів, так і в обсягах використовуваної інформації. Структура інформаційної основи розвитку суспільства видозмінюється у зв'язку з відповідними його інформаційними запитами та здобутками науково-технічного прогресу. Наявні запити, як правило, крім змістовного наповнення визначають специфіку інформації за оптимальними характеристиками носіїв і, відповідно, технологіями використання. Таким чином, еволюція суспільних запитів диктує еволюцію структури інформаційних ресурсів, визначає оптимальне співвідношення між їх видами, що сприяє піднесенню якості використання всього їх обсягу в сукупності. На інформаційному етапі розвитку цивілізації даний показник суспільної діяльності стає одним з основних.

При розгляді структури сучасних інформаційних ресурсів, виходячи з результатів набутого досвіду застосування технологій обробки і використання інформації, видається за доцільне в основу структурування покласти саме форми її фіксації. На сьогодні до традиційних, таких що міцно ввійшли в суспільну практику, можна віднести інформаційні ресурси на паперових носіях, представлені книжковою продукцією, розвитком газетно-журнальної періодики. До традиційних, зважаючи на вдосконалення технологій розвитку магнітозапису, фото- та кіносправи, інших широко використовуваних протягом минулого століття носіїв інформації та технологій використання, потрібно долучити систему інформаційних ресурсів фотодокументного сегмента, документального і художнього кіно, радіо та телебачення. Ці ресурси тривалий час задовольняли запити суспільства в усіх сферах його життя.

Однак, у зв'язку з прискоренням темпів суспільної еволюції, необхідністю оперативного реагування на нові та дедалі більш масштабні виклики сучасності (кліматичних катаклізмів, проблеми голоду, блискавичного, у зв'язку з розвитком глобалізації, поширення епідемій, масштабних техногенних катастроф, спалахів внутрішньоцивілізаційних суперечностей та ін.), дедалі відчутнішою стає проблема невідповідності технологій використання традиційних інформаційних ресурсів для нейтралізації цих проблем. І дедалі більшої значущості в житті сучасного, значною мірою вже інформатизованого суспільства набирає інформація на електронних носіях. Технології її використання, що прискорюють інформаційні обміни, дають можливість більш ефективно в порівнянні з традиційними методиками використовувати інтелектуальний потенціал людства, інтелектуальні напрацювання кожної нації, кожної держави для вирішення актуальних проблем сучасності. Дане твердження стосується як інтернет-інформації, так і ресурсів оцифрованої інформації, продукування аналітичної та іншої спеціально орієнтованої інформації. Таким чином, електронні інформаційні ресурси, що використовуються в інтересах сучасного суспільного розвитку, набувають дедалі більшого

значення як новітніх, порівняно з традиційними, дедалі більш суспільно значущих і створюють, з огляду на своєрідність технологій виробництва та використання, самостійну складову інформаційної бази суспільства.

Наявний суспільний досвід показує, що врахування характерних особливостей кожного з видів як традиційної, так і новітньої інформації дає можливість для оптимального визначення специфічної їх ніші в системі задоволення інформаційних потреб, організації оптимальної структури сучасної інформаційної бази.

У комплексі вітчизняний інформаційний ресурс має визначати державну інформаційну політику, метою якої є досягнення якісно нового рівня інформаційного забезпечення суспільства у процесі його розвитку в постіндустріальний період. Вона має охоплювати всі сфери життє- діяльності в процесі їх розвитку у напрямі до нового, інформаційного суспільства, включати в себе стратегію та принципи розвитку системи інформатизації.

Система закладених у ній ідей має вказувати на шляхи вирішення проблем, які пов'язані:

- із творенням, систематизацією, обробкою, зберіганням та використанням інформації в масштабах держави;

- з удосконаленням управління інформацією як найважливішим ресурсом соціально-економічного, політичного і культурного розвитку, налагодження системи збереження, вивчення і раціонального використання інформаційних ресурсів відповідно до запитів суспільства;

- з розвитком міжнародного співробітництва в інформаційній сфері, утвердженням інформаційного суверенітету України, із забезпеченням рівня інформаційної безпеки, що характеризується достатньою захищеністю національних інтересів в інформаційній сфері від зовнішніх та внутрішніх загроз для забезпечення нормального життя і розвитку особи, суспільства, держави;

- із забезпеченням зростання активності України в міжнародному інформаційному просторі, реалізацією програм наповнення українського сегмента міжнародного інформаційного простору якісною, суспільно значущою інформацією, з адаптацією зарубіжних інформаційних ресурсів згідно із суспільними потребами в Україні;

- з науково-інформаційним забезпеченням діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, економічних структур, наукових, культурно-освітніх закладів, громадських організацій, забезпеченням конституційних прав і свобод громадян в інформаційній сфері, постійним удосконаленням суспільних механізмів забезпечення відкритості інформаційної політики – важливої передумови формування демократичного суспільства і правової держави в Україні;

- з розширенням можливостей для оволодіння сучасними інформаційними технологіями, їх використанням у виробництві, навчанні, побуті представниками усіх верств населення, із становленням інформаційної освіти, розвитком системи інформаційних

наук, поширенням інформаційної культури, розвитком фундаментальних наукових досліджень, розробкою вітчизняних інформаційних і телекомунікаційних технологій та засобів їх реалізації, удосконаленням підготовки відповідних наукових та інженерних кадрів;

з удосконаленням правового поля процесу інформатизації¹. Ефективність функціонування загальноукраїнської, як власне, і будь-яких інших інформаційних баз прямо залежить як від змістовного їх наповнення, так і від якості самої роботи з інформацією, дотриманням необхідних пропорцій між організацією роботи структур, що займаються виробництвом, збереженням, поширенням інформації, що здійснюють її використання в суспільних інтересах, у реалізації актуальних проєктів національного розвитку.

Оптимальне співвідношення при цьому регулюється суспільною значущістю, кількістю таких проєктів, магістральними напрямками розвитку даної нації, держави. Воно залежить також від обсягів інформації, що міститься в загальноукраїнській інформаційній базі, від ефективності її використання, від обсягів нової інформації, що виробляється власними силами в Україні та надходить у результаті міжнародних інформаційних обмінів. Критерієм ефективності функціонування будь-якої інформаційної бази є співвідношення рівня активного використання наявної в ній інформації до загальних інформаційних обсягів.

Характерним якісним показником будь-якої соціальної інформаційної бази, призначеної для супроводу тих чи інших процесів суспільної діяльності, у тому числі загальнонаціональної, загальнодержавної, є системність у наповненні новою інформацією, що акумулює новий досвід, нові дані, одержані в результаті цієї діяльності. Навіть епізодичні перебої в процесі наповнення цих баз не лише позбавляють користувачів інформації про якісь конкретні події суспільного значення, а й негативно позначаються на фіксації внутрішньої логіки людської пізнавальної чи перетворювальної діяльності, на їх прогностико-аналітичному потенціалі.

В Україні період так званої лібералізації, що супроводжувався обвальним спадом виробництва (на початок 1995 р. ВВП становив 59,6 % рівня 1991 р.), не лише загальмував, але й зумовив істотні втрати в процесах інформатизації, у процесах суспільного усвідомлення її значення, негативно позначився на процесі наповнення системи соціальних інформаційних баз. Лише в 1999 році в Україні було зафіксовано припинення процесу падіння ВВП, і відновився суспільний інтерес до використання інформаційних ресурсів у практиці суспільного розвитку, а отже – і до відновлення роботи з наповнення баз новою суспільно значущою інформацією, до здійснення практичних кроків щодо розвитку процесів інформатизації.

На сьогодні інформаційна основа розвитку українського суспільства як у своїх традиційних, так і в інноваційних складових зазнає поступового оновлення і в змістовній, і в техніко-технологічній сферах. Характерними особливостями останнього десятирічч-

чя є поступова комп'ютеризація процесів використання традиційних інформаційних ресурсів, а також зростаючий доступ до інноваційної електронної інформації та технологій, у тому числі мережевих, дедалі більшої частини українських громадян та включення їх у процеси сучасного інфотворення.

У системі традиційних інформаційних ресурсів при цьому одним із засобів наповнення інформаційних баз України є книговидання. Як і в більшості країн світу, комп'ютерні технології дедалі глибше проникають у книговидавничу справу, підвищують її продуктивність. Позитивним для наповнення інформаційних баз в Україні став вплив процесу демократизації суспільства. Він відкрив для читачів, для введення в загальноінформаційний обіг твори, що тривалий час в Україні не видавалися, теми, які в літературі, науці не розроблялися. Особливо це стосувалося історичної літератури, наукової, мистецтвознавчої, мовознавчої, релігієзнавчої. Вона видається під впливом попиту, зумовленого зростанням національної свідомості та духовних пошуків.

Збільшення кількості видавничих структур, приватизація у видавничій сфері проте не позначились на зростанні загальних обсягів випуску літератури. (Станом на 01.01.2012 р. до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції внесено 5164 суб'єкти видавничої справи.)². Тут і далі використовуються статистичні дані Звіту про підсумки роботи Державного комітету телебачення і радіомовлення України у 2011 р.

В Україні сьогодні видається менше однієї книги на людину в рік. Різко зменшився випуск довідкової, наукової, науково-популярної, навчальної літератури, знизилась її якість.

Поряд із суто економічними факторами, на книговидавничу сферу в Україні негативно вплинули сліпо діючі ринкові механізми, низька платоспроможність основної маси найбільш читаючої частини населення, кризові явища в науці, освіті, наукомістких галузях суспільної діяльності.

Крім цих факторів загальносуспільного значення на вітчизняне книгорозповсюдження впливають також специфічні фактори, характерні лише для інформаційної сфери життя сучасного суспільства. Серед них на розширення впливу вітчизняної продукції на інформаційних ринках негативно впливає:

- недостатня підтримка вітчизняного книговиробника;
- слабка орієнтація на специфічні запити стосовно книжкової продукції в регіонах, у тому числі мовні особливості цих запитів;
- недостатня державна підтримка українських видавництв на міжнародних ринках, відсутність ефективного сприяння розповсюдженню української книги в місцях найбільшого зосередження українських громадян та вихідців з України (у Сибірі та на Далекому Сході Російської Федерації, в Італії, Іспанії, Португалії, Польщі, Ізраїлі, а також у місцях зосередження давньої української діаспори на американському континенті);

– відсутність належного професіоналізму у значній частині книговидавців, що розглядають видавничу справу лише під кутом зору економічного, причому досить часто короткотермінового чи, у крайньому разі, вузькополітичного інтересу, не цікавляться зарубіжною перспективою, оскільки вихід на міжнародні ринки передбачає дотримання сучасних стандартів книговидання, дотримання законодавства та ін., з їх точки зору небажаних ускладнень.

Слід також зазначити, що в тій чи іншій мірі ці недоліки, з урахуванням специфіки виробництва інформаційних ресурсів, є характерними також і для популяризації вітчизняних ЗМІ, для радіо та телебачення.

На негативні тенденції мали вплинути певні регулятивні механізми, передбачені Указом Президента України «Про додаткові заходи з державної підтримки національного книговидання і книгорозповсюдження», Закону України «Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні» та ін.

Останнім часом активно поповнюється єдина електронна база Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції. Розроблено Стандарт надання адміністративних послуг для оформлення свідоцтв про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції, затверджений наказом Держкомтелерадіо України від 23.03.2011 р. № 64.

Вжиті заходи сформували тенденцію до стабілізації за кількістю назв виданої літератури, збільшення обсягів робіт комерційних видавництв та виробничих організацій, певне зростання видань наукової літератури, навчальної і навчально-методичної, а також виробничо-практичної та довідкової літератури, однак, у цілому, проблема видавничої діяльності в Україні ще далека від вирішення.

Таблиця 1.1

**Порівняльна характеристика
випуску книжкових видань у 2010–2011 рр.**

Види видань	2010	2011 (станом на 01.01)	2012 (станом на 01.01)
------------------------	-------------	----------------------------------	----------------------------------

	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.	Кількість видань, друк. од.	% відношення до кількості видань (станом на 01.01. 2011)	Тираж, тис. пр.	% відношення до загального тиражу (станом на 01.01. 2011)
Книги і брошури, у т.ч.:	22557	45058,3	18910	37114,6	19188	101,5	35356,5	95,3
<i>Українською мовою</i>	14852	24704,4	12201	19580,5	12704	104,1	19946,1	101,9
<i>Російською мовою</i>	5554	17972,8	4812	15690,0	4364	90,7	12259,7	78,1
Автореферати дисертацій	7328	750,6	6600	676,5	7480	113,3	766,1	113,2

З урахуванням недоліків попереднього року здійснено ряду заходів щодо формування та реалізації Програми «Українська книга» на 2011 р., що дало свій позитивний результат. Державним бюджетом України на виконання Програми «Українська книга» на 2011 р. було передбачено кошти в сумі 20 млн грн.

У рамках Програми забезпечено випуск ряду соціально значущих видань. Зокрема, вперше випущено видання для осіб з вадами зору – збірка поезій у двох книгах Т. Фролової «Таїна», яка віддрукована шрифтом Брайля, а також побачили світ 19 видань для дітей та юнацтва, 28 творів класиків української літератури та лауреатів Національної премії імені Тараса Шевченка, 15 видань творів класиків зарубіжної літератури (у перекладі українською мовою), 56 науково-популярних видань, 16 довідкових та інформаційних і три видання мовами національних меншин. Серед них видання, що були видані на виконання указів та розпоряджень Президента України, а також на відзначення пам'ятних дат у житті суспільства.

Книжкові видання, виготовлені в рамках Програми «Українська книга» у 2011 р., відповідно до встановленого порядку поповнили бібліотеки середніх та вищих навчальних закладів, частину тиражів за розподілом Держкомтелерадіо України передано для фондів публічних бібліотек, у тому числі в сільській місцевості України, а також для забезпечення потреб посольств, представництв України та українських громад за кордоном. Залежно від читацького призначення деякі книги передані культурно-просвітницьким товариствам національних меншин України й іншим установам та ор-

ганізаціям для забезпечення загальнодержавних потреб.

Минулого року поновила свою роботу Міжвідомча комісія з питань сприяння розвитку вітчизняного книговидання та книгорозповсюдження, на засіданні якої було підтримано пропозицію Держкомтелерадіо України та прийнято рішення про доцільність об'єднання Державної цільової програми популяризації вітчизняної книговидавничої продукції на 2009–2012 роки та Державної цільової програми підтримки та розвитку читання на період до 2015 року в одну Державну цільову національно-культурну програму популяризації вітчизняної книговидавничої продукції та читання на 2013–2017 роки.

У минулому році прийнято рішення про реорганізацію державних видавництв, що належать до сфери управління Держкомтелерадіо України, і відповідно до рішення колегії від 01.11.2011 р. розпочато відповідну роботу, результатом якої має стати підвищення ефективності керування об'єктами державної власності, активізація видавничої діяльності, збільшення обсягів виробництва видавничої продукції, зменшення кількості збиткових підприємств.

У 2011 р. було розроблено Програму стандартизації в галузі книговидання і преси на 2012–2016 роки. Її впровадження здійснено відповідно до наказу Держкомтелерадіо України від 22.12.2011 р. № 360.

У цьому році в Україні функціонує понад 8500 об'єктів роздрібною торгівлі книжковою продукцією, шосту частину з яких становлять книжкові магазини. Кількість цих центрів реалізації книжково-журнальної продукції має тенденцію до збільшення.

Держкомтелерадіо України забезпечує участь вітчизняних видавців у Мінській, Московській виставках-ярмарках та у Франкфуртському міжнародному книжковому ярмарку. Свої видання на цих міжнародних заходах представляють понад 50 видавців та видавничих організацій.

У VII Київській міжнародній книжковій виставці-ярмарку та у II Київській міжнародній книжковій виставці-ярмарку «Книжкові контракти» взяло участь понад 300 видавництв, на виставках побувало близько 17 тис. відвідувачів, що майже вдвічі більше в порівнянні з 2010 р.

За підтримки Держкомтелерадіо України було проведено XVI Міжнародну спеціалізовану виставку «Поліграфія-2011».

Особливу роль у суспільних перетвореннях в інформаційній сфері, а стосовно інформаційних баз суспільства – у виробництві і поширенні оперативної інформації, що стосується всіх сторін життя людей, відіграє система засобів масової інформації. Сьогодні комп'ютерні технології використовують усі види ЗМІ і, таким чином, сприяють взаємодоповненню, взаємодії, розширенню тематичного спектра суспільного інформування.

Традиційні друковані періодичні видання в сучасній Україні протягом останнього десятиріччя певною мірою, у порівнянні з періодом двадцятирічної давності, втратили

популярність. У середині 90-х років В. Литвин пояснював це тим, що більшість газет є збитковими і не можуть вкладати достатніх ресурсів у свій розвиток. Вартість виробництва газети є високою, у той час як купівельна спроможність населення – низька. На початок 2000 р. в Україні було зареєстровано 10 226 періодичних видань³. Серед них таких, що витримують режим щоденного виходу, – менше половини. Чимало зареєстрованих газет, особливо це стосується видань невеликих партій, виходять час від часу, лише в періоди виборчих кампаній та якихось важливих для видавців подій.

За даними Книжкової палати України імені Івана Федорова, протягом останніх років продовжує спостерігатись прояв тенденції щодо скорочення кількості традиційних газетних видань. Так, у 2010 р. їх було зареєстровано 2347, у тому числі українською мовою – 1171, російською – 901, двомовних – 253. У тому числі українсько-російських – 244. Друкувалися також видання іншими мовами відповідно до запитів читачів.

Відповідно, у 2011 р. (за даними на 30.09.2011 р.) було зафіксовано 2067 видань, у тому числі українською мовою – 1028, російською – 815, двомовних – 206, у тому числі українсько-російських – 196. Треба зазначити, що переважна більшість цих видань в інформаційних базах сучасної України і сьогодні відіграє локальну роль. Вони не завжди представлені в електронному вигляді в Інтернеті або ж представлені частково. Серед причин порушення періодичності називаються найчастіше фінансові проблеми, відсутність технологічних можливостей, спеціалістів, а швидше – просто відсутність відповідної мотивації у видавців. Однак під впливом додаткових можливостей, обумовлених комп'ютеризацією, частина з цих традиційних видань знаходить своє місце в інформаційному просторі сучасної України, знаходить свого читача, актуальну для нього тематику і адаптується до суспільних запитів сучасності. Тим більше, коли вона вводить у практику поєднання традиційного інформування на паперових носіях з веденням тематичного сайту, представленням газетно-журнальної інформації в соціальних мережах. З розвитком інформатизації, з громадянською активізацією населення України ця категорія видань може стати значним резервом для наповнення вітчизняного інформаційного простору.

Домінуючу позицію серед ЗМІ України займають телебачення і радіо.

У системі Держтелерадіо України функціонують 24 обласні державні телерадіокомпанії, державна телерадіокомпанія «Крим», а також регіональні телерадіокомпанії в містах Київ і Севастополь.

До сфери державного управління належить також Українська студія телевізійних фільмів «Укртелефільм», Державна телерадіокомпанія «Культура», «Всесвітня служба “Українське телебачення і радіомовлення”» та ряд інших ТРК. При цьому частка недержавного сектору телебачення і радіомовлення в інформаційному просторі України перевищує 96 %. Дана обставина створює цілий ряд проблем для роз'яснення змісту урядової діяльності в суспільстві, недостатньо представляє цю діяльність за рубежом, негативним фактором в інформаційному супроводі еконо-

мічних і політичних ініціатив органів державної влади в міжнародних відносинах, у роботі із залучення зарубіжних інвестицій в економіку України. Можна погодитись із точкою зору О. Зернецької, яка стверджувала ще десятиріччя тому, «що телебачення не стало інструментом гармонізації відносин у суспільстві (вони цілком визначені у світі: вироблення і розповсюдження ідеалів, моделей поведінки, стандартів соціального буття) не сприяє соціалізації особистості»⁴. При цьому слід зазначити, що останнім часом з'явилися ознаки деякого покращання даної ситуації. Починаючи із середини 2011 р. в Україні проведено значну роботу щодо покращання якості програм, вироблених для державних потреб. За III–IV квартали минулого року було вжито заходів щодо покращення взаємодії між ОДТРК з урахуванням переходу на цілодобове мовлення державних телерадіокомпаній у цифровому стандарті розповсюдження сигналу, а також удосконалення формування державного замовлення на виробництво та трансляцію телерадіопрограм, вироблених для державних потреб. У IV кварталі 2011 р. забезпечено висвітлення здійснюваних в Україні реформ.

Збільшено обсяг виробництва телепрограм, адаптованих для осіб з вадами слуху, на 50 % відносно обсягів таких програм у 2010 р. Запроваджено блокову уніфіковану сітку мовлення на 24 години з урахуванням: безумовного виконання завдань тематичних планів, забезпечення виробництва уніфікованого формату програм, виробництва програм та передач уніфікованого загальноприйнятого хронометражу, планування єдиного часового проміжку виходу в ефір програм та передач за жанровим розподілом, започаткування практики ефірного програмування циклових програм переважно з періодичністю не рідше ніж раз на тиждень.

Протягом останнього року у співпраці з Мінсоцполітики України було забезпечено роз'яснювальну роботу з впровадження пенсійної реформи, організовано роботу з висвітлення ходу основних перетворень у сфері пенсійного забезпечення, поінформовано громадськість про запровадження Пенсійним фондом України спеціальних програм, зокрема Програми «Пенсійний калькулятор».

Спільно з Держенергоефективності організовано інформаційну кампанію щодо необхідності ощадливого ставлення до енергоресурсів (соціальна реклама щодо необхідності заощадження газу, води, тепла, електроенергії). Починаючи з жовтня 2011 р., в ефірі всіх державних телерадіокомпаній демонструвались три соціальні рекламні відеоролики хронометражем по 30 сек. Кількість їх виходів становила 7492, загальний хронометраж – 62 год 44 хв.

Починаючи з другої половини липня та до кінця вересня всіма державними телерадіокомпаніями було запроваджено п'ятихвилинні інформаційні випуски у прайм-тайм, присвячені ходу збирання та збереження врожаю.

Крім того, започатковано україномовну версію Euronews. Розбудовано загальнонаціональну мережу цифрового наземного мовлення. З 1 листопада 2011 р. здійснюється

трансляція телепрограм НТКУ в цифровому стандарті MPEG-4 DVB-T2. Доставка сигналу відбувається через супутниковий канал. З 2012 р. започатковано нову бюджетну програму «Забезпечення населення засобами приймання сигналів цифрового телерадіомовлення». Вжито заходів для забезпечення незахищених верств населення приймачами-декодерами, здатними приймати телевізійний цифровий сигнал у стандарті DVB-T2 MPEG-4. Закладено правові основи для забезпечення міжнародної версії телепрограм НТКУ «Перший Україна» в телеінформаційному просторі Російської Федерації. У 2011 р. здійснено тестове мовлення. З лютого 2012 р. розпочато регулярне мовлення супутниковим каналом на РФ.

Створено веб-сайти всіх державних телерадіокомпаній та запроваджено онлайн мовлення державних телеканалів у мережі Інтернет і налагоджено обмін програмами між ДТРК за сучасною технологією використання FTP-серверів.

При цьому на якості роботи державних телерадіокомпаній позначаються постійні проблеми недофінансування. Недостатність коштів на трансляцію яскраво ілюструється станом з поширенням радіопрограм НРКУ. У 2011 р. НРКУ в черговий раз скоротила обсяг мовлення в діапазонах довгих та середніх хвиль. Найбільш болісно це скорочення вплинуло на роботу виділених радіоцентрів Концерну РРТ – Броварського радіоцентру, Лучівської філії та радіостанції Красне Львівської філії. У 2011 р. з наявних у Лучівської філії трьох надпотужних середньохвильових (СХ) і семи короткохвильових (КХ) передавачів загальною потужністю випромінювання 10 МВт для трансляції програм державних радіомовників використовуються лише один СХ передавач на мережі УР-1, що працювала на половину своєї потужності.

Радіостанція Красне Львівської філії – потужне радіомовлення на довгих, середніх та коротких хвилях, функціонально може забезпечувати мовлення на вісім областей західного регіону України, іномовлення Всесвітньої служби «Радіо Україна» на Європу, Південну та Північну Америку, Канаду, Австралію. На балансі перебувають чотири надпотужні радіомовні передавачі з комплексом антенно-фідерних пристроїв, у тому числі унікальних СХ, ДХ, та КХ антен. Однак минулого року у Львівській філії працював 4 год на добу лише один КХ передавач на розповсюдженні програм іномовлення ВСРУ.

Можна погодитись із думкою експертів про те, що припинення використання технічних засобів підприємств Концерну РРТ призводить не лише до зниження якісних параметрів інформаційної діяльності, але й до критичного фінансового стану підприємств, втрати висококваліфікованих кадрів, невиконання заробітної плати і соціального напруження в колективах. Утримання непрацюючих передавачів призводить до додаткових витрат та є збитковим для підприємств Концерну. Концерн РРТ не в змозі утримувати непрацюючі об'єкти і змушений їх ліквідувати.

На сьогодні потреба державних телерадіокомпаній, і особливо НРКУ, у частотах FM-діапазону задовольняється не більше ніж на 30 %, що суттєво скорочує потенціал

льну аудиторію слухачів державних радіомовників. Єдиним шляхом розв'язання зазначеної ситуації в НРКУ залишається модернізація мереж мовлення в середньохвильовому діапазоні з подальшим переходом до синхронних мереж радіомовлення.

Завдяки прийнятим урядом України заходам щодо розвитку вітчизняного кіновиробництва Українська студія телевізійних фільмів «Укртелефільм» з лютого 2011 р. була звільнена від податку на землю і за рахунок обігових коштів створила шість документальних телефільмів.

Джерелами виробництва інформації, що відображає життя суспільства і забезпечення нею українських інформаційних баз та українського сегмента міжнародного інформаційного простору, є система інформагентств в Україні. Їх загальна кількість протягом останнього десятиріччя значно зменшилась. Якщо на рівні 2005 р. таких установ налічувалося понад 30, то на сьогодні – лише дев'ять. Серед них державних лише два: Українське національне інформаційне агентство «Укрінформ» та ДП «Кримське інформаційне агентство». Серед недержавних найбільш популярними серед користувачів є ТОВ «Українське незалежне інформаційне агентство новин (УНІАН), ТОВ «Інформаційне агентство “Українські новини”» та ще п'ять агентств, що працюють на рівні, який задовольняє не лише українських споживачів, а й вимоги міжнародного інформаційного простору, зарубіжжя. Зниження числа таких інформаційних центрів обумовлюється рядом факторів, серед яких особливо значущими є якісний розвиток інформаційних інтернет-ресурсів, вихід їх на позиції повноцінного суспільного інформування та економічний: унаслідок різкого зниження кількості газетно-журнальних видань у паперовому форматі відбулося звуження кількості користувачів продукцією агентств, з'явилися альтернативні джерела інформування на базі використання електронних інформаційних технологій.

Очевидно, перспективи подальшого розвитку діяльності інформаційних агентств пов'язані з уточненням їх інформаційної ніші в системі суспільного реформування. При цьому має бути спрогнозовано аудиторію чи систему соціальних інститутів, що мають бути постійними користувачами продукцією інформагентств в умовах розвитку інформаційного суспільства, змістовні характеристики продукції та форми її подачі. Цим виражатиметься специфіка даного виду інформування.

Удосконалення технологічної бази виробництва й поширення інформації на території України сприяло появі не лише регіональних інформаційних агентств, а й інших, певною мірою прирівнюваних до них джерел оперативної електронної інформації, фінансованих зацікавленими державними органами, громадськими організаціями, економічними структурами. Відчутним внеском у справу оперативного інформування громадян стала організація роботи сайтів державних органів та громадських організацій. Розширюється використання електронних технологій у підготовці інформаційних, інформаційно-аналітичних продуктів у системі інших центрів виробництва, збереження та організації використання вітчизняних інформаційних ресурсів. Наукові установи,

спеціальні аналітичні центри, що працюють за принципом «фабрик думки», а також у процесі вдосконалення фінансування та підвищення техніко-технологічного рівня інформаційної діяльності дедалі більша частина мережі вітчизняних бібліотек сьогодні активізує наповнення інформаційного простору затребуваними продуктами, сприяючи формуванню сучасного інформаційного ринку.

До системи інформаційних баз в Україні входить також мережа архівних закладів. В умовах розвитку суверенної української держави ці заклади набувають особливого значення не лише як сховища інформації, фіксації суспільно значущої інформації перехідного періоду для майбутніх поколінь, а і як джерела інформації, що сприяють зміцненню національної самосвідомості, прогресивних традицій українського народу, його історії і культури. На жаль, і ця складова інформаційних баз українського народу нині не може повною мірою розкрити свій інформаційний потенціал унаслідок незадовільного матеріально-технічного забезпечення через обмаль кваліфікованих кадрів у цій галузі і головне – суспільного усвідомлення в необхідності розвитку цієї галузі. Такий стан справ є суттєвою причиною серйозного відставання даних інформаційних центрів у сфері впровадження сучасних інформаційних технологій, а отже, – і в забезпеченні широкого доступу до відповідних інформаційних ресурсів.

Важливою складовою структури інформаційних баз України є інформаційні бази культурно-освітніх закладів. До них входить добре розгалужена на кінець 80-х років минулого століття система клубних, бібліотечних, музично-розважальних, святково-обрядових установ та ін. Традиційне призначення цих закладів пов'язане із задоволенням загальнокультурних запитів. Таким чином, бібліотечні та інші культурно-освітні заклади є інструментом донесення до широких народних мас духовних цінностей народу, здобутків світової і вітчизняної культури і основними центрами збереження відповідних інформаційних ресурсів.

У 70-ті – 80-ті роки із зростанням загальнокультурного рівня населення культурно-освітні заклади стали також і центрами громадського поповнення інформаційних баз суспільства, центрами справжнього розвитку багатогранної народної творчості, реалізації можливостей для практичного розвитку творчого потенціалу широкого кола людей, різних вікових, освітніх та інших категорій. Мова йде про поширення усіх видів художньої творчості, технічну творчість тощо, тобто колективного творення суспільно визнаної і значущої інформації насамперед у духовній сфері, що не лише збагачує інформаційні бази новими здобутками, а й сприяє розвитку творчих здібностей, ініціативи учасників творчого процесу, сприяє підвищенню освітнього, загальнокультурного рівня.

Оскільки мережа культурно-освітніх закладів на кінець 80-х – початок 90-х років була добре розвиненою: вона налічувала близько 50 тис. бібліотечних закладів різних систем та відомств підпорядкування, близько 30 тис. клубних закладів, а також понад 10 тис. музейних закладів, то навіть на сьогодні ця мережа має відчутне суспільне зна-

чення, незважаючи на бідну й відсталу від потреб сучасності матеріально-технічну базу. Вони значною мірою збереглися і залишаються потенційним джерелом поповнення інформаційного ресурсу суспільства.

Особливістю ринкових перетворень в Україні став розвиток рекламної справи. Рекламна інформація є також істотним джерелом наповнення соціальних інформаційних баз. Від її розвитку значною мірою в сучасних умовах залежить просування виробленої в Україні продукції на внутрішніх і зовнішніх ринках, її конкурентоспроможність. Протягом останнього десятиріччя Українській державі довелося вживати цілої системи заходів для створення національних засобів виробництва реклами фактично з нуля. Було організовано процес формування відповідної правової бази, кадрів, елементів методики використання реклами в засобах масової інформації та інших напрямів рекламної діяльності.

Новітні інформаційні ресурси в інформаційному просторі України знаходять своє поширення з розвитком інтернет-технологій. Однією з найбільш яскраво виражених причин цього процесу стали об'єктивні потреби економічного розвитку. Пожвавлення в економіці, по-перше, сприяло розвитку ринку інформаційних послуг в Україні, розширенню попиту на інформацію в економічних структурах, громадських організаціях.

По-друге, розвиток матеріальної бази сприяв масовому розширенню кількості учасників процесу інформатизації. Відповідно до зростаючих потреб, пов'язаних з реалізацією курсу на загальносуспільну інформатизацію, як прояв загальноцивілізаційної тенденції входження до нового, інформаційного етапу розвитку суспільства, в Україні не лише постійно зростає кількість користувачів інтернет-інформацією, що наближається вже сьогодні до половини всього дієздатного населення. Дедалі більш відчутними в суспільному розподілі праці стають трансформації, пов'язані з діяльністю в інформаційній сфері. Набувають популярності і суспільного визнання нові професії програмувальників, ремонтників комп'ютерної техніки, фахівців з обробки інформаційних ресурсів та ін.

По-третє, пожвавлення в економічній сфері України сприяло зростанню зацікавленості в актуальній для них інформації бізнес-структур, як вітчизняних, так і зарубіжних, із технологічно розвинутих країн, що привнесло певний імпульс у розвиток інформаційних технологій у нашій країні.

З кожним роком з допомогою інтернет-технологій інформаційне обслуговування розширюється. Український сегмент мережі Інтернет виник на межі тисячоліть. Офіційно домен UA було зареєстровано в грудні 1992 р. Незважаючи на несприятливу економічну ситуацію 90-х років, інтернет-технології в Україні розвивалися досить швидко.

Уже на початку 2000 р. послуги доступу до Інтернету користувачам домена UA надавали 207 провайдерів, серед яких можна назвати і загальновідомі, великі компанії «Укртелеком» та «Інфоком». У цей час в українському сегменті Інтернет налічувалось

близько 180–190 тис. користувачів. На даний час (за підсумками на кінець вересня 2012 р.) кількість доменних імен в UA досягла 687,97 тис. шт. Чисельність доменних імен другого рівня при цьому становила 14 408 шт. Усі інші – імена третього рівня.

Найбільше зростання доменної інфраструктури спостерігалося в містах проведення Євро-2012. Особливо інтенсивним цей процес був останнім часом у зоні Kharkiv.

Особливості розвитку доменного простору в Україні останнім часом рельєфно відображають систему інформаційних запитів згідно з напрямками суспільної діяльності (домени бізнесу, професійної інформації, для особистого використання, для корпоративних співтовариств та ін.).

У процесі розвитку доменної інфраструктури відбувається її диференціація за рівнями використання, що уточнюють призначення кожного з доменів. На практиці сьогодні використовуються чотири рівні диференціації, починаючи від базового.

Відповідно до суспільних запитів система доменів з 2008 р. передбачає багатомовність. Для зони com.net сьогодні доступні кирилиця, латинь, вірменська, арабська, грузинська мови, іврит, а також японські, китайські та корейські ієрогліфи. Впровадження багатомовності створює нові можливості для міжнародного спілкування в усіх сферах суспільного життя. За даними досліджень американської організації Freedom House, Україна стала єдиною країною СНД, що ввійшла до списку держав з вільним інтернет-простором⁵.

При цьому впровадження швидкісного Інтернету в Україні перебуває на найнижчому в СНД рівні. На думку експертів, це пояснюється фактичною відсутністю ринку 3 G-зв'язку. Ця точка зору обґрунтовується тим, що послугами швидкісної мережі минулого року в країні користувалися лише 4,4 % корпоративних користувачів та 7 % громадян. Таким чином, у загальному рейтингу країн за рівнем розвитку ІТ Україна опустилася з 65-го на 67-ме місце.

Крім Києва в процесі розвитку інформатизації активними регіонами впровадження інтернет-технологій стали Дніпропетровська, Харківська, Одеська та Донецька області. У великих містах цих регіонів – створювалось та активізувало свою роботу найбільше провайдерських центрів. Така концентрація їх значною мірою пояснюється змістовним наповненням сайтів. В українському сегменті Інтернету, як показують дослідження, найпоширенішою є інформація про діяльність підприємств, організацій та банків. Це є ще одним підтвердженням думки дослідників про бізнес як каталізатор перенесення передових інформаційних технологій на освоєвані ним території.

У цілому ж, інформаційний ринок, пов'язаний із впровадженням інтернет-технологій, досить динамічно розвивається. На кінець 2010 р., за підрахунками iKS–Consulting, обсяг прибутку ринку провідного доступу в Інтернеті становив 870 млн грн. Це на 31 % більше, ніж у VI кварталі 2009 р. З місяця в місяць кількість сотових абонентів в Україні також зростає. Проникнення сотового зв'язку на її території, за даними цієї ж компанії, на кінець вересня 2012 р. виражається у функціонуванні 56

307 875 активних sim-карт ⁶.

Київ та згадані вище регіони стали локомотивом процесу загальносуспільної інформатизації. І на кінець минулого року кількість користувачів Інтернету в Україні становила вже 14,3 млн, а з урахуванням дітей до 15-річного віку, які не включаються в дослідження маркетологів, ця кількість досягає 17 млн громадян ⁷, що мають доступ до сучасних інформаційних ресурсів. Останнім часом спостерігається зниження темпів поширення Інтернету в Україні до 2–3 % щорічно. Це обумовлюється тим, що основна маса людей до 45-річного віку вже підключилася до Інтернету, а люди старшого віку обмежені в коштах і можливостях підключення до мережі. Однак з достатньою імовірністю можна прогнозувати, що мережа користувачів Інтернету буде зростати і аргументами на користь цього є те, що:

- згідно з перспективними накресленнями діючої влади передбачається постійне зростання соціальних стандартів для малозабезпечених;
- як про це свідчить досвід провідних країн Заходу, інтернет-спілкування є важливим компенсаторним механізмом для категорій людей, які з тих чи інших причин перебувають за межами процесів активних інформаційних обмінів у суспільстві;
- рівень поширення Інтернету в селах і невеликих містах на сьогодні становить лише 20 % від можливого.

У цілому ж, сучасний національний інформаційний простір як сфера інформаційних обмінів національного значення включає в себе розгалужену систему структур, що забезпечують виробництво нової інформації, зберігання наявної на різних видах носіїв, а також організацію її використання з допомогою мережі соціальних комунікацій внутрі суспільства і на міжнародній арені. Даний комплекс інформаційних структур становить національний інформаційний ресурс – інформаційний потенціал суспільства. Від рівня цього потенціалу в нинішньому світі значною мірою залежить збереження розвитку національної інформаційної бази – інформаційної основи розвитку українського суспільства, внесок українського народу в загальноцивілізаційний розвиток.

Забезпечення належного рівня цього потенціалу прямо пов'язане із заходами щодо активізації процесів інформатизації, а прояв сучасних тенденцій еволюції інформаційного простору залежить від цілого ряду внутрішніх і зовнішніх факторів, пов'язаних, у свою чергу, з усіма іншими характерними особливостями життя суспільства. Під час розгляду перспектив розвитку інформаційної основи українського суспільства в умовах сучасної глобалізації доцільно особливу увагу приділити врахуванню найбільш істотних факторів, що впливають на цей процес. Серед них :

- верховенство інститутів українського суспільства над процесом національного виробництва і використання інформаційних ресурсів;
- забезпечення незалежності, умов для рівноправного міжнародного співробітництва в інформаційній сфері;
- забезпечення перспектив:

- а) розвитку вітчизняного інформаційного виробництва, широкого використання глобальних інформаційних масивів для задоволення потреб вітчизняних користувачів;
- б) прискореного зростання ефективності використання інформаційних ресурсів, забезпечення зростання творчого потенціалу українського суспільства у використанні інформаційних ресурсів, у вдосконаленні інформатизації суспільства.

Серед внутрішньосуспільних факторів на розвиток вітчизняного інформаційного простору насамперед впливає якість формування і ступінь усвідомлення всією системою соціальних складових суспільства основних засад і цілей його розвитку, об'єднання навколо них основного загальносуспільного інтересу, розвиток демократизації, ефективного державного управління, техніко-технологічний, освітній розвиток, організація суспільних стимулів для ефективного, творчого використання наявних і створення нових суспільних ресурсів, включення вітчизняного інформаційного виробництва в статусі рівноправного в систему міжнародного виробництва й використання інформації.

До зовнішніх факторів впливу на розвиток вітчизняного інформаційного простору належить зростаючий тиск глобального інформаційного простору, а також уся глобалізована на сьогодні предметно-комунікативна сфера впливів на громадян українського суспільства, що в процесі розвитку ринкових відносин стає дедалі відчутнішою, сприяє формуванню відповідних стереотипів і уявлень, впливаючи, таким чином, на суспільну свідомість.

Серед актуальних напрямів удосконалення діяльності щодо розвитку національного інформаційного простору, ефективної інформатизації суспільства в сучасних умовах першочергового значення набуває сфера виробництва інформації. У наш час сфера інформаційного виробництва стрімко розвивається під впливом трьох основних чинників

Перший з них пов'язаний із прискоренням темпів суспільного розвитку, необхідністю оперативного вивчення особливостей зовнішніх та внутрішньосуспільних викликів, обробки та аналізу відповідної інформації, вироблення інформаційного ресурсу дії, на якому має ґрунтуватись відповідне реагування суспільства, його розвиток. Таким чином, формується інформаційний ресурс розвитку.

Другий чинник пов'язаний із швидкозростаючим значенням інформаційних ресурсів у всіх видах суспільної діяльності, розвитком у зв'язку з цим суспільної інформатизації, що проявляється на сьогодні насамперед у державній політиці забезпечення доступу всім категоріям населення до суспільно значущих інформаційних ресурсів і можливостей оперувати цими ресурсами. При цьому створюються можливості для інформаційної діяльності не лише у сфері суспільно корисних запитів, але й у задоволенні всіх різноманітних запитів і потреб особистості, пов'язаних з інформаційною сферою.

Третій чинник певною мірою пов'язаний із другим, але на сьогодні вже може розг-

лядатися як самостійний. Він пов'язаний з адаптацією сучасної людини до життя в активізованому інформаційному середовищі, із відповідною перебудовою її свідомості. Розгляд перших результатів інформатизації в загальносуспільному вимірі дає підстави для висновку про їх успішність як на соціальному, так і на соціально-психологічному рівні. Поступово до використання сучасних інформаційних технологій долучаються різні категорії громадян України. Переважна більшість користувачів Інтернетом уже пройшла етап загального тренінгу для засвоєння основних можливостей користування ними не лише як засобу полегшення виконання елементарних технологічних операцій у сфері виробничої діяльності, удосконалення міжособистісного спілкування та урізноманітнення дозвілля. Наступний етап у процесі інформатизації на соціальному, соціально-психологічному рівнях пов'язаний з розвитком блогосфери, активізацією громадян у соціальних мережах, активним спілкуванням у Twitter, Facebook, «Однокласниках» та ін. Причому це спілкування із суто розважального поступово перетворюється в систему специфічних інформаційних обмінів соціального значення.

Організація проросту наукового знання в умовах реалізації національного пріоритету – інноваційного розвитку суспільства – є головним напрямом виробництва нової інформації в сучасній Україні. У зв'язку з цим особливої ваги набуває організація наукової діяльності з урахуванням необхідного науково-інформаційного супроводу реалізації державних програм національного розвитку, інтеграція в структуру міжнародної наукової діяльності, забезпечення українського внеску в цю діяльність, відродження на цих засадах позицій вітчизняної науки на міжнародній арені і в Україні, розвиток науково-прикладних досліджень, пов'язаних з інтересами вітчизняних економічних структур та з їх участю, налагодження співробітництва, виходячи з національних інтересів, із зарубіжними суб'єктами економічної діяльності на внутрішніх і зарубіжних ринках і особливо – при реалізації спільних проєктів, при створенні спільних підприємств з вітчизняними економічними структурами. Важливо підкреслити, що перспектива вдосконалення наукової підтримки в реалізації масштабних планів загальнонаціонального значення вітчизняною наукою в тривалій перспективі можлива лише за умови відновлення і розвитку фундаментальних наукових досліджень у контексті актуальних проблем сучасності.

При цьому набирає особливої актуальності проблема більш тісного наближення процесу продукування наукової інформації до потреб, пов'язаних з розвитком суспільства, розвиток прогностичних підходів при плануванні наукових досліджень з метою постановки завдань з випередженням, що даватимуть відповіді на суспільні проблеми, характерні для суспільства в перспективі (наприклад, суспільні проблеми періоду виходу із всесвітньої кризи, післякризового періоду, проблеми техногенних катастроф унаслідок технічної зношеності устаткування, прогресуючої технологічної відсталості, проблеми інформаційного етапу розвитку суспільства і т. ін.), потребує серйозної уваги організація маркетингу у сфері представлення наукових ресурсів на

внутрішньому і зарубіжних інформаційних ринках.

У процесі розвитку українського суспільства набуває актуальності проблема поглиблення наукового аналізу специфіки розвитку внутрішньосуспільних процесів у сучасній Україні, об'єктивного виявлення характерних особливостей, закономірностей цього розвитку, проблем національного розвитку в умовах глобалізації, впливів активізації глобальних процесів на розвиток нашого суспільства, на забезпечення належного інформаційного суверенітету держави й суспільства.

Бібліографічні примітки до розділу 1

¹ Україна: утвердження незалежної держави (1991–2001) / Н. П. Барановська [та ін.] ; під ред. В. М. Литвина ; НАН України, Ін-т історії України. – К. : Альтернативи, 2001. – 703 с.

² Звіт про підсумки роботи Державного комітету телебачення і радіомовлення України в 2011 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://comin.kmu.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=33842&cat_id=33841. – Назва з екрана.

³ *Литвин В. М.* Україна: досвід та проблеми державотворення (90-ті роки ХХ ст.). – К. : Наук. думка, 2001. – 560 с.

⁴ *Зернецька О. В.* Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини. – К. : Освіта, 1999. – С. 313–314.

⁵ Україна вошла в топ рейтинга стран по уровню интернет-свободы // Аргументи і факти. Україна. – 2012. – 6.10 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.aif.ua/society/news/52492>. – Загл. с екрана.

⁶ iKS-Рейтинг: сотовая связь в Украине (сентябрь 2012 г.) [Электронный ресурс] // iKS–Consulting (ИКС-Консалтинг). – Режим доступа: http://www.iks-consulting.ru/topics/ukr_office/iks_ratings/4602407.html. – Загл. с экрана.

⁷ InMind назвал ТОП-25 сайтов Уанета в сентябре [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ain.ua/2012/10/24/99533>. – Загл. с экрана.

Розділ 2. УДОСКОНАЛЕННЯ СТРУКТУРИ ВІТЧИЗНЯНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ

2.1. Інноваційні процеси в інформаційному просторі у контексті соціальної трансформації суспільства

В умовах глобальних загальноцивілізаційних перетворень, що відбуваються в сучасному світі на основі стрімкого розвитку здобутків науково-технічного прогресу, виявляються також нові характерні особливості процесу розвитку сучасної України, що породжують нову соціокультурну реальність постсоціалістичного суспільства. Нові суспільні відносини дедалі більше знаходять вияв у таких сферах суспільного життя:

- у зміні соціальної орієнтації і ідеалів, у новому соціальному виборі;
- у переоцінці цінностей і формуванні їхньої нової ієрархії;
- в акценті на цінності особистості;
- у зростанні ступеня свободи, різноманітності і строкатості напрямів духовного життя як однієї з умов відновлення домінуючого розвитку культури;
- у знятті «жорсткого» ієрархічного управління сферою культури і зростанні самостійності розвитку культури в регіонах країни;
- у формуванні нової інфраструктури сфери культури і нових принципів управління нею;
- у формуванні нових соціально-духовних потреб, шкали і критеріїв оцінки явищ культури і мистецтва, нових смаків, у появі нових елементів способу життя;
- у зміні соціального статусу релігії, «релігіонізація» багатьох верств населення і зростання впливу релігії на мораль суспільства.

Фактично, сьогодні ми стаємо свідками кардинальної зміни соціокультурної парадигми. Проблема ж полягає в тому, що соціогуманітарне знання в цій ситуації явно відстає від знання природничо-наукового і технічного. На нинішньому, інформаційному етапі розвитку суспільства спостерігається цілий ряд явищ, для розуміння яких у сучасному соціологічному та філософському знанні не існує ні визначень, ні адекватних моделей. Ми щодня стикаємося лицем до лица з подіями і феноменами, які руйнують всі звичні уявлення про суспільний устрій. Нова соціокультурна модель, що складається на наших очах, кожним своїм елементом – комунікаційними та поведінковими схемами, способами придбання, інтерпретації і трансляції знань, схемами раціональності, формами повсякденних практик, типом сприйняття та «конструювання» реальності – різко відрізняється від того світу, у якому ми жили ще кілька років тому. Відмінності настільки суттєві, що «новий світ» вже не вписується, «не вміщається» ні в одну з існуючих схем пояснення реальності. А швидкість технологічних та соціокультурних змін така, що створювані нові теоретичні моделі протягом декількох років втрачають свою актуальність.

Для того, щоб відповісти на запитання: «Яким чином суспільство змінюється?», необхідно виділити важливі складові компоненти, що визначають динаміку, спрямованість і зміст соціальних змін, а саме:

- соціокультурний потенціал трансформації суспільства, що забезпечує реалізацію соціального механізму;

- соціальний контекст функціонування трансформаційного механізму (соціо-групова структура суспільства);
- інституційна структура функціонування соціального механізму (правила і норми соціальної дії);
- культурне середовище реалізації соціального механізму (масові установки й очікування, цінності та норми, цілеспрямованість і схвалювані зразки досягнення цілей, громадська думка [довіра, підтримка, протест] стосовно трансформації і структур та інститутів, що виникають).

На дослідження певних компонентів цієї системи спрямовані деякі емпіричні та теоретичні розробки, проте тільки комплексний аналіз взаємозв'язків між ними відкриває можливість системного пояснення сутності, механізмів та наслідків трансформаційного процесу в пострадянських країнах.

У людській історії найчастіше рушійною силою соціокультурних трансформацій є той елемент культури, якому в даний момент часу властива найбільша динаміка розвитку. Сьогодні таким елементом є техніка і технології, а точніше – поява і повсюдне поширення новітніх засобів комунікації. Можна стверджувати, що вигляд сьогоденного світу визначили три технологічні «прориви»:

- створення глобальної мережі Інтернет (як інформаційного простору);
- розробка стандарту проектування інтернет-ресурсів Web 2.0 і поява соціальних мереж (як комунікаційного простору і простору загальної творчості);
- створення й поширення мобільних засобів зв'язку, мобільних комп'ютерів і систем геопозиціонування, що створило можливість практично перманентного перебування мільйонів людей «на зв'язку» в цьому просторі.

Д. Белл у своїй концепції постіндустріального суспільства сформулював та визначив завдання, що є актуальними для вітчизняної інформатизації також і сьогодні. Цей процес, як передбачав дослідник: 1) зміцнює роль науки і знання як основної інституційної цінності суспільства;

2) роблячи процес прийняття рішень більш технічним, воно все безпосередніше залучає вчених або економістів у політичний процес;

3) поглиблюючи існуючі тенденції в напрямі бюрократизації інтелектуальної праці, воно викликає до життя набір обмежувачів традиційних визначень інтелектуальних інтересів і цінностей;

4) створюючи і примножуючи технічну інтелігенцію, воно піднімає серйозне питання ставлення технічного інтелекту до гуманітарного ¹.

Завдяки цим технологічним відкриттям протягом першого десятиліття XXI ст. формується новий рівень соціокультурної реальності. Комплексний аналіз як технологічних, так і соціокультурних підстав цієї реальності стає сьогодні однією з найважливіших умов адекватного розуміння сучасного суспільства дослідниками будь-якої сфери суспільної діяльності.

У контексті вирішення проблем, пов'язаних з розвитком сучасної інформатизації, заслуговують на увагу також прогнози швейцарського вченого К. Хессига в праці «Страх перед комп'ютером» стосовно можливих її соціальних наслідків. Згідно з зробленою ним таблицею «Наслідки інформатизації в дзеркалі громадськості»², ці наслідки можуть бути такими:

Таблиця 2.1

Позитивні наслідки	Негативні наслідки
Культура і суспільство	
Вільний розвиток індивіда	«Автоматизація» людини
Інформаційне суспільство	Дегуманізація життя
Соціалізація інформації	Технократичне мислення
Комунікативне суспільство	Зниження культурного рівня
Подолання кризи цивілізації	Лавина інформації
	Елітарне знання (поляризація)
	Ізоляція індивіда
Політика	
Розширення свобод	Зниження свобод
Децентралізація	Централізація
Вирівнювання ієрархії влади	Держава «наглядач»
Розширена участь в суспільному житті	Розширення держ. бюрократії
	Посилення влади завдяки знанням
	Посилення маніпуляції людьми
Господарство і праця	
Підвищення продуктивності	Зростаюча складність життя
Раціоналізація	Загострення промисл. кризи
Підвищення компетентності	Концентрація
Збільшення багатства	Схильність до криз
Подолання кризи	Стандартизація
Економія ресурсів	Масове безробіття
Охорона навколишнього середовища	Мобільність трудящих
Децентралізація промисловості	Дегуманізація праці
Нова продукція	Стреси
Поліпшення якості	Декваліфікація
Диверсифікація продукції	Зникнення багатьох професій
Нові професії і кваліфікації	
Міжнародні відносини	
Національна незалежність	Посилення взаємозалежності
Шанс на розвиток у «країн 3-го сві-	Технологічна залежність

ту»	
Покращення обороноздатності країн	Загострення відносин «Півдня-Заходу»
	Уразливість
	Посилення небезпеки нової війни через поновлення військових систем

Поява швидкісних і, головне, безпроводних, каналів зв'язку і розширення зон охоплення мереж робить можливим практично перманентне знаходження в мережі, а популярність блогів і мережевих щоденників означає, що потоки особистої інформації, «оснащеної» смартфоном людини, миттєво потрапляють «в ефір». Внутрішній світ людини дедалі більше стає невід'ємною частиною публічного простору, а цей простір, у свою чергу, дедалі більш проникає в індивідуальне буття людини.

Цей феномен позначений дослідниками як «мобільне суспільство». Однак, як показує практика останніх років, істотне значення для суспільного розвитку має навіть не так мобільність, як той факт, що розвиток електронних технологій сприяє дедалі більш повній залученості мільйонів людей у мережевий простір, що дає змогу залучати їх творчий потенціал до вирішення суспільно значущих проблем. Мережа стає невід'ємною частиною природного повсякденного існування і, більше того, для дедалі більшої кількості людей вона стає самим простором цього існування, з якого вже зовсім не обов'язково виходити. Connected world переростає в щось більше, і сучасне суспільство стає свого роду «інтегрованим світом», що має немислиму раніше міру цілісності.

Важливу роль у цьому процесі відіграє також повсюдне поширення багатофункціональних мобільних засобів зв'язку, що поєднують у собі функції телефонного зв'язку, доступу в Інтернет, практично повноцінних комп'ютерів, фототехніки, облаштувань аудіозапису та ін. Цінова доступність і багатофункціональність таких пристроїв приводить до того, що вони стають універсальними і постійними супутниками більшості людей, супроводжуючи їх навіть уві сні (як будильників або «трекерів сну»).

Паралельно відбуваються процеси трансляції фізичної реальності у віртуальну за допомогою фіксації її в цифровому коді і розміщення на загальнодоступних платформах. Таким чином, ідеться про появу і дедалі більше розширення спочатку віртуального світу, перебування в якому стає самодостатнім і дедалі менше потребує контакту із зовнішньою реальністю.

З вищесказаного можна зробити висновок про те, що сьогоденній мережевий простір досяг тих масштабів, міри охоплення населення і взаємопроникнення, зрощення з фізичною реальністю і із самою людиною, що стає правомірним розуміння як особливого рівня буття, стає центром, навколо якого консолідується всі інші рівні.

Подальший розвиток технологій дедалі більш сприяє становленню кіберпростору як повноцінній онтологічній реальності. У цьому можна побачити дві сторони, дві тенденції, що дають привід як для оптимізму, так і для занепокоєння.

Суть першої з них полягає в тому, що розвиток і повсюдне поширення інформаційно-комунікаційних технологій стає чинником демасифікації і демократизації суспільства, появі рівних соціальних можливостей практично для кожного, хто має доступ до Інтернету, вільної активної творчості і волевиявлення.

Суть же другої – у тому, що «підключені» і об'єднані за допомогою соціальних мереж користувачі мережі, з одного боку, споживаючи гігабайти інформації, а з іншого – що розкривають з кіберпросторі величезну кількість особистої інформації, стають, як ніколи, вразливими до маніпуляції і впливу з боку тих, хто, як сьогодні стало модним припускати, «контролює мережу».

Питання про можливу трансформацію інституту влади і зміну правлячого суб'єкта в інформаційному суспільстві одним з перших порушив Е. Тоффлер³, після чого він був озвучений у новому ключі в концепції «нетократії» і неодноразово обговорювався у ряді подальших розробок.

Даний напрям науково-прикладних досліджень є дуже актуальним і для України. Як писав Е. Тоффлер, «чим швидше людство усвідомлює потребу в переході до нової хвилі, тим менше буде небезпека насильства, диктату і інших бід»⁴. Тому вкрай важливим стає не просто розробити відповідні концептуальні моделі, а й забезпечити їх ефективне впровадження в практику суспільного життя, донести зміст здійснюваних перетворень до максимально широких кіл населення та забезпечити свідому участь широких мас у реалізації інноваційних проектів. Ці проекти реалізуються сьогодні в процесі загальносуспільної інформатизації.

Переважає більшість дослідників дотримуються думки, що, будучи похідною розвитку демократичного суспільства, Інтернет став потужним фактором утвердження демократії, певним її гарантом. Ще раніше Р. Даль зазначав, що телекомунікаційні технології відіграють ключову роль у створенні передумов «передового демократичного суспільства», у якому політичні рішення спираються на думки і судження «народу»⁵. А. Етціоні сформулював концепцію «теледемократії» як шляху досягнення суспільного блага за допомогою комунікативних технологій⁶. Л. Гроссман вважає, що з розвитком нових комунікативних технологій приходить час нової, третьої великої епохи демократії⁷.

Соціальний аспект інформатизації суспільства полягає в тому впливі на суспільство, його соціальну та професійну структуру, політичне життя, працю і побут, який здійснює застосування та дедалі більше поширення інформаційної технології. Ще на зорі інформатизації піонер комп'ютерної технології Д. фон Нейман вказував на те, що сучасна технологія прискорює темпи змін не стільки тим, що скорочує період до моменту свого впливу на суспільство, скільки тим, що систематично розширює області

дії – політичні, економічні та культурні.

У дискусіях навколо впливу Інтернет на суспільні відносини можна виокремити дві провідні теми: популістську тезу про те, що Інтернет уможливило індивідуальні впливи на владу та здійснювану нею політику, та комунітарну тезу про здатність Інтернет спричинити суттєві соціокультурні трансформації, змінити саму природу соціальних спільнот і основи суспільного устрою.

Використання інтернет-технологій дало змогу подолати автономність окремої особистості у сприйнятті нової інформації, повернуло людям можливість ділитися своєю реакцією з іншими, обговорювати з ними події та новини. Як слушно зауважує Г. Почепцов, на певному етапі свого розвитку мас-медіа ...витісняють дискусійні гуртки і бесіди, залишаючи людину наодинці з газетою або телебаченням. Влаштувати овацію, обсвистати, спростувати або виправити, дати репліку на газетну колонку, на зображення, яке з'являється на екрані, або голос по радіо – все це стає неможливим. Відтепер ми перебуваємо пасивно в їх владі. Ми – в їх розпорядженні, підпорядковані владі друкованого слова або екранного зображення. Тим паче, що ізоляція читача, слухача або телеглядача не дозволяє йому дізнатись, як багато людей поділяє або ні його думки⁸.

Сьогодні телекомунікаційні технології здатні закласти фундамент для поглиблення демократичних засад суспільства, коли внаслідок отримання технічної можливості «донести» свою думку до влади активізується політична участь, а легітимність влади зростатиме завдяки врахуванню під час ухвалення рішень громадських потреб і громадської думки. У підсумку це сприятиме більш стабільному функціонуванню політичної системи.

Сучасний процес інформатизації українського суспільства є відображенням соціальних перетворень, пов'язаних із становленням нового інформаційного етапу розвитку цивілізації, і здійснюється на якісно вищій, у порівнянні з традиційною, техніко-технологічній базі, заснованій на впровадженні електронних інформаційних технологій. При цьому І. Мелюхін справедливо зазначає, що формування основ нового типу суспільства лише до певної міри визначається технічними факторами. Набагато більший вплив на цей процес надають перетворення в економіці, соціальній структурі суспільства, політичному процесі, суспільній свідомості тощо⁹.

Долаючи бар'єри організаційно-технічного, фінансового, адміністративного і навіть міждержавного порядку, інтернет-технології сприяють реалізації одного з ключових принципів сучасної демократії – рівності можливостей конвенціональної політичної участі індивідів – причому не тільки на місцевому, регіональному або загальнонаціональному, але також і на міжнародному рівні.

Характер розвитку політичних комунікацій у мережі Інтернет став поштовхом, що зумовив підвищення політичної активності громадян, дозволивши зайняти їм свою специфічну нішу в політико-комунікаційному процесі.

Використання сучасних інформаційних технологій при здійсненні суспільних реформ є вкрай важливим і для України, особливо з огляду на необхідність протидії кризовим явищам в економіці та інших сферах суспільного життя.

Дану тезу підтверджує, наприклад, прогноз фахівців Державного агентства України з питань науки, інновацій і інформатизації, які наголошують, що, приміром, автоматизація і інформатизація транспортної, житлово-комунальної і соціальної інфраструктури лише одного середнього українського міста з чисельністю 500 тис. жителів приведе до різкого скорочення бюджетних витрат від пробок на дорогах, зниження смертності в ДТП і зростання ВВП на 2–3 %. З іншого боку, як вважає глава відомства В. Семиноженко, потенціал інформаційних технологій у частині оптимізації економічних процесів в Україні сьогодні використовується лише на 10 %. «Так звані проекти “інтелектуальних транспортних систем” і “інтелектуальних міст” вже активно реалізуються в провідних державах світу. Розвиток подібних проектів в Україні, окрім очевидної практичної користі для громадян, створить високий внутрішній попит на вітчизняні інформаційні технології, які, як відомо, поки що набагато більш запитані на зовнішніх ринках, ніж усередині країни», – наголошує В. Семиноженко ¹⁰.

Переймається даним питанням і вище керівництво країни. Зокрема, за словами Прем'єр-міністра України М. Азарова, вже у найближчі два роки уряд України має намір повністю інформатизувати економіку і соціальні процеси.

Глава уряду відзначив, що «в Україні є високі технології європейського рівня, хоча масштаб їх використання в реальній економіці поки на рівні 1–2 % ВВП, але це нас абсолютно не влаштовує». Водночас, Прем'єр вважає надзвичайно важливим, що вже прокладають собі дорогу ідеї, які наближають створення в Україні високотехнологічного інформаційного цифрового суспільства, що в першу чергу важливе, враховуючи дерегуляцію в Україні.

На його переконання, «нові технології відкривають абсолютно нові можливості для наших людей, такі як дистанційне навчання, медичні телекомунікаційні послуги вищого рівня» ¹¹.

Вживаються урядом і конкретні кроки в цьому напрямі. Так, Прем'єр-міністр України доручив Державному агентству з питань науки, інновацій і інформатизації розробити законопроект про ринок ІТ-технологій, Кабінет Міністрів ухвалив рішення про створення інституту з підготовки фахівців у галузі інформаційних технологій і нанотехнологій тощо.

Проте чи не найбільша увага в цій сфері в Україні нині приділяється питанню створення електронного уряду.

Згідно з формулюванням Єврокомісії, електронний уряд – це «використовування інформаційних і телекомунікаційних технологій для підвищення якості і доступності державних послуг у поєднанні з організаційними змінами, зміною кваліфікації держслужбовців для поліпшення обслуговування громадян, зміцнення демократії і підви-

щення ролі суспільства в політиці». Фактично, йдеться про поступовий вивід в Інтернет державних структур, які взаємодіють з населенням, про створення умов для електронного оформлення документів, про передачу до державних органів різних видів звітності (наприклад, бухгалтерської, або податкових декларацій), про оформлення дозвільних документів тощо. Ці заходи мають сприяти вирішенню таких завдань, як зменшення адміністративного навантаження та граничного спрощення доступу громадян до послуг державних установ, підвищення ефективності держави загалом, різке зниження рівня корупції, підвищення інвестиційної привабливості держави, створення в державі більш комфортного середовища для життя громадян тощо.

Найважливішою ж перевагою електронного уряду є можливість 24-годинного доступу користувачів до ресурсів держустанов. Крім того, електронний уряд зовсім не обмежується зв'язком держави і громадянина. Не меншу, а навіть більш важливу роль відіграє забезпечення ефективної координації дій державних органів між собою, підвищення швидкості та ефективності документообігу усередині державного апарату.

Загалом же «електронне врядування» (е-врядування) передбачає використання можливостей інформаційно-комунікаційних технологій (Інтернет та інших інформаційних мереж, комп'ютерних технологій, сучасних методів обробки даних тощо) в управлінні з метою полегшення взаємодії держави, бізнесу і громадян.

Серед найбільш вагомих наслідків впровадження електронного уряду варто відзначити відкритість та прозорість діяльності урядів, значне підвищення якості надання адміністративних послуг, забезпечення доступу громадян до інформації державних органів за допомогою сучасних інформаційних технологій, економію часових та матеріальних ресурсів урядів, громадян, бізнесу, звільнення державних службовців від рутинної роботи, деперсоніфікацію взаємовідносин громадян, представників бізнесу у взаєминах з державними чиновниками, створення єдиного «пункту контакту» громадян з державними структурами, можливість цілодобового отримання адміністративних послуг, підвищення рівня демократизації суспільства.

Крім того, впровадження новітніх інформаційних і комунікаційних технологій в управлінські процеси як держави загалом, так і кожного окремого регіону, є важливим кроком наближення не лише до європейських, а й до загальносвітових цінностей у контексті розбудови інформаційного суспільства.

Про необхідність запровадження електронного уряду в Україні йдеться, зокрема, у щорічному посланні до Верховної Ради Президента України В. Януковича «Модернізація України – наш стратегічний вибір».

Президент зазначає, що наступним етапом здійснення адміністративної реформи повинно стати реформування публічного управління у напрямі наближення його до світових стандартів як з теоретико-правової, так і організаційної точки зору.

Вирішення завдання реформування органів публічного управління, на думку Президента, повинне здійснюватися перш за все шляхом належного правового забезпе-

чення процесу. В. Янукович висловився за ухвалення ряду відповідних законів, які додадуть, на його думку, реформі системності і комплексності: Закону «Про міністерства і інші центральні органи виконавчої влади», Закону «Про державну службу» (нова редакція), Закону «Про адміністративні послуги», Закону «Про правила професійної етики на публічній службі і запобіганні конфлікту інтересів», адміністративно-процедурного кодексу України.

При цьому Президент відзначає, що зміст названих та інших нормативно-правових актів, їх положення повинні бути погоджені як між собою, так і з положеннями Концепції адміністративної реформи вже на етапі розробки.

Особливу увагу В. Янукович приділив необхідності ухвалення концепції і плану заходів з реалізації ідеї електронного уряду, на основі яких може бути початий процес реалізації цієї ідеї. Зокрема, необхідно ввести електронний документообіг і електронний цифровий підпис в органах державної влади, а також практику надання державних послуг в електронній формі¹². Водночас, на думку експерта з електронної держави С. Тараненко, керівника проекту e-government.in.ua, в Україні електронного уряду, у європейському розумінні цього терміна, ще немає.

У цьому контексті можна згадати, що електронна інформаційна система «Електронний Уряд» мала запроваджуватися в Україні ще протягом 2006–2008 рр. Реалізація е-врядування мала здійснюватися за трьома напрямками: «уряд – громадянам», «уряд – бізнесу» та «уряд – уряду». Ця система мала забезпечувати інформаційну взаємодію органів виконавчої влади між собою, з громадянами та юридичними особами на основі сучасних інформаційних технологій. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади мав стати центральною частиною системи, призначеної для інтеграції веб-сайтів, електронних інформаційних систем і ресурсів органів виконавчої влади і надання інформаційних та інших послуг з використанням мережі Інтернет. Чільне місце серед заходів реалізації такого завдання мало посісти створення інтернет-приймальні в органах виконавчої влади та запровадження єдиної системи обліку звернень громадян і контролю за вирішенням питань.

Однак використання ІКТ в урядових послугах само по собі не створює «е-врядування». Нові технології повинні застосовуватися поряд з організаційними змінами, покращанням матеріальної бази та підвищенням рівня знань службовців і обізнаності з даною проблемою населення.

Незважаючи на висновок ООН Global E-Government Survey, де Україна обігнала Росію, фактично вона опустилася із 41-го місця на 54-те у порівнянні з попереднім звітом ООН. За багато років інформатизації було створено безліч баз даних, які використовуються в діяльності державними інституціями, було створено багато що, але дотепер немає єдиної системи ідентифікації громадян і інших користувачів державних послуг. І головне, не виключені з обігу паперові документи, оскільки на законодавчому рівні в Україні це питання не пропрацьоване, а, відповідно, і не реалізоване¹³.

Також серед причин, що утруднюють реалізацію концепції «електронного уряду», фахівці називають відсутність в Україні системи підготовки кадрів, що спеціалізуються на питаннях комп'ютерно-опосередкованої взаємодії громадян і держави, науково обґрунтованої концепції взаємодії системи електронного уряду й суспільних мереж¹⁴.

Загалом же слід зазначити, що на сьогодні в Україні існує широке нормативно-правове поле для розвитку процесів інформатизації та впровадження інформаційно-комунікаційних технологій і електронного врядування в управлінську практику. Можна очікувати подальшого прогресу в цьому напрямі, оскільки тривають процеси адаптації законодавства до відповідної правової бази ЄС.

Фахівці наголошують на тому, що реалізація е-врядування в напрямі «уряд – громадянам» дає змогу підвищити рівень залучення громадськості до розробки регіональної політики, а також прискорити демократичні процеси, оскільки державний сектор може стати більш відкритим і прозорим, а органи влади більш доступними для громадян і відповідальними перед ними. Впровадження напряму «уряд – бізнесу» в межах е-врядування приводить до скорочення витрат як для органів влади, так і для бізнесу, зменшення податкового тягаря, покращання конкурентоспроможності підприємств і попередження корупції. Результатом дії такого напряму е-врядування, як «уряд – уряду», є узгоджена робота всіх рівнів органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, що разом з використанням однозначної інформації, доступної з загальної бази даних, приводить до розробки ефективної управлінської політики¹⁵.

Таким чином, система електронного урядування нині стає для України однією з основних форм реформування державного управління в умовах інформаційного суспільства, бо саме вона надає потенціал безпосередньої взаємодії уряду з громадянами та відкриває нові можливості для такої взаємодії, використовуючи при цьому інформаційні технології для двостороннього інтерактивного зв'язку.

У свою чергу колишній радник глави Національного банку, економіст В. Лисицький наголошує на тому, що інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) дають змогу радикально вдосконалити технологію підготовки і ухвалення управлінських рішень. Ідеться не тільки про можливість у декілька разів скоротити час підготовки рішень – це дуже важлива, але не найголовніша перевага.

Найголовніше те, вважає фахівець, що ІКТ дають можливість керівнику (і колективному керівнику – Кабміну) побачити всю динаміку формування управлінського рішення: (а) яким був стартовий варіант; (б) хто і яким аргументуванням запропонував його змінити; (в) наскільки були одностайні учасники у фінальній редакції рішення. Або іншими словами: завдяки ІКТ управлінські рішення влади (ухвали і розпорядження Кабміну, наприклад) можуть і повинні прийматися в режимі онлайн. І це не є фантазією: у багатьох великих комерційних компаніях це вже реалізовано.

Крім того, ІКТ дають можливість створити технологію підготовки й ухвалення управлінських рішень, яка в сотні разів знижує можливість корупції. Ідеться, в першу

чергу, про ліквідацію прямого фізичного контакту громадян і бізнесів з чиновництвом. Електронна реєстрація бізнесів (і видача різних дозвільних документів) – найбільш яскравий і зрозумілий приклад. Підготовка і ухвалення різних документів у режимі онлайн дає можливість зробити вкрай незручними і вельми ризикованими будь-які корупційні наміри при ухваленні колегіальних рішень (адже пам'ять серверів незнищувана і може контролюватися з будь-якої відстані) ¹⁶.

Якщо ж говорити про галузі економіки, то використання інформаційних технологій останнім часом найбільш інтенсивно зростає у банківській сфері ¹⁷. У першу чергу – це можливість віддаленого проведення розрахунків по системі клієнт-банк та інтернет-банкінг, що збільшує показник обертання коштів покупця та продавця, завдяки швидкості розрахунку. По-друге – широке впровадження пластикових карток і автоматизація видачі кредитів кінцевим споживачам (власникам кредитних карток), що збільшує збут продукції виробника і зменшує витрати банку на супроводження процедури видачі кредиту.

Проте більшість підприємців в Україні не мають можливостей використовувати сучасні інформаційно-комунікативні технології. Усі ці фактори стримують розвиток малих і середніх підприємств і зростання їх конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Ще одним негативним моментом, що може вплинути на ефективність використання інформаційних технологій у процесі здійснення суспільних перетворень в Україні, може стати нещодавнє рішення Верховної Ради про відновлення сплати ПДВ на послуги у сфері інформатизації. Податком на додану вартість також оподатковуватимуться послуги з розробки, поставки і тестування програмного забезпечення; обробки даних і надання консультацій з питань інформатизації; надання інформації і інших послуг у сфері інформатизації, у тому числі з використанням комп'ютерних систем (Нагадаємо, з 1 січня 2011 р. набрав чинності новий Податковий кодекс України, згідно з яким перераховані види діяльності звільнялися від сплати ПДВ). У пояснювальній записці до законопроекту зазначається, що метою відновлення ПДВ для перерахованих видів діяльності, є запобігання необґрунтованим втратам податкових надходжень до бюджету ¹⁸.

Учасники інформаційного співтовариства поставилися до даного рішення негативно. За оцінками президента компанії «Сітронікс Інформаційні Технології» В. Ясинського, весь ринок ІТ у 2010 р. становив близько 3 млрд дол. Якщо врахувати, що близько 90 % цього ринку – це продаж ПК і іншої електроніки (або «заліза»), то можна припустити, що безпосередньо на ІТ-послуги припадає не більше 300 млн дол. Саме на нього і доведеться ПДВ у розмірі 20 % ¹⁹.

У свою чергу глава Державного агентства з питань науки, інновацій і інформатизації України В. Семиноженко називає рішення повернути ПДВ для ІТ-галузі нелогічним і несистемним.

«ІТ – це дуже динамічна сфера, яка швидко реагує на такі зміни, буквально в рамках одного-двох звітних податкових періодів. Коли з 1 січня поточного року набрав чинності Податковий кодекс і ПДВ для ІТ-послуг був відмінений, галузь відреагувала миттєво. Ми припускали, що зростання становитиме порядка 30 %, але за I квартал воно показало майже 42 %. Крім того, повернення ПДВ усувало можливості для нелегальних схем, виводило галузь з тіні», – відзначив В. Семиноженко. Якщо ж ПДВ для ІТ-галузі буде знову відмінний, додаткові надходження до бюджету обчислюватимуться мільярдами гривень, вважає глава Держінформнауки²⁰.

Таким чином, інформаційні технології є засобом удосконалення і розвитку управлінської діяльності практично в усіх галузях життєдіяльності українського суспільства. І саме від стану справ у даній сфері значною мірою буде залежати доля українських реформ, без здійснення яких марно сподіватися на подолання кризових явищ та покращання життя громадян Української держави. Сьогодні мережевий простір, що розвивається на базі наявних інформаційних ресурсів, необхідно розглядати не лише як форму віртуалізації окремих видів діяльності, не лише як інформаційний або комунікаційний простір, а як новий, якісно вищий рівень інформаційного відображення реальності в цьому просторі, що включає всі, без винятку, сторони і процеси сучасного життя. При цьому йдеться не лише і не стільки про сам віртуальний простір, скільки про результати його неминучого «проростання» в матеріальну реальність. Можна з усією вірогідністю стверджувати, що соціокультурні трансформації, що відбуваються під впливом впровадження сучасних інформаційних технологій, мають характер вже не технічної, а культурної революції.

2.2. Наукова періодика України в умовах глобалізації

Науковий журнал – основний канал формальних комунікацій між ученими та фахівцями, який формує єдине середовище професійного спілкування. Основна функція наукового журналу полягає в тому, що він є центром поширення інформації та місцем зберігання нових наукових ідей. Інформаційне середовище фахівця утворюють у сукупності всі види наукової комунікації, однак саме журнальна стаття залишається, незважаючи на всі зміни в технології, «атомом наукового зв'язку», а журнальні статті посідають перше місце серед джерел інформації, якими користуються вчені. Наукова стаття була, є і буде необхідним джерелом поточної документованої інформації для наукового співтовариства. Це основний вимір науково-дослідного процесу, що створює систему для формального, упорядкованого й відкритого спілкування між ученими.

Згідно з реєстром ISSN кількість серіальних видань у світі перевищує мільйон. З них близько 100 тис. є науковими журналами²¹. Як правило, сьогодні друковані періодичні видання мають електронні версії, що розміщуються на сайтах видавництва і ви-

давничих організацій (наукових установ, університетів тощо).

Одне з найбільших зібрань періодики представлено в мережі Інтернет видавничою корпорацією Elsevier²². Воно містить близько 12 млн статей з понад 3 тис. серіальних видань. Однак, слід зазначити, що доступ до цих інформаційних ресурсів здійснюється на комерційних засадах. Загальною тенденцією розвитку електронних колекцій періодики в умовах глобалізації є їх інтеграція на порталах-агрегаторах. Прикладом такого portalу може слугувати Наукова електронна бібліотека eLIBRARY.RU²³. Її інформаційні ресурси нараховують 16 млн статей з більш як 6,8 тис. назв періодичних видань (серед них 2,6 тис. російських і 0,3 тис. українських).

Постійно збільшується кількість журналів у електронному форматі, доступ до яких безоплатний для користувачів мережі Інтернет. До парадигми вільного доступу виявляють зацікавленість і урядові організації, і національні та міжнародні інституції. Нових імпульсів ця парадигма набула з оприлюдненням у 2002 р. Будапештської ініціативи відкритого доступу (Budapest Open Access Initiative)²⁴. Вона передбачає вільний доступ до всіх публікацій у мережі Інтернет: їх можна читати, завантажувати, копіювати, поширювати, роздруковувати, досліджувати, приєднувати до повних текстів відповідних статей, використовувати для складання покажчиків. Єдиним обмеженням на відтворення та поширення публікацій і єдиною умовою *copyright* у цій сфері мають бути право автора контролювати цілісність своєї роботи й обов'язкові посилання на його ім'я при використанні роботи та її цитуванні.

У глобальних комп'ютерних мережах реалізується понад тисячу успішних проєктів, що дотримуються концепції «відкритого доступу». Найбільшим загальнодоступним зібранням наукової періодики є DOAJ (Directory of Open Access Journals), що підтримується бібліотекою Лундського університету (Швеція) і нараховує понад 900 тис. статей з більш як 8 тис. періодичних видань²⁵. В Україні за даними, OpenDOAR (Directory of Open Access Repositories), станом на 2012 р. колекції навчальних і наукових матеріалів, призначені для безкоштовного онлайн-доступу, створюють 50 інституцій (Інститут біології південних морів НАН України, Інститут програмних систем НАН України, Національний університет «Кієво-Могилянська академія», Харківська національна академія міського господарства та ін.). Здійснено агрегацію метаданих більшості з цих колекцій на основі технології OAI-PMH (Open Archives Initiative – Protocol for Metadata Harvesting), що дає змогу здійснювати централізований пошук інформації в територіально розподілених ресурсах. Найзначнішим вітчизняним зібранням електронних версій журналів і збірників наукових праць з вільним доступом до повних текстів є «Наукова періодика України», що формується Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського (НБУВ), і станом на кінець 2012 р. містить 700 тис. статей з 1,8 тис. періодичних видань²⁶.

Початком розробки електронних журналів, що не мають друкованих версій, можна вважати кінець 70-х років ХХ ст., коли Національний науковий фонд США розпочав

здійснення систем електронного обміну інформацією (Electronic Information Exchange System)²⁷. Незважаючи на технологічну недосконалість перших систем, інформаційна цінність цієї послуги для користувачів була очевидною. Неминучим було те, що на початковому етапі електронний журнал був лише цифровою копією традиційної друкованої версії і лише згодом з'являється його інша модель – електронний журнал у чистому вигляді. Процес переходу від традиційних друкованих видань до їх мережових версій і виникнення суто електронних журналів безперервно інтенсифікується. Публікацію в мережі Інтернет електронних журналів сьогодні здійснюють не лише видавництва, а й наукові колективи або навіть окремі вчені.

Україну можна вважати лідером серед країн СНД зі створення мережових журналів, які не мають друкованих аналогів. Первинними нормативними актами для їх започаткування став прийнятий у 2003 р. Вищою атестаційною комісією (ВАК) України «Порядок внесення електронних наукових видань до Переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних робіт» і «Положення про електронні наукові фахові видання», затверджене спільним наказом Міністерства освіти і науки України, НАН України та ВАК України від 30.09.2004 р. № 768/431/547. Надалі ці документи неодноразово коригувалися, але їх основна суть – науковий мережовий журнал без друкованої версії має право на існування – залишалася незмінною. У цілому вищезгадані нормативні акти визначили процес взаємодії редакцій електронних наукових фахових видань як інформаційних донорів із НБУВ як технологічним інтегратором: редакції створюють мережові журнали і передають їх для розміщення в єдиному державному сховищі наукових видань, НБУВ здійснює роботи з приймання та обробки видань і підтримки функціонування сховища на принципах вільного веб-доступу до його контенту^{28–30}. Станом на 2012 р. кількість електронних наукових фахових видань у сховищі НБУВ досягла 45 найменувань. Їх засновниками є, переважно, вищі навчальні заклади.

Суто мережові періодичні видання започатковано для кардинального підвищення оперативності підготовки та поширення наукових публікацій і зменшення витрат на видавничу діяльність. Водночас вони дали можливість істотно розширити аудиторію користувачів, поглибити ступінь інтеграції вітчизняної періодики з глобальними інформаційними системами та одержати нові можливості співпраці над науковими проектами. Однак має місце певна дискримінація електронних наукових фахових видань. Згідно з Наказом ВАК України «Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук та про їх апробацію» від 04.04.2000 р. № 178, для дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук з не менше 20 публікацій за темою дисертації у наукових фахових журналах лише не більше п'яти статей може бути опубліковано в електронних наукових фахових виданнях, а для дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук з не менше трьох статей лише одна. Це свідчить, що знак рівності між друкованими та електронними науковими ви-

даннями ми поставити не можемо.

Загальною тенденцією для зібрань періодики в умовах глобалізації є їх інтеграція, що здійснюється як на національному, так і на міжнародному рівнях. В Україні загальнодержавний інтернет-проект формування, постійного зберігання та вільного використання електронних версій періодичних видань реалізує НБУВ^{31–35}. Нормативною базою для ресурсного наповнення цілісного електронного зібрання періодики держави є, насамперед, Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки»³⁶. У ньому наголошується на необхідності створення «електронних інформаційних ресурсів в архівах, бібліотеках та музеях, науково-дослідних установах з визначенням вимоги щодо обов'язкового зберігання в єдиному електронному форматі результатів наукової діяльності» та забезпечення вільного доступу «до результатів наукових досліджень, створених за рахунок коштів Державного бюджету України». З наведених витягів із Закону випливає вимога оприлюднення знань, одержаних у процесі науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної та виробничої діяльності вітчизняних учених і фахівців, у загальнодоступних онлайн-журналах і збірниках наукових праць. ВАК України та НАН України в рамках вищезгаданого Закону підготували у 2008 р. спільний наказ «Про затвердження Порядку передавання електронних копій періодичних друкованих наукових видань на зберігання до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського»³⁷. Цей нормативний акт передбачає, що засновники журналів і збірників наукових праць, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата наук і на які можна посилатися у статтях та дисертаціях, передають до НБУВ електронні версії видань, а бібліотека безоплатно розміщує їх на своєму сайті і забезпечує до них безкоштовний доступ. Можна констатувати дієвість Наказу – НБУВ щотижня отримує кілька десятків електронних версій друкованих періодичних видань і забезпечує узгоджений з інтелектуальними власниками режим доступу до публікацій, зокрема, зберігання з наданням доступу через визначений час. У 2008–2009 рр. до електронного зібрання наукової періодики України надійшло 1 тис. найменувань журналів і збірників наукових праць, а станом на кінець 2012 р. їх кількість досягла 1,8 тис. У цілому в зібранні сформовано фонд обсягом 700 тис. електронних версій статей.

Електронна версія друкованого періодичного видання, що передається до НБУВ, містить: титульний файл у форматі HTML із вихідними відомостями видання (назва, рік заснування, проблематика, періодичність, ISSN, засновник, свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації, головний редактор та редколегія, адреса редакції тощо); індексний файл у форматі HTML, у якому наводиться зміст видання з гіпертекстовими посиланнями на повні тексти статей; файли з текстами статей у форматі HTML або PDF. У разі використання формату HTML для текстової частини статті графічні матеріали представляються у форматах GIF або JPG. Передавання

електронних копій до НБУВ здійснюється на компакт-дисках, USB Flash-накопичувачах і електронною поштою.

У титульному файлі НБУВ додатково вводить гіпертекстові посилання на довідкову інформацію про засновників і членів редколегій періодичних видань, що міститься в зібраннях «Наукові установи України» та «Наукові біографії вчених України» (ці зібрання формуються бібліотекою)³⁸. Наявність посилань дає можливість користувачам одержати не лише бібліографічні дані та документальну інформації про результати наукової діяльності, а й знання про її творців. Відомості про осіб у загальному випадку включають їх біографічні дані, характеристику внеску в науку, бібліографію праць та повні тексти найзначніших публікацій. Інформація про засновників періодичних видань містить коротку історичну довідку та основні досягнення (зокрема, реалізовані установою інноваційні проекти та створені наукові об'єкти, що становлять національне надбання).

Гіпертекстові посилання являють собою форму реалізації семантичних зв'язків між суб'єктами (індивідуальними та колективними авторами) й об'єктами (періодичними виданнями та публікаціями) системи наукових комунікацій. Їх сукупність утворює семантичну мережу, що є однією з форм представлення знань і сприяння когнітивним процесам, тобто процесам розумового усвідомлення користувачами зовнішньої інформації. Когнітивний напрям розвитку зібрання наукової періодики України спрямований на інтелектуалізацію інформаційного пошуку, що в загальному випадку включає два етапи. Перший з них – інформаційно-когнітивний – орієнтований на отримання знань про предметну галузь, яка цікавить користувача (виявлення потенційних авторів релевантної інформації, уточнення термінології тощо), а другий – інформаційно-пошуковий – на проведення бібліографічного пошуку документів і отримання їх повних текстів³⁹.

Як основний пошуковий засіб у загальнодержавному зібранні електронних версій наукової періодики України обрано такий сервіс системи Google як «користувацький пошук». Він забезпечує повнотекстовий пошук у межах зібрання шляхом уведення відповідних термінів у «вікно» пошуку Google, розміщене на його головній вебсторінці. Цей сервіс надає також прозору можливість проводити перевірку текстів на наявність у них фрагментів публікацій інших авторів і виявляти плагіат⁴⁰. Крім пошуку користувачі можуть здійснювати в зібранні ієрархічну навігацію: послідовно переходити до будь-якого журналу, року його видання, конкретного номеру та змісту з посиланнями та текст статті. Слід додати, що інтегрована технологічна платформа і загальнодержавний статус зібрання періодики сприяють зростанню онлайн-індексів цитування публікацій, що містяться в ньому, тобто підвищенню міжнародного рейтингу української науки.

Для довготермінового зберігання інформаційних ресурсів зібрання передбачається застосування оптичних дисків Plasmon UDO (Ultra Density Optical), технологія яких

передбачає використання «голубого» лазера й забезпечує гарантований 50-річний строк збереження даних ⁴¹.

Окремо слід зупинитися на перспективах розвитку депозитарію. Вони пов'язані з можливостями комп'ютерної обробки масивів електронної наукової інформації і, зокрема, проведення в них бібліо- та наукометричних досліджень. Найбільші проекти такого плану реалізовано в «цитатних» базах даних Web of Science (корпорація Thomson Reuters) та SciVerse Scopus (корпорація Elsevier). Особливістю цих баз даних є те, що в них представлено не лише бібліографічні дані про журнальні публікації (автор, заголовок, назва журналу, рік, том, випуск, сторінки), а й пристатейні списки цитованої літератури. Це дає змогу знаходити як публікації, процитовані у певній статті, так і публікації, які цитують цю статтю. Завдяки цьому користувач може здійснювати багатоаспектний пошук всієї бібліографії з питання, що його цікавить. Водночас спеціальна «надбудова» над такою базою даних дає доступ до бібліометричних показників періодичних видань.

Констатуючи ефективність вищезгаданих систем, слід відзначити недостатню репрезентивність у них української періодики (вони проіндексували менше 3 % вітчизняних часописів) ⁴². Нижченаведена таблиця, у якій представлено 19 наукових журналів України, що мають визначений корпорацією Thomson Reuters імпаکت-фактор за 2011 р. Він являє собою показник середньостатистичної кількості цитувань однієї статті журналу, опублікованої у 2011 р., у періодичних виданнях 2009–2010 рр.

Таблиця 2.2

Імпакт-фактор наукових журналів України за 2011 р. згідно з даними Journal Citation Reports (корпорація Thomson Reuters)			
№ п/п	Назва періодичного видання	Засновник	Імпакт-фактор
1.	Symmetry, Integrability and Geometry: Methods and Applications	Інститут математики НАН України	1.071
2.	Ukrainian Journal of Physical Optics	Інститут фізичної оптики МОНмолодьспорту України	0.851
3.	Condensed Matter Physics	Інститут фізики конденсованих систем НАН України	0.811
4.	Сверхтвердые материалы	Інститут надтвердих матеріалів ім. В. М. Бакуля НАН Украї-	0.785

		ни	
5.	Фізика низьких температур	Фізико-технічний інститут низьких температур ім. Б. І. Веркіна НАН України	0.730
6.	Теоретическая и экспериментальная химия	Інститут фізичної хімії ім. Л. В. Писаржевського НАН України	0.509
7.	Нейрофізіологія	Інститут фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України	0.468
8.	Кинематика и физика небесных тел	Головна астрономічна обсерваторія НАН України	0.361
9.	Порошковая металлургия	Інститут проблем матеріалознавства ім. І. М. Францевича НАН України	0.337
10.	Цитологія и генетика	Інститут клітинної біології та генетичної інженерії НАН України	0.246
11.	Проблемы прочности	Інститут проблем міцності ім. Г. С. Писаренка НАН України	0.234
12.	Фізико-хімічна механіка матеріалів	Фізико-механічний інститут ім. Г. В. Карпенка НАН України	0.229
13.	Хімія і технологія води	Питання атомної науки і техніки	0.205
14.	Український математичний журнал	Інститут математики НАН України	0.193
15.	Нелінійні коливання	Інститут математики НАН України	0.164
16.	Журнал математической физики, анализа, геометрии	Фізико-технічний інститут низьких температур ім. Б. І. Веркіна	0.163

		НАН України	
17.	Металлофізика и новейшие технологии	Інститут металофізики ім. Г. В. Курдюмова НАН України	0.143
18.	Актуальні проблеми економіки	Національна академія управління МОНмолодьспорту України	0.039
19.	Питання атомної науки і техніки	Національний науковий центр «Харківський фізико-технічний інститут»	0.028

Дані таблиці показують недостатній рівень сучасного представлення українських часописів у наукометричній системі корпорації Thomson Reuters (лише 19 з 1,8 тис. періодичних видань). При цьому серед відібраних журналів тільки один («Актуальні проблеми економіки») належить до соціогуманітарної проблематики. Аналогічна ситуація має місце і в бібліометричній системі SciVerse Scopus корпорації Elsevier. До неї за показником інтенсивності цитувань статей журналу з урахуванням вагомості джерел посилання Science Journal Rankings включено 18 українських часописів⁴³. Слід зазначити, що сім журналів (Condensed Matter Physics; Symmetry, Integrability and Geometry: Methods and Applications; Ukrainian Journal of Physical Optics; «Актуальні проблеми економіки»; «Металлофізика и новейшие технологии»; «Питання атомної науки і техніки»; «Цитология и генетика») представлено одночасно в обох наукометричних системах.

Не викликає сумнівів доцільність проведення заходів щодо входження періодичних видань України в міжнародні наукометричні системи. Для цього редакціям часописів слід звернути увагу на ряд критеріїв, що враховуються при прийнятті рішення про включення журналу до таких систем: наявність ISSN, відповідність міжнародним видавничим стандартам, авторитетна редакція, регулярність виходу, рецензування всіх статей, якісні англійські реферати, пристатейна бібліографія латиницею або транслітерованою кирилицею, унікальність тематики, онлайнвий доступ до повних текстів, англійська домашня сторінка журналу тощо.

Однак глибинною причиною суттєвих розбіжностей між науковим доробком українських учених і ступенем представлення цього доробку в наукометричних системах корпорацій Thomson Reuters і Elsevier є політика цих корпорацій, що впливає з їх комерційних інтересів. Вона полягає в тому, щоб спонукати науковців з усього світу публікуватися в певному англійському колі журналів. Тому «коефіцієнт корисної дії» заходів щодо включення українських періодичних видань у згадані системи не може бути високим.

Один з альтернативних підходів до одержання об'єктивних бібліометричних пока-

зників внеску конкретного часопису (вченого, наукового колективу) в систему документальних комунікацій полягає у формуванні національного індексу наукового цитування⁴⁴. Слід наголосити, що наявність національного індексу наукового цитування свідчить про рівень розвитку наукової культури нації та її інформаційно-технологічні можливості.

Піонером у сфері створення національних індексів наукового цитування є Китай. Наприкінці 80-х років ХХ ст. Центр документації та інформації Китайської академії наук започаткував формування бази даних Chinese Science Citation Database, а Китайський інститут наукової та технічної інформації – бази China Scientific and Technical Papers and Citations. Тематична спрямованість цих баз істотно відрізняється: перша з них фокусується на фундаментальних науках, а друга – на прикладних⁴⁵. У Японії створення власного індексу наукового цитування розпочали в 1995 р. Розробку проекту було покладено на Національний інститут інформатики Японії. Створений ним продукт в англійському варіанті був названий Citation Database for Japanese Papers. У 2001 р. розпочато роботи зі створення Islamic World Science Citation Database (ініціатором і головним спонсором цього проекту виступила Ісламська Республіка Іран). Розробка іранських фахівців являє собою інтегровану систему, що об'єднує гіперпосиланнями періодичні видання, університети й науково-дослідні інститути і надає можливість одержання широкого спектра наукометричних показників щодо оцінки діяльності інституцій та дослідників⁴⁶.

Серед країн слов'янського світу першими до створення національних індексів наукового цитування приступили в Сербії. Роботи в цьому напрямі було започатковано в 90-х роках ХХ ст. Центром оцінки освіти і науки за підтримки Міністерства науки Сербії. У 1995 р. базу даних з індексами наукового цитування введено в експлуатацію, а з 2001 р. – вона доступна користувачам мережі Інтернет. Сербський індекс наукового цитування охоплює всі галузі досліджень, що проводяться в країні. Він охоплює 350 журналів і містить як інформацію про індекси цитування, так і посилання на повні тексти статей (розробники використали технологію гіпертекстових зв'язків, що застосовується в сучасних повнотекстових базах даних). Особливо слід відзначити, що створена в Сербії багатфункціональна система представлення періодичних видань базується на концепції відкритого доступу. Метадані в ній приведені згідно з вимогами ОАІ–РМН, що є необхідною умовою для включення національних журналів і публікацій у міжнародну систему обміну науковою інформацією⁴⁷.

У Росії роботи зі створення національного індексу наукового цитування були розпочаті у 2005 р. Науковою електронною бібліотекою (Москва) за сприяння Російського фонду фундаментальних досліджень⁴⁸. Кількість журналів, що індексуються в рамках проекту, досягла 3 тис, опрацьованих статей – 2 млн, а кількість посилань – 20 млн. При цьому 2,1 тис. журналів мають повнотекстові версії статей, з яких близько 50 % – у відкритому доступі. Додатковим сервісом бази даних Російського індексу на-

укового цитування є наявність гіпертекстових посилань на повні тексти статей. Сьогодні ця бібліометрична система є інструментом для оцінки ефективності діяльності російських наукових інституцій владними структурами. Слід додати, що близько 300 українських часописів надали свої матеріали в згадану електронну бібліотеку для досягнення більшого рівня «присутності» в інтернет-середовищі та одержання Російського індексу наукового цитування.

Можна констатувати перспективність започаткування робіт з формування Українського індексу наукового цитування, однак без державного стимулювання таких робіт не доводиться розраховувати на досягнення результатів. Формування вітчизняного наукометричного інструментарію слід розглядати в аспекті його конвергенції зі світовими науково-інформаційними платформами, насамперед слов'янського світу. Тому одним з найактуальніших завдань системного розвитку зібрання «Наукова періодика України» є його перетворення на повнофункціональне науково-інформаційне середовище, сумісне з міжнародними проектами, що дотримуються концепції вільного доступу до інформації та знань.

З урахуванням вітчизняних реалій сьогодні слід обмежитися використанням апробованих міжнародних бібліометричних і наукометричних платформ, серед яких є і некомерційні. Безперечно, перше місце серед них займає Google Scholar. Вона являє собою науковий сегмент інтернет-гіганта Google, що поєднує загальнодоступну пошукову та бібліометричну систему. Її позитивною рисою є намагання охопити матеріали з усіх регіонів світу та з усіх галузей знань. Зокрема, у цій системі представлені практично всі наявні в Інтернеті українські часописи. При впорядкуванні результатів пошуку Google Scholar ураховує, насамперед, кількість посилань на знайдені документи. Інтерфейс бібліометричної складової системи перебуває в стадії бета-тестування, однак існують спеціалізовані інструментарії, що компенсують цей недолік. Одним з них є безкоштовна програма-агрегатор Publish or Perish⁴⁹, яка використовує інформаційні ресурси Google Scholar як первинну базу для визначення та наочного представлення вибраних для аналізу бібліометричних даних. У випадку дослідження вагомості періодичного видання ця програма надає інформацію про загальну кількість проіндексованих статей, загальну кількість посилань на них, середню кількість посилань на статтю, загальну та середню кількість робіт і цитувань за певний період часу, h-індекс журналу (h – кількість статей, на які є не менше h посилань) тощо.

Для ілюстрації можливостей Google Scholar і Publish or Perish нижче наведено таблицю, що містить 20 найбільш цитованих (згідно з даними цих систем) українських наукових часописів. Їх рейтингування проведено за п'ятирічним h-індексом (h – кількість статей журналу за п'ять останніх років, на які є посилання в понад h публікаціях), а в межах одного індексу – за кількістю цитувань⁵⁰.

Рейтинг наукових журналів України згідно з даними Google Scholar за 2007–2011 рр.				
№ п/п	Назва журналу, збірника наукових праць	Кіль- кість статей	Кіль- кість циту- вань	h- ін- декс
1.	Економіка АПК	576	2203	18
2.	Економіка України	306	2019	18
3.	Фінанси України	461	2518	17
4.	Прикладная механика	> 1000	2371	14
5.	Актуальні проблеми економіки	834	1978	13
6.	Фізика низких температур	> 1000	1734	12
7.	Symmetry, Integrability and Geometry: Methods and Applications	330	969	11
8.	Український математичний жур- нал	861	647	9
9.	Економіст	231	647	9
10.	Бухгалтерський облік і аудит	144	592	9
11.	Регіональна економіка	141	468	8
12.	Сверхтвердые материалы	349	445	8
13.	Цитология и генетика	575	369	8
14.	Банківська справа	92	369	8
15.	Стратегічні пріоритети	366	360	8
16.	Теоретическая и эксперименталь- ная химия	541	261	8
17.	Experimental Oncology	156	245	8
18.	Кибернетика и системный анализ	572	726	7

19.	Економіка та держава	167	455	7
20.	Механізм регулювання економіки	613	425	7

Слід наголосити, що в Google Scholar представлено практично всі українські часописи, тобто можна констатувати про суттєво більше охоплення цією системою всього світового репертуару періодичних видань як у географічному, так і в тематичному аспектах порівняно з комерційними наукометричними платформами корпорацій SciVerse Scopus і Thomson Reuters.

Індекс цитування не слід розглядати як єдиний критерій оцінки інформативності та ступеня інтегрованості періодичного видання в систему наукових комунікацій. До наукометричних індикаторів для оцінювання якості публікацій відносять і показники їх затребованості. Такий підхід використовується, зокрема, у російському сегменті міжнародної мережевої інфраструктури для підтримки науково-освітньої діяльності із суспільних наук «Соціонет»⁵¹. Програмно-технологічна платформа «Соціонет» забезпечує формування на основі даних, які автоматично реєструються в процесі її функціонування, низки наукометричних показників. Серед них показники інтенсивності використання статей і матеріалів користувачами Інтернет і їх впливу на інші наукові тексти (електронне цитування). Роль онлайнової метрики оцінки наукової діяльності має тенденцію до зростання. Свідченням цього є започаткування урядами Великобританії та Австралії програм оцінки науково-технічної діяльності дослідницьких організацій, що включають як одну з основних складових вебметричні показники інтенсивності використання їх публікацій.

Аналогічний підхід розвивається і при аналізі функціонування загальнодержавного зібрання «Наукова періодика України». Рейтингові списки про ступінь інтеграції журналів у систему наукових комунікацій формуються шляхом аналізу log-файла сайта, у якому фіксуються всі дії користувачів. Розроблена спеціалізована програма визначає загальну кількість звернень до журналів (збірників наукових праць) і впорядковує видання за інтенсивністю використання. З 2011 р. додатково наводяться рейтингові розподіли періодичних видань за кількістю їх відвідувань користувачами з різними (унікальними) інтернет-адресами. Перші місця в рейтингових списках займають як правило журнали, що представлені архівами зі значною ретроспективою і мають якісно оформлені індексні файли, де наводиться назва журналу, рік і номер видання та його зміст (перелік статей з посиланнями на їх повні тексти).

Нижче наведено таблицю з даними про використання інформаційних ресурсів 20 найбільш популярних українських часописів користувачами глобальних комп'ютерних мереж за 15 жовтня 2012 р. У цей день із зібрання «Наукова періодика

України» інтернет-користувачам було надано 350 тис. електронних версій статей (три статті щосекунди), а загальна кількість користувачів з унікальними (різними) інтернет-адресами становила 63,5 тис.⁵².

Таблиця 2.4

Статистичні дані за 15 жовтня 2012 р. про використання електронних версій наукової періодики України			
№ п/п	Назва журналу (збірника наукових праць)	Загальна кількість звернень	Кількість звернень у %
1.	Науковий вісник НЛТУ України	9609	2,72
2.	Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки	6995	1,98
3.	Восточно-Европейский журнал передовых технологий	5552	1,57
4.	Вісник Національного університету «Львівська політехніка»	4597	1,30
5.	Форум права	4244	1,20
6.	Гілея: науковий вісник	3310	0,94
7.	Інноваційна економіка	3076	0,87
8.	Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту	2995	0,85
9.	Вісник Харківського національного університету	2597	0,74
10.	Науковий вісник Ужгородського університету	2568	0,73
11.	Вісник Черкаського університету	2498	0,71
12.	Вісник Запорізького національного університету	2347	0,66
13.	Економічний аналіз	2344	0,66

14.	Наукові записки НаУКМА	2326	0,66
15.	Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки	2308	0,65
16.	Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка	2292	0,65
17.	Вісник Національної академії наук України	2239	0,63
18.	Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка	2142	0,61
19.	Сталий розвиток економіки	2109	0,60
20.	Управління розвитком	2086	0,59

Порівняння даних таблиць 2.2–2.4 дає підставу стверджувати, що за показниками цитування більш високі позиції мають журнали українських академічних установ, а за інтенсивністю використання – часописи університетів.

У цілому формування інформаційних ресурсів наукової періодики України в умовах глобалізації здійснювалося на синергетичних засадах, які передбачали конвергенцію науково-видавничих, бібліотечно-інформаційних і наукометричних технологій⁵³. Це дало змогу створити загальнодержавне зібрання електронних версій наукової періодики, що є одним з найбільших у світі і нараховує 700 тис. статей з 1,8 тис. журналів та збірників наукових праць. Моніторинг мережевого використання цього зібрання періодики показує, що до його інформаційних ресурсів щодоби здійснюється 250–300 тис. звернень з усіх регіонів України та світу. При цьому за рік суспільству надається понад 100 млн електронних версій статей.

Аналіз рейтингових списків журналів, які формувалися на основі статистичного аналізу звернень їх електронних ресурсів, показує, що розподіл видань за інтенсивністю мережевого використання відповідає закономірності концентрації та розсіювання інформації (є обмежена кількість журналів підвищеного попиту та довгий «хвіст» видань, кількість звернень до яких бажає кращого). Таку ж закономірність має і розподіл часописів за показниками їх цитування. Це свідчить про доцільність проведення оптимізації кількості наукових часописів на основі об'єктивних кількісних критеріїв (онлайн-використання та цитування за індикаторами Google Scholar). Потребує також уваги вироблення в Україні засад спільної видавничої політики, корпоративних стандартів і правил. Цьому могло б сприяти започаткування постійно діючого інтернет-форуму видавців наукової періодики та організація спеціалізованих се-

мінарів-практикумів у регіонах України⁵⁴. Підвищення якості вітчизняної періодики створить передумови для ведення конструктивного діалогу з міжнародними агрегаторами науково-інформаційних ресурсів щодо інтеграції і суттєвого збільшення частки українських наукових видань у світових науково-інформаційних потоках.

2.3. Особливості формування та використання соціокультурних ресурсів соціальних медіа в українському інфопросторі

Дедалі важливішого значення для функціонування й розвитку системи соціальних комунікацій набувають соціокультурні ресурси нових мережевих структур з функціонуванням на базі Web.2, що дістали назву «соціальні медіа» (СМ).

Соціальні медіа (англ. Social media) – багатозначний термін, який використовують для опису нових форм комунікації виробників контенту з його споживачами і для яких визначальне значення має чинник виробництва контенту самими користувачами. Це набір онлайн-технологій, які вможливають спілкування користувачів між собою в різноманітних формах – налагодження контактів, взаємодія один з одним, обмін думками, досвідом і знаннями, а також новинами, відео, фото, музикою і посиланнями⁵⁵.

А. Каплан (Kaplan) і М. Хенлейн (Haenlein) визначають соціальні медіа як групу інтернет-додатків, що базуються на ідеологічній і технологічній базі Web 2.0, і які дають змогу користувачам створювати контент і обмінюватись ним⁵⁶. Зокрема, до соціальних медіа належать: віртуальні співтовариства; блоги; соціальні мережі; співтовариства з виробництва спільного контенту; вікі-сервіси; геосоціальні сервіси тощо.

Питання вивчення специфіки формування та використання ресурсів соціальних медіа актуалізується з огляду на те, що в умовах інформаційного суспільства домінуючі функції і процеси дедалі більше виявляються організованими за принципом мереж. На думку одного із сучасних теоретиків суспільства мережевих структур (network society) М. Кастельса, саме мережі становлять нову соціальну морфологію розвинутих суспільств, а поширення «мережевої» логіки значною мірою позначається на ході й результатах процесів, пов'язаних з виробництвом, повсякденним життям, культурою та владою⁵⁷.

Мережева структура є комплексом взаємопов'язаних вузлів. Конкретний зміст кожного вузла залежить від характеру тієї конкретної мережевої структури, про яку йде мова. Це можуть бути ринки цінних паперів, коли йдеться про мережі глобальних фінансових потоків, ради міністрів різних європейських держав, коли йдеться про політичні мережеві структури управління Європейським Союзом чи телевізійні канали, коли йдеться про глобальні мережі нових засобів інформації, складову основу для вираження культурних форм і громадської думки в сучасному інформаційному світі.

В основі розвитку СМ лежать такі чинники, як інформаційні потреби людини, її потреби в самоактуалізації та самореалізації і водночас відповідний рівень розвитку

інформаційних технологій, що створює необхідні умови для задоволення цих потреб.

Соціальні медіа виникли як результат еволюції віртуального спілкування між користувачами. Першим етапом еволюції цього спілкування можна назвати електронну пошту. Вона була принципово значуща тим, що показала саму можливість спілкування за допомогою Всесвітньої мережі. Призначена спочатку для обміну повідомленнями між двома абонентами, з розвитком технологій вона дала змогу обмінюватися інформацією групам людей. Так з'явилися списки розсилки. Поступово дедалі більша потреба користувачів працювати в Інтернеті у режимі реального часу та стрімкий технологічний прогрес сприяють виникненню сервісів, що надають можливості для інтерактивного спілкування, зокрема чати, форуми.

Найрозвиненіші форуми вже мали перші ознаки соціальних мереж – між учасниками могли бути встановлені інтерактивні професійні, особисті зв'язки. Наступним трендом Інтернету стали блоги (від англ. web log – мережевий журнал) – веб-сайти (особисті або групові), які складаються з записів, що регулярно додаються, зображень і мультимедіа. Запозичивши окремі риси названих способів віртуального спілкування, почали виникати соціальні мережі. У 2004 р. була створена найбільша у світі соціальна мережа Facebook.

Уперше термін «соціальні мережі» (від англ. social network) запропоновано в 1954 р. Дж. А. Барнесом (у праці *Class and Committees in a Norwegian Island Parish*). Спочатку термін використовувався лише в науці, і його сенс відрізнявся від того, якого він набув у широкому вживанні сьогодні.

Ключовими роботами в дослідженні природи соціальних мереж стали праці А. Бейвласа і Дж. Моренно. Теоретико-методологічні засади аналізу соціальних мереж, закладені дослідниками, сприяли виникненню напряму в соціальній філософії, що вивчає «мережизацію відносин».

Концепція соціальних мереж сформувалася наприкінці ХХ ст. і відображена в працях С. Вассермана, С. Берковіца, Б. Веллмана, Д. Ноука, П. Марсдена, К. Фауста, Л. Фрімана та ін.

У наш час соціальні мережі асоціюються з особливим видом структур, які є інтернет-платформою для створення й підтримки особистих та професійних зв'язків між людьми. За словами Б. Веллмана і С. Берковіца, соціальна мережа – це множинність членів суспільної системи, а також сукупність зв'язків між ними. При цьому поведінка індивідів, включених у мережу, визначається радше структурним тиском, ніж особистими настановами⁵⁸.

Функціонально соціальна мережа – це інтерактивний багатокористувацький веб-сайт, контент якого наповнюється самими учасниками мережі. Сайт являє собою автоматизоване соціальне середовище, що дає змогу спілкуватися групі користувачів, об'єднаних спільним інтересом. Зв'язок здійснюється за допомогою веб-сервісу внутрішньої пошти або миттєвого обміну повідомленнями⁵⁹.

Соціальні мережі можна умовно поділяти на типи:

– за рівнем розвитку – Web 1.0 – перші соціальні мережі з базовими функціями, Web 2.0 – сучасні соціальні мережі із широким функціоналом для спілкування і на базі технології Web 3.0 – соціальні мережі майбутнього, які вирішуватимуть конкретні проблеми;

– за географічним охопленням – світові (FaceBook, MySpace) і регіональні, охоплення яких обмежується ментальністю користувачів, мовою тощо;

– за призначенням – наприклад, для пошуку людей (Однокласники.ру), розваг (ВКонтакте), роботи і бізнесу (МойКруг), розповсюдження новин (news2.ru), відео (YouTube), аудіо (Last.fm), фото (FiXX.RU), нішеві (Хабрахабр, drugme, Politiko (українська політична соціальна мережа), LPW Network (українська жіноча мережа представниць науки, бізнесу, медіа та громадської сфери) тощо;

– за відкритістю інформації – відкриті (FaceBook), змішані, з частково відкритою інформацією для не зареєстрованих у них (ПРО2) та закриті.

У науковій літературі⁶⁰ також пропонується класифікація віртуальних соціальних мереж за іншими критеріями, наприклад: мережі для приватного спілкування, які мають загальну тематику; ділові мережі; спеціалізовані мережі за певним фахом учасників. Але в такій класифікації, на наш погляд, спостерігається деяка розмитість критеріїв (наприклад, спілкування в спеціалізованій мережі може бути діловим чи приватним тощо).

На початку XXI ст. Інтернет, що раніше розглядався як сховище надвеликих обсягів інформації, дедалі більш виразно набуває форми явища, що продукує новий тип соціальних взаємовідносин за допомогою комп'ютера і задовольняє різноманітні потреби мовної особи⁶¹. Але, по суті справи, Інтернет першої хвилі став вдосконаленою моделлю друкарні, «ідеальним друкарським верстатом», що дає можливість миттєво й безкоштовно тиражувати інформацію. Подібно до паперових книг епохи Гуттенберга, це була трансляція від небагатьох творців сайтів до безлічі реципієнтів, отже, поява Інтернету першої хвилі або Web 1.0, будучи, безперечно, технологічною революцією, не стало революцією соціальною.

Початок другої хвилі розвитку Інтернет пов'язано з розробкою стандарту «Web 2.0» і створенням соціальних мереж сучасного типу. До появи цього стандарту інформаційна культура була монологічною, що мало на увазі створення й поширення інформації нечисленними суб'єктами і пасивне споживання її більшістю населення, об'єктом, що в даному випадку виступав.

З появою Web 2.0 уперше формується різновекторне, діалогічне і навіть полілогічне інформаційне середовище, у якому зникає традиційне поняття авторства і відкривається нове поле для вільної творчості. Ми стаємо одночасно свідками й учасниками стрімкого процесу дедалі більшого злиття автора і читача, актора, режисера і спостерігача в інформаційному процесі. Таким чином настає час не монологу, а діалогу і на-

віть полілогу, час тотального авторства у формуванні інформаційних ресурсів. У цей період схема передавання інформації «від небагатьох обраних до багатьох», що сформувалася з винаходом друкарського верстата, поступається місцем новій схемі – «від багатьох до багатьох», а в максимумі – «від усіх до усіх». Інформація стає продуктом масового виробництва. Це з упевненістю можна трактувати як соціальну інформаційну революцію: кожна людина стає і читачем, і автором, що є унікальною ситуацією, що не має аналогів в історії.

Перетворення соціальних мереж з майданчика спілкування в інструмент спільної роботи і творчості, і невід’ємний інструмент для будь-якої діяльності відбувається ще пізніше. Власне, цей період, пов’язаний з формуванням нового покоління соціальних ресурсів Web 3.0, тільки починається і, за прогнозами західних аналітиків, повинен продовжитися з 2010 по 2020 рр. Web 2.0 розглядається як перехідний етап розвитку Інтернет, технологічна платформа, на якій має бути побудований якісно новий «інтелектуальний Web», що об’єднує професіоналів в тій або іншій галузі у вузьких спеціалізованих мережах, побудованих на технологічній платформі Web 2.0, тобто по мережевому, поліцентричному принципу.

Аналізуючи цю модель соціокультурних трансформацій, можна зробити висновок, що при кардинальній зміні каналів поширення інформації, вектор її поширення змінюється менш істотно. Інформаційна культура завжди була монологічною при усіх каналах поширення інформації, у тому числі, у період існування Інтернет – аж до появи стандарту Web 2.0, коли уперше формується діалогічне середовище, що базується на співпраці і спільній творчості. Саме тоді мережа Інтернет змінила свій статус із системи передачі інформації на особливу форму реальності, простір буття, онтологічний простір, по мірі значущості що не поступається реальності фізичній.

По суті, термін Web 2.0 позначає проекти і сервіси, які активно розвиваються самими користувачами. Серед функціональних особливостей таких сервісів, зокрема, вирізняються такі:

- Інтеграція різних сервісів і сайтів один з одним і їх взаємозалежність, що надає користувачам нову функціональність для роботи.
- Інтерфейс сайту, призначений для користувача, побудований у такий спосіб, що сторінка сайту, не перезавантажуючись, завантажує потрібні користувачеві дані.
- Нові розробки дають змогу створювати на сайтах співтовариства і групи.
- Легкі налаштування і прості інтерфейси користувачів.
- Можливість коментування розміщуваних на сайтах матеріалів (writable web – редагована павутина).
- Інтерактивність і колективне управління контентом. Тому контент не завжди може бути надійним, достовірним і об’єктивним.
- Соціалізація сайту з можливістю індивідуальних налаштувань для створення унікальної особистої зони користувачів.

Тому видається не лише правомірним, але й необхідним розширення розуміння сучасного кіберпростору як простору буття, особливої форми реальності, що по мірі суспільної значущості не поступається реальності фізичній. У зв'язку з цим логічним є, зважаючи на унікальність соціокультурної епохи, що складається на початку ХХІ ст., ґрунтуючись на назві технологічної платформи, на якій базується сучасне суспільство, при характеристиці його використовувати робочу назву «Суспільство 2.0» або «епоха 2.0».

Наслідки розглянутих трансформацій сучасного суспільства спостерігаються вже сьогодні, і, слід зазначити, вони неоднозначні. Одним з них стає придбання широкими масами доступу до інструментів впливу на соціальні процеси. Уперше в історії, в умовах діалогічної інформаційної культури соціальних інтернет-мереж, маси набули власного голосу в таких істотних масштабах. Вони не лише отримали доступ до величезного, неконтрольованого масиву інформації в Інтернеті, але й стали самостійним її джерелом. Це становлення середовища загальної творчості стає найважливішим чинником, що визначає вектор подальшого розвитку сучасного суспільства. Масштаб вказаних змін такий, що дає підстави говорити про суттєву зміну характеристик соціального суб'єкта, суб'єкта історії в сучасному «мережевому» суспільстві.

Сучасні держави, відповідно до ідеалів концепцій «інформованого суспільства» і «демократизації даних», змагаються в інформаційній відкритості усіх соціальних процесів і інститутів, яка забезпечується багато в чому завдяки платформі Web 2.0. Концепція інформованого суспільства має на увазі не лише відкритість даних, а й також активну участь громадян у державних процесах. Основний принцип мережевої (цифрової, електронної) демократії – можливість для кожного в поточному режимі безпосередньо брати участь в ухваленні будь-яких значущих рішень співтовариства, до якого він належить. Наприклад, на порталі «Електронна Україна» під гаслом «Пишемо закон разом» кожен без винятку громадянин не лише дістає доступ до звітних документів усіх громадських структур влади і управління, але й набуває можливості коментувати законодавчі акти усіх рівнів і пропонувати свої доповнення і зміни. Таким чином, сьогодні ми спостерігаємо появу ефективних інформаційних механізмів, що можуть забезпечити найбільш послідовне втілення ідеї демократії за всю історію суспільства.

Під терміном «віртуальні співтовариства», запровадженим у 1993 р. Г. Рейнгольдом, сьогодні розуміються не лише соціальні об'єднання з метою формування мережі особистих стосунків у кіберпросторі, а й програми оперативного доступу до віддалених матеріальних і інтелектуальних ресурсів, розподілених по всьому світові, для вирішення особливо складних питань у науці, економіці, державному управлінні й інших сферах діяльності суспільства. Уже сьогодні функціонують віртуальні мережеві підприємства, альянси ТНК і т. ін. Цей напрям розвитку професійних зв'язків видається особливо перспективним у науковій сфері.

Темпи зростання популярності СМ свідчать про високу затребуваність саме такого

сервісу в усьому світі: для завоювання уваги 50 млн користувачів радіо знадобилося 38 років, телебаченню – 13, Інтернету – 4 роки, а одному лише Facebook – менше року для досягнення показника 100 млн користувачів.

На початок 2012 р. близько 86 % жителів розвинутих країн уже користувалися соціальними мережами. У Канаді цей показник становив 88 %, у Польщі – 95 %, в урбанізованих районах Китаю – 97 %⁶². В Україні цей показник за різними оцінками не перевищує 35 %. Але темпи зростання кількості користувачів соцмереж у країні високі. Так, кількість українських користувачів соціальної мережі за 2,5 роки (з квітня 2009 по грудень 2011 р.) зросла на 2700 %⁶³, а у 2012 р. року досягла 2 млн, продовжуючи зростати. Понад 80 % активних вітчизняних користувачів Інтернет регулярно перебувають у соціальних мережах. Крім Facebook, це – мережі «ВКонтакте», «Однокласники», Twitter та ін.

Також серед соціальних медіа в українському інфопросторі значною популярністю користуються YouTube, Wikipedia, блоги, соціальні закладки.

YouTube – сервіс, призначений для перегляду і розміщення в Інтернеті відео, створеного користувачами всього світу. Щохвилини користувачі YouTube завантажують на сайт понад 72 години відеоматеріалів. Щодня на сайті переглядається близько 4 млрд відеоматеріалів.

YouTube став настільки значущим явищем у медіа-світі, що з ним вимушене рахуватися і телебачення. Багато медіа-компаній створюють офіційні акаунти на YouTube, просуваючи свою продукцію через сервіс. У кожній другій найбільшій компанії світу є канал на YouTube, з приблизно 500 передплатниками і 40 тис переглядів. Сім з 10 компаній додають нове відео на YouTube щомісячно.

Wikipedia (Вікіпедія) – вільна загальнодоступна багатомовна універсальна онлайн-енциклопедія. Будь-який користувач може редагувати існуючі матеріали, які написані спільно добровольцями з усього світу. Найбільший і найпопулярніший довідник в Інтернеті, налічує понад 340 млн читачів на місяць. Некомерційна структура, що існує завдяки добровільним пожертвуванням і надає вільно поширюваний контент більш ніж на 175 мовах, входить у десятку найвідвідуваніших сайтів.

Соціальні закладки – це сервіси зі списками посилань на сайти, які цікаві користувачеві Інтернету. Користувач зберігає посилання на ці сайти в спеціальних списках, які зберігаються не на комп'ютері користувача, а в Інтернеті, на сайті закладки. Це потрібно користувачеві, який працює з різних комп'ютерів, наприклад, удома, на роботі, на ноутбуку, у телефоні. Соціальні закладки зручні в разі переустановлення операційної системи.

Важливою перевагою соціальних закладок є можливість систематизувати посилання на вподобані сайти за категоріями, побачити цікаві посилання інших користувачів і поділитися своїми закладками зі знайомими.

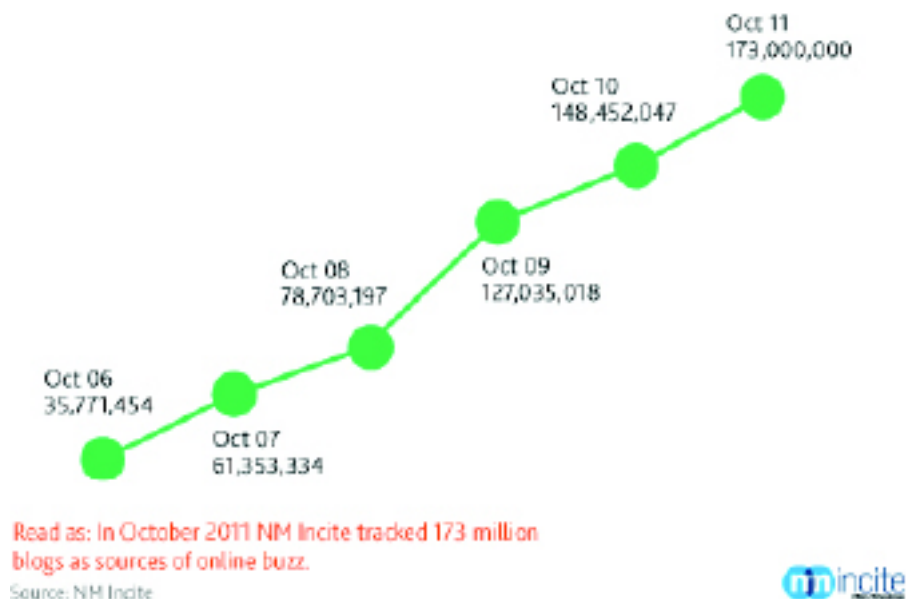
Активно розвивається й блогосфера. Про це свідчить дослідження, проведене не-

щодавно компаніями Nielsen/McKinsey. За його даними наприкінці 2011 р. у світі налічувалося 181 млн блогів, порівняно з 36 млн у 2006-му.

Можна зробити висновок, що попри розвиток соціальних мереж, куди теоретично повинна була б переміститись аудиторія блогів, темпи приросту нових блогів не лише не зменшилися, а й навіть зросли. Особливо це помітно в період з 2008 по 2009 рік. Ось як виглядає загальна статистика блогів та їхніх авторів:

- більшість блогерів у світі – це жінки;
- половина блогерів мають вік від 18 до 34 років;
- блогери зазвичай мають хорошу освіту: 7 з 10 блогерів закінчили навчальний заклад рівня коледжу;
- 52 % блогерів – батьки, які мають дітей до 18 років;
- кожен третій блогер – мама;
- блогери виявляють значну активність у соціальних мережах, вдвічі частіше коментують відео на YouTube, ніж пересічний користувач, та втричі частіше залишають коментарі на різноманітних сервісах.

Number of Blogs Tracked by NM Incite

Див.:⁶⁴

Стрімко зростає кількісно і якісно українська блогосфера. За результатами дослідження компанії «Яндекс», кількість українських блогів (походженням з України) на різних платформах у 2010 р. становила 700 тис., а у 2011 р. – близько 1,1 млн, хоча активними з них були тільки 100 тис. у 2012 р.

Принциповим визнанням блогерських заслуг в оперативному висвітленні подій стало рішення деяких провідних агенцій щодо цитування та посилання на блоги як джерело інформації. Зокрема, агенція Associated Press (AP) внесла доповнення до пе-

реліку посилань у публікаціях. Згідно з новими правилами, AP у новинному контенті має посилатися на блоги, якщо вони виявилися першоджерелом інформації. Раніше агентство посилалося лише на друковані ЗМІ, веб-сайти й телерадіокомпанії.

Слід зазначити, що нові технології, такі як СМ, швидко розвиваючись, охоплюючи широкі суспільні сфери, часто дестабілізують інституційний статус-кво в суспільстві, викликаючи великомасштабну й стрімку соціальну перебудову.

На думку Г. Бакулева, «нові медіа часто дають людям те, що вони хочуть, навіть якщо довгоочікувані наслідки можуть виявитися негативними. На відміну від звичних медіа, вони не мають зв'язків з іншими традиційними соціальними інститутами, які відчувають відповідальність перед суспільством. Адаптація до нових медіа та їхньої специфіки часто підриває існуючі соціальні ролі та зв'язки. Мінлива медіа-індустрія змушує мінятися й інші суспільні інститути, включаючи політичні, релігійні, ділові, військові й освітні»⁶⁵. Отже, СМ дедалі глибше входять у життя суспільства, спричиняючи в ньому соціокультурні зрушення. Водночас і суспільні процеси значною мірою проєкціюються на соціальні медіа. Структура, контент соціальних мереж, тематика спілкування користувачів відображають актуальні проблеми суспільного життя. Насамперед мова йде про творчу самореалізацію особистості, її самовираження через спілкування, налагоджування професійних та особистісних зв'язків, розвиток соціальної журналістики.

Науковці дедалі частіше пов'язують комунікаційні процеси в соціальних медіа з такими поняттями, як соціальний капітал (запроваджене П. Бурдьє для позначення соціальних зв'язків, які можуть виступати ресурсом здобуття вигод) і нова інформаційна культура. Значення мережевих ресурсів СМ зростає з огляду на важливу роль соціальних медіа у формуванні та розвитку цих процесів.

На думку Ш. Рафаелі, Г. Равида, В. Сороки, соціальні мережі є істотним елементом віртуального соціального капіталу ...читання та реєстрація у форумі створюють соціальну систему, всі учасники якої, і активні, і пасивні, здобувають соціальний капітал шляхом одержання доступу до потрібної інформації, а також вивчаючи соціальні норми, прийняті у віртуальному співтоваристві, та за допомогою знайомства з активними учасниками⁶⁶. Як вважають дослідники, віртуальний соціальний капітал співтовариства – це сукупність особливостей соціальної системи, створеної в результаті діяльності віртуального співтовариства, що веде до розвитку загальних соціальних норм і правил, які допомагають взаємовигідному співробітництву.

А на думку Р. Патнема, за аналогією з фізичним і людським капіталом, втіленим у знаряддях праці та навчанні, які підвищують індивідуальну продуктивність, «соціальний капітал» утримується в таких елементах громадської організації, як соціальні мережі, соціальні норми й довіра (networks, norms and trust), що створює умови для координації й кооперації заради взаємної вигоди⁶⁷.

Можна констатувати, що соціальний капітал як суспільний феномен є цілим ком-

плексом організаційних соціальних і особових ресурсів, визначально впливає на інтенсивність і характер соціальних взаємин і є каталізатором активності мережевих об'єднань. Значення соціального капіталу в сучасному суспільстві визначається з точки зору наявності індивідуальних ресурсів, спрямованих на реалізацію інтересів індивідів і їх груп. У мережах соціальний капітал людини є показником його соціального статусу. У сучасному суспільстві, де функціонування соціального капіталу визначається відносною свободою і мобільністю індивіда, соціальний капітал проектується на особові стосунки між людьми. Його накопичення відбувається за рахунок спонтанних мережевих взаємодій і шляхом дотримання встановленої внутрішньомережевої нормативності. Наявність соціального капіталу є основним чинником зміни форми та внутрішньої активності соціальних мереж, каталізатором комунікаційних процесів усередині мережевих об'єднань і індикатором міри індивідуальної участі людей у горизонтальних мережевих відносинах. Функціонування соціального капіталу в соціальних мережах фактично здійснюється поза рамками системної структури суспільства. Але саме тому це може сприяти розвитку та стабілізації регуляторів у соціумі. Чим більшим коефіцієнтом характеризується в суспільстві соціальний капітал, тим ефективніші в ньому будуть горизонтальні відносини, і навпаки, дефіцит соціального капіталу породжує інституційні перекоси і множинні соціальні проблеми.

При цьому інформатизація соціального простору, прискорення процесів передачі і обробки інформації, розвиток мережі Інтернет та соціальних медіа стали передумовами формування нової якості відносин особи і соціуму, становлення нового типу культури, якій дають різноманітні назви: Інтернет-культура, електронна, комп'ютерна, ІТ-субкультура, нова інформаційна культура, кіберкультура і т. ін.

У сучасній соціології сформувався уявлення про те, що «колишня культура поступово витісняється новою – комп'ютерною культурою»¹².

Як зауважує Ю. Половинчак, сьогодні вже «в Україні існує спільнота людей – освічених, технічно “підкованих”, загалом молодих і потенційно соціально активних, які, попри все, обирають Інтернет як віртуальну територію внутрішньої еміграції»⁶⁸.

На думку В. Горового, «неформальне об'єднання комп'ютеризованої частини суспільства у своїй колективній свідомості викристалізувало власну підкультуру, культуру окремої соціальної спільноти, засновану на використанні інтернет-технологій як якісно нових засобів доступу до інформаційних ресурсів суспільства, засобів виробництва й ефективного використання інформації. Оскільки найхарактернішою особливістю даної субкультури є використання Інтернету, очевидно, є всі підстави іменувати її ІТ-субкультурою»⁶⁹.

А за словами І. Анісімової, комп'ютерна культура – це міра формування і розвитку сутнісних сил людини... і особливої системи цінностей⁷⁰. Л. Скворцов підкреслює, що нову інформаційну культуру необхідно розглядати як умову виживання людства⁷¹.

Соціальні медіа як явище є складовою нової культури і водночас середовищем для

реалізації соціокультурних відносин, задоволення інформаційних потреб та накопичення потенціалу для подальшого розвитку цієї культури. Тому мережеві ресурси СМ становлять значну суспільну цінність і відіграють важливу роль у наповненні національних соціальних інформаційних баз. Особливо з огляду на те, яких різноманітних форм набуває практична реалізація потреб та інтересів людей у СМ. Через них здійснюють вплив на суспільні настрої, пропонують і шукають роботу, звертаються до політичних та державних діячів з різноманітних питань, ведуть бізнес тощо. Усі ці процеси супроводжуються потоками оперативної інформації, частина якої становить значний інтерес для науковців, органів державної влади, інформаційних структур.

Як показує досвід останніх років, соціальні медіа стають одним з основних, а головне, найшвидшим розповсюджувачем новин. При цьому відкриваються широкі можливості щодо їх розповсюдження саме в трактуванні користувачів мереж. Дослідження компанії CNN, яка проаналізувала поведінку міжнародних читачів щодо вибору каналів отримання новин в Інтернеті, показало – 43 % новин поширюються через соціальні сайти, зокрема Facebook, Twitter, MySpace і YouTube. Решта способів доставки новинного контенту – використання електронної пошти – 30 %, SMS–15 % і миттєвих повідомлень (ICQ тощо).

Дедалі частіше пересічні громадяни, що стали свідками певних подій, виступають джерелом інформації для служб новин, надаючи останнім інформацію або ж розміщуючи в Інтернеті коментарі, фотографії чи відео. До певної міри новини тепер створюються, фільтруються та розповсюджуються непрофесіоналами. Наприклад, понад 750 тис. осіб виявили бажання бути репортерами для інтернет-сторінки CNN iReport, і ці люди надсилають свої повідомлення та репортажі практично з усіх куточків світу.

Під впливом соціальних мереж відбувається інтеграція найважливіших інтернет-сервісів, таких як пошук і електронна пошта, у складніші, багатофункціональні.

Останнім часом пошукові сервіси соціальних мереж становлять конкуренцію традиційним пошуковим системам, на зразок Google, Yahoo, Yandex. Колишній глава представництва корпорації Google в Південній Африці С. Мейсі висловив думку, що соціальні мережі, які стали дуже популярними, буквально руйнують традиційні пошукові сервіси. На нашу думку, говорити про їх руйнування – явне перебільшення, але, очевидно, що соціальні мережі вносять значні корективи в процес пошуку інформації. У соціальних мережах, з урахуванням сучасного рівня їхнього розвитку, дійсно, можна знайти відповідь з багатьох питань, які можуть зацікавити користувача. А оскільки ці мережі складаються зі сторінок реальних людей, то значною мірою забезпечується актуальність отриманих відповідей.

Крім того, подібний спосіб пошуку вважається динамічнішим – соціальні мережі оновлюються швидше, ніж сторінки, посилання на які виводяться в пошуковому запиті в тому ж Google. Соціальні мережі формують великі масиви контенту. Створені умови для поширення посилань, текстових та мультимедійних матеріалів. Особливіс-

тю є і те, що в соціальних мережах формуються кластери користувачів, які взаємно довіряють один одному, з'являються авторитетні користувачі. Відповідно, рекомендації конкретних користувачів стають у деяких ситуаціях прийнятнішими для пересічного користувача, ніж результати пошукових запитів, що видаються машинами.

В умовах збільшення потоку інформації такий користувач не в змозі, навіть користуючись сучасними пошуковими системами, виокремлювати потрібні новини, відсіюючи другорядні. Відповідно, підвищується роль авторитетних користувачів, здатних самостійно працювати з інформацією. Таким чином, соціальні мережі стають ще й рекомендаційними сервісами з особистісним елементом, які генерують величезну кількість переходів на медійні ресурси. Часто на запит у Twitter можна отримати більше інформації від його користувачів і швидше, ніж користуючись пошуковими сервісами.

Крім того, Web 2.0 у поєднанні з можливостями сотового зв'язку дає змогу користувачеві соцмережі виступити як джерелу оперативної інформації щодо подій, учасником яких він став.

Спостерігається також дедалі тісніша взаємоінтеграція окремих елементів соцмереж та інтернет-видань, каналів ТБ, що сприяє оперативнішому поширенню новин. Є багато прикладів миттєвого поширення новин у соціальних мережах, що значно випереджають повідомлення традиційних ЗМІ, як українських, так і світових (результати важливих самітів, виборів, наслідки стихійних лих та аварій тощо).

Ці тенденції дають підстави говорити про поширення новинної інформації в соціальних медіа як один з функціональних напрямів їхнього розвитку й, відповідно, оцінювати соцмедіа як джерело оперативної інформації в українському інтернет-середовищі.

Зокрема, серед оперативної інформації, поширюваної в соціальних медіа, значний інтерес для таких суб'єктів системи соціальної комунікації, як органи державної влади, економічні, наукові, інформаційно-аналітичні структури, навчальні заклади, бібліотеки тощо становлять новини політики, економіки, соціальної та гуманітарної сфери.

Соціальні медіа, куди переміщується боротьба великих компаній і роздрібних торговців за споживачів, є потужним і оперативним джерелом економічної інформації.

Соціальні платформи (Facebook, YouTube, Twitter) фундаментально змінюють моделі поведінки бізнесу і споживачів, з'єднуючи сотні мільйонів людей один з одним майже миттєво. Це масивне соціоекономічне зрушення, яке фундаментально вплинуло на те, як споживачі і компанії спілкуються один з одним. Соціальні медіа є двигуном розвитку світової економіки, створення робочих місць, упевнена Ш. Сандберг, головний операційний директор компанії Facebook ⁷². Згідно з розрахунками компанії Deloitte, Facebook інвестував у європейську економіку 15,3 млрд дол. за 2011 р. У пов'язаному з компанією бізнесі зайнято 232 тис. осіб у Європі. Багато хто з них зайнятий в індустрії написання додатків для роботи з цією соціальною мережею, вендори постачають найрізноманітніше устаткування для користувачів і компаній.

У зв'язку із завоюванням сучасного світу інтернет-технологіями, що супроводжується «звуженням», формалізацією традиційних каналів політичної комунікації, зокрема, ЗМІ, найбільш затребуваними на сьогодні формами мережевої самоорганізації стали різноманітні соціальні мережі, форуми, блоги і Twitter.

За своєю генезою одним з найдавніших комунікаційних засобів мережі Інтернет є інтернет-форум. Фактично, це була перша форма веб-інтерактивності, яка давала можливість користувачам сайтів залишати свої враження, коментарі, а також пропозиції стосовно їх наповнення. Поступово, із розвитком мережі, форуми почали ставати невід'ємним елементом будь-якого авторитетного інтернет-ресурсу та давали змогу, насамперед, забезпечувати постійну комунікацію між власниками сайту та цільовою аудиторією.

П. Олещук слушно звертає увагу на те, що в мережевій дискусії може взяти участь будь-який бажаючий, який пройде процедуру реєстрації, але найчастіше і цього не потрібно. На відміну від спілкування в реальному часі, в учасників дискусії є можливість обміркувати чужі репліки, підготувати і (при бажанні) відредагувати свої; завдяки пошуковим системам надаються дуже широкі можливості для пошуку необхідної в спілкуванні інформації»⁷³.

Блог – (від англ. blog, web log – мережевий журнал) – мережевий щоденник, який ведеться на спеціальних сайтах, що надають можливість швидкого додавання записів, коментування, складання списку друзів тощо. Блоги переважно використовуються для самовираження, також у ділових, корпоративних, рекламних і політичних цілях.

Блогосфера і соціальні мережі, будучи доступними і поширеними, включають пересічних громадян сучасних суспільств, а отже, є своєрідним «барометром» суспільних відносин.

З теоретичної точки зору, у порівнянні з державними, партійними структурами, традиційними ЗМІ, бізнес-елітами блоги мають украй мало можливостей для здійснення впливу на політику та суспільні процеси. Блогери не мають у своєму розпорядженні необхідних для цього адміністративних та фінансових ресурсів.

Проте, все ж таки, їх потенціал не варто недооцінювати: головна перевага блогів – широка інформативність, часто вони містять і розробляють інформацію, яка залишається поза увагою традиційних ЗМІ, не хвтуючи деталями, неперевіреною інформацією.

Деякі блогери посідають високі посади і володіють інсайдерською інформацією, не соромлячись обговорювати її в блозі та інтернет-товариствах. Саме оперативність і великі обсяги розміщеної інформації створюють підґрунтя для дослідження.

Урешті, і, можливо, це є найбільш значущим, блогери перебувають біля витоків оформлення й просування початкової суспільної думки щодо певних подій, явищ, осіб тощо. Як зазначають Г. Фарел (H. Farrell) та Д. Дрезнер (D. W. Drezner)⁷⁴, відносною перевагою блогів у політичному дискурсі є низька вартість публікацій у режимі реаль-

ного часу. Негайно відгукуючись на будь-які події – від президентських дебатів до терористичних атак – блогери мають змогу оприлюднити свої коментарі безпосередньо ще до того, як в інформаційному просторі з'являться перші відгуки інших форм ЗМІ. Після оприлюднення початкової реакції блогери також можуть повідомляти про коментарі інших блогів до появи відгуків провідних ЗМІ.

У блозі може бути розміщена будь-яка інформація, яка провокуватиме як оперативне висловлювання аргументів «за» і «проти» відвідувачами блогу, так і аналіз розміщених позицій та контрпозицій читачами. При цьому можна говорити про прискорене колективне обмірковування проблеми або ситуації, певний мозковий штурм, достатньо швидкий для того, щоб проявитися актуальними наслідками в реальному світі. Це ті переваги, яких не мають ні друкована, ні, навіть, веб-журналістика.

Блогосфера створює інформаційні приводи, просуває проблеми в суспільний та медійний порядок денний, дії блогерів, особливо координовані, приводять до перегляду соціально-політичних поглядів, у блогосфері народжуються і активно просуваються міфи й чутки.

Провідні політичні медіа – які окремі блогери називають «медіа-сферою» – можуть у цьому контексті відігравати роль «приводного ремня» між блогосферою та потужними політичними акторами. Здійснюючи вплив на зміст медіа-репортажів і коментарів про політику, блоги, таким чином, опосередковано впливають у підсумку і на самі політичні дебати. Так само як ЗМІ можуть забезпечити створення інтерпретаційної рамки для політиків, блоги здатні створювати меню інтерпретаційних рамок, які будуть засвоєні ЗМІ.

У країнах Заходу «медіа-сфера» відіграє важливу роль в оформленні тактики і стратегії політичних кампаній, і сьогодні цей досвід активно втілюється в практиці української політичної діяльності.

При цьому активне використання блогів як засобу політичної комунікації (їх політизація) спостерігається в умовах недоступності для суб'єктів політики інших каналів комунікації, традиційних ЗМІ, що і обумовлює наявні відмінності. Члени громадянського суспільства використовують блогосферу для представлення в інформаційному просторі всього спектра політичних позицій, які виражають різноманітні ідеологічні течії, включаючи крайні ліві та крайні праві – націоналістичні.

Блоги є найвільнішою частиною інтернет-товариства – у країнах з гіпертрофованою державною функцією, в умовах «монополізації» політичного простору однією або декількома політичними силами і підконтрольності ЗМІ, багато громадських активістів вбачають у блогах альтернативний спосіб конвенціональної політичної участі.

Проте в політичній комунікації вони важливі також як канал, що не вимагає на сьогодні використання серйозних ресурсів і підтримується з боку самих його учасників, представляє активну частину суспільства – журналістів, громадських активістів, політичних технологів, включно з молодим поколінням, тоді як традиційні ЗМІ, як прави-

ло, відчують порівняно більший вплив з боку власників, рекламо- та грантодавців і спрямовані на масову аудиторію.

Утім, незважаючи на сьогоdnішню тенденцію до зростання, блого-сфера, порівняно з іншими медіа – радіо, каналами кабельних новин, або різноманітними веб-сайтами – усе ж таки набагато менш ефективна у сферах політичної інформації та аналітики. Це пояснюється недостатньою суспільною усвідомленістю ролі цих інструментів у формуванні суспільної свідомості, слабкістю уявлень про жанрові особливості блогосфери в інформаційному просторі. На сьогодні блоги як джерела політичної інформації привертають лише незначну частину тієї уваги, якою користуються провідні ЗМІ.

Згідно з даними, які наводять окремі дослідники, станом на 2003 р. лише 4 % американських репортерів зверталися до блогів за інформацією або коментарями. На той час загальна кількість блог-користувачів була настільки незначною, що не давала змоги зробити статистично вивірені висновки стосовно того, хто саме використовував блоги. Зростання аудиторії блогів з того часу вражає, утім, все ж таки, вони поступаються за своєю популярністю іншим медіа-ресурсам. Ще у 2005 р. дослідники констатували, що 62 % американців, які мали доступ до Інтернету, не мали уявлення про те, що таке блог⁷⁵.

Отже, блоги як засіб комунікації, зокрема й політичної, на сьогодні не здатні формувати громадську думку на рівні провідних мас-медіа. Утім, враховуючи специфічні особливості блогів, їх потенціал варто вивчати з подальшим визначенням шляхів і механізмів його використання в окремих випадках для підвищення ефективності політичної комунікації.

Що стосується Twitter (Twitter, від англ. tweet – «цвірчати», «щебетати», «базікати»), то це система, що дає змогу користувачам відправляти короткі текстові замітки (до 140 символів), використовуючи веб-інтерфейс, SMS, служби миттєвих повідомлень або сторонні програми-клієнти. Хоча послуга є безкоштовною, доступ до неї через SMS може значно збільшити телефонні рахунки. Головний офіс розташований у Сан-Франциско (США, штат Каліфорнія). Twitter також має сервери і офіси в Сан-Антоніо (штат Техас) і Бостоні (штат Массачусетс).

Повідомлення у Twitter одразу відображаються на сторінці користувача і миттєво можуть бути доставлені іншим користувачам, які підписані на їх отримання.

За даними Alexa Internet, Twitter оцінюється як один з 10 найбільш відвідуваних веб-сайтів у всьому світі. Правда, через те, що Twitter не оприлюднив кількість активних аккаунтів, щоденна кількість користувачів різна в різних дослідженнях. У лютому 2009 р. інтернет-ресурс Compete.com визначив Twitter як третю за частотою використання соціальну мережу, що має 6 млн унікальних відвідувачів на місяць і 55 млн щомісячних відвідувань. У березні 2009 р. ресурс Nielsen.com назвав Twitter сайтом, що розвивається найдинамічніше. Twitter щомісячно «зростає» на 1382 %, збільшившись із 475 тис. унікальних відвідувачів у лютому 2008 р. до 7 млн у лютому 2009 р. За ним

слідували Zimbio з 240-відсотковим збільшенням, і Facebook, з 228-відсотковим збільшенням. Проте лише 40 % користувачів Twitter зберігаються. Станом на червень 2010 р. щомісячне відвідування ресурсу становило близько 190 млн унікальних користувачів. Тому Twitter іноді називають «SMS від Інтернету». Станом на 1 січня 2011 р. сервіс налічував понад 200 млн користувачів.

Twitter часто використовується для передачі новин як особистого, так і суспільного значення. Зокрема, коли 10 квітня 2008 р. Дж. Бак (James Buck), на той час студент журналістики університету в Берклі, і його перекладач були арештовані в Єгипті за фотографування антиурядових виступів, по дорозі до поліцейської дільниці Дж. Бак зміг передати слово «арештований» 48 своїм кореспондентам на Twitter. Це повідомлення було негайно передано в університет і Посольство США в Каїрі, а також у деякі ЗМІ. У результаті цих дій для Дж. Бака був найнятий адвокат, і він був звільнений із в'язниці Махалла вже наступного дня після затримання.

Щодо комунікативного впливу соціальної мережі на суспільно-політичні процеси, досить промовистим є той факт, що під час антиурядових виступів у Єгипті наприкінці січня 2011 р. і перед цим заворушень у Тунісі протестувальники для координації своїх дій використовували Twitter і соціальну мережу Facebook. У твіттах людей закликали в певний час збиратися в певних місцях, а також радили, по яких вулицях міст варто або не варто ходити. Крім того, у Twitter можна було знайти репортажі з місця подій. Показово, що багато експертів, коментуючи розвиток подій у Тунісі і Єгипті, називали їх «твіттерними революціями».

Коли за наказом уряду останній із працюючих у країні інтернет-провайдерів припинив надання послуг зв'язку, пошукові системи Google і Twitter об'єднали зусилля і відкрили три телефонні лінії – в США, Італії і Бахреїні – подзвонивши на які, люди могли записати свої твітти як голосові повідомлення. Користувачі Twitter могли прослуховувати, а не читати, як завжди, ці повідомлення в соціальній мережі. Ці свого роду аудіо-твітти вміть зробили повідомлення в мікроблогах більш емоційними, адже користувачі могли почути голос автора і оточуючі звуки. Уперше провідні пошукові системи і соціальні мережі об'єдналися, щоб підтримати інформаційний потік під час масового безладдя всупереч зусиллям уряду зупинити цей потік і сформуванню потрібну громадську думку.

Імовірно, ще довго обговорюватиметься питання, чого ж добилася єгипетська влада, відключивши Інтернет і мобільний зв'язок у країні – зміцнила або, навпаки, ослабила державну безпеку. Деякі політологи стверджують, що людям, позбавленим засобів комунікації, залишається лише одне – масово вийти на вулиці. Проте безперечним залишається те, що соціальні мережі відіграли ключову роль у подіях, що розгорталися у Єгипті у 2011 р.

«У випадку з Єгиптом соціальні мережі дійсно відіграли найважливішу роль в отриманні хоч якихось відомостей з країни, – цитує слова кореспондента CNN

М. Джемджуна інтернет-портал Atlantic Wire. – Ми бачимо, що соціальні мережі використовувалися, щоб розповісти, як обійти блокування, як подолати мости, як дістатися до місць, де люди хотіли провести демонстрацію»⁷⁶.

Шериф Гед, голова асоціації випускників російських вузів у Єгипті, зазначає: «Це зовсім не ісламська революція – образно кажучи, у вірності їй присягаються не на Корані, а використовуючи Twitter. Хоча, звичайно, ми всі – віруючі люди, але віра і політика все-таки різні речі, – говорить він. – За ситуації, коли люди з року в рік розуміють, що від них нічого не залежить, що жодні з прописаних у Конституції дій не приведуть до зміни порядку речей, Інтернет стає найпотужнішим засобом комунікації, що спонукає до негайної дії. У нашому розпорядженні є тільки соціальна мережа – ти можеш шукати собі подібних, об'єднуватися в співтовариство, у якому ти, – у будь-який момент дня і ночі – можеш висловлювати свої ідеї, які, проходячи миттєву експертизу системою відгуків, зрештою перетворюються на коротке слово: “Баста” або “Барра”, що по-арабськи означає “Йди геть!”»⁷⁷.

Щодо комунікативного впливу соціальної мережі на суспільно-політичні процеси, то досить промовистим є, також, той факт, що під час заворушень у Єгипті наприкінці січня 2011 р. китайський аналог популярного сервісу мікроблогів Twitter увів заборону на слово «Єгипет». Пошукові запити, на слово «Єгипет» на мікроблогах інтернет-ресурсів, таких як Sina.com і Sohu.com повідомляли, що результати пошуку не знайдені або не можуть бути відображені.

При спробі користувача зробити запит по цьому слову система видавала повідомлення: «Відповідно до діючих законів, правил і політики, результати пошуку не показуються». Також були видалені всі коментарі під невеликими та обмеженими звітами китайського агентства «Сінхуа» про масові заворушення в Єгипті, де маніфестанти вимагали відставки президента країни Х. Мубарака.

Отже, китайська влада вирішила, що краще Twitter, Facebook та інші іноземні сайти соціальних мереж у Китаї заблокувати.

Офіційний Пекін дійшов висновку про необхідність посилення цензури в Інтернеті після «кольорових революцій» в країнах колишнього Радянського Союзу у 2003–2005 рр., а також під час хвилювань в Ірані після президентських виборів 2009 р. У 2011 р. був повністю блокований доступ до мережі в Синьцзян-Уйгурському автономному районі після заворушень, що там відбувалися^{78,79}.

Разом з тим, як показує світова практика, можливості Інтернету вигідніше не блокувати, а раціонально використовувати. Ще в листопаді 2008 р. багато аналітиків заявляли, що обрання Б. Обама президентом США стало можливим тільки завдяки безпрецедентному використанню в передвиборній кампанії новітніх інформаційних технологій. Американська республіканська преса писала тоді: «Не було б Інтернету, не було б і президента Обама». При цьому нічого ексклюзивно нового його штаб не створив, а лише інтегрував наявні інформаційні технології.

Як зазначає В. Овчинський (Інформагентство Росбалт), після перемоги на виборах Б. Обама не пішов у офлайн, показавши тим самим, що його пристрасть до ІТ – частина його способу життя, один із принципів світогляду. Це лише збільшило його аудиторію, посилюючи позиції вже як діючого президента. Б. Обама виявився, серед іншого, і як «президент онлайн». Завдяки цьому він знайшов відгук в серцях тієї аудиторії, яка свідомо перебуває поза зоною дії традиційних ЗМІ, що викликають у частини мережевого співтовариства негативні алегорії («продажні дівки політики» і т. ін.)⁸⁰.

Реформи, що сьогодні проводяться Білим домом, спрямовані, зокрема, і на створення «Відкритого уряду» і реалізацію мережевого проекту «Американці за зменшення секретності і збільшення демократії».

Технології політичного маркетингу у віртуальному просторі також отримують якісно нові можливості. Розміщуючи політичну рекламу на радіо й телебаченні, рекламодавець керується рейтингами й спеціальними соціологічними дослідженнями, при цьому можливість визначити ефективність дії (чи дійсно значуща цільова група була «у екранів і радіоприймачів» у потрібний момент) залишається досить умовною. За допомогою Інтернету з'являється можливість хірургічно точного впливу на кожного конкретного члена цільової групи з подальшим контролем його ефективності. Сьогодні тисячі інтернет-порталів, провайдерів і поштових служб збирають надспеціалізовану інформацію про своїх користувачів за допомогою таких інструментів, як реєстраційні форми, підписки, а також використовуючи «крутих» (cookies), отримують чималий прибуток з торгівлі цими даними. При цьому «вимірюваність» ефективності дії інтернет-реклами незіставно вище тієї, що дає телебачення, радіо або звичайна поштова розсилка. Рекламодавець може одержати точні дані про те, хто з адресатів побачив його послання і навіть у якому місці, наприклад, 30-секундного відеоролика він втратив інтерес і перейшов на іншу сторінку. Таким чином, виникає закономірне питання: чи сприяє Інтернет розширенню вільної політичної участі або ж створює нові умови для маніпуляцій громадською думкою.

Окремі дослідники висловлюють певні сумніви в здатності мережі докорінно змінити сформовані політико-владні відносини. Їх позиція полягає в тому, що суспільно-політичне життя надто складне, багатоманітне, суперечливе, і навряд чи пересічні громадяни виявляться в змозі самотійно розібратися в ньому, а отже, неминуче сформується попит на послуги «інформаційної еліти» – складної мережі інститутів, організацій, асоціацій, освітніх закладів, груп інтересів тощо.

Ще У. Ліппман у своїй класичній праці «Общественное мнение», критикуючи технологічний оптимізм «епохи радіо», зазначав, що ідея інформованих громадян, які виступають у ролі колективних керуючих суспільними справами, є утопія, оскільки припускає існування «надкомпетентних» індивідів і визначає для інформаційних і комунікативних медіа виконання найскладніших функцій держави й громадянського суспіль-

ства. У. Ліппман стверджує, що інформаційні медіа не здатні транслювати весь об'єкт суспільного життя людства так, щоб кожний індивід міг винести компетентну думку з кожного питання⁸¹. На користь такої тези вказує і фактор комерціалізації мас-медіа, що заохочує споживацьке, пасивне ставлення аудиторії до інформації.

Революція у сфері засобів комунікації призвела до надлишку інформації: щохвилини в новинному потоці з'являються нові повідомлення. Наслідком цього для багатьох стала поступова втрата здатності та інтересу до аналізу повідомлень – набагато простіше побіжно ознайомитися з черговою порцією інформації і чекати наступної, не переймаючись особливо її достовірністю.

За таких умов необхідними інтерпретаторами соціального контексту для громадян, нездатних самостійно критично осмислювати зростаючі потоки інформації, що спрямовуються на них, стають сучасні «інформаційні еліти» – складна мережа інститутів, організацій, асоціацій, освітніх установ, груп інтересів тощо. Іншими словами, сучасне суспільне життя надто складне, суперечливе, різноманітне, щоб громадяни могли взяти на себе обов'язок самоврядування, відмовившись від послуг посередників-інтерпретаторів.

Суспільний поділ на «інформаційну еліту», яка володіє всім необхідним обсягом інформації в усій її складності, і масу, якій пропонується «адаптований», спрощений варіант інформації, створює небезпеку маніпулювання елітою суспільною свідомістю шляхом віртуозної інформаційної політики, закладає підґрунтя для нерівноправності й руйнує засади демократії. Суспільство опиняється перед небезпекою нового «інформаційного» авторитаризму.

Оновленим формам диктату немає потреби вдаватись до відвертого насилля і порушення прав особи, до усунення демократичних інститутів. Формально зберігається демократія, але за демократичним фасадом відсутній реальний демократичний зміст. Один з основних принципів демократії – свобода волі, свобода вибору – припиняє свою дію. Воля і вибір людей формуються в тому напрямі, у якому цього потребує «інформаційна еліта», шляхом використання засобів мас-медіа і насамперед – Інтернету. За таких умов еліта навіть зацікавлена в збереженні демократичних інститутів, які дають змогу електорату виявити сформований у нього заздалегідь вибір на її користь. З іншого боку, позбавлені необхідної інформації маси втрачають можливість контролювати еліту і владу.

Як зазначає Б. Барбер, нова технологія може стати небезпечним провідником тиранії. Більш небезпечної тиранії, ніж невидима і м'яка, не існує. Така тиранія, в якій піддані стають співучасниками свого власного жертвоприношення і у якій поневолення є результатом не намірів, а обставин. Технологія не повинна неминуче зруйнувати демократію, але її потенціал для «милостивого» панування не може ігноруватись⁸².

Електронна революція не здатна зробити поліцейську державу більш відкритою. Жодний – найкращий ІТ-проект – не зможе стати протезом демократії. Навпаки, завдяки технології суспільство стає дедалі більш прозорим для влади, а отже, більш кон-

трольованим. Держава, яка погано функціонує, не стане кращою завдяки електронному уряду. Відстале суспільство не перескочить з посттоталітарного в демократичне через те, що населення отримає доступ до тих чи інших інформаційних ресурсів. Це небезпечні ілюзії, застерігає М. Вершинін⁸³.

Разом з тим ряд дослідників налаштований більш оптимістично стосовно досліджуваної проблеми. Зокрема, як звертає увагу В. Недбай, Дж. Дьюї категорично заперечував необхідність передачі контролю над інформацією технократії, яка за допомогою наукових методів захищала б людей від самих себе. Він вважав, що газети мають виконувати просвітницьку роль. Вони повинні нести в маси ідеї і філософські міркування, а не опис окремих дій. Точка зору цього вченого цікава тим, як обґрунтовуються відносини між співтовариствами й медіа. М. Лассуелл і У. Ліппман розглядали медіа як зовнішніх агентів, як конвеєрні стрічки, що передають якусь інформацію певним членам аудиторії. Дж. Дьюї вважав такі моделі спрощеними. Ефективні медіа мають бути в центрі складної мережі взаємин, що визначають співтовариство, і добре інтегровані в співтовариство, якому служать.

П. Лазарсфельд, доводячи вищезазначену тезу в роботі «Особистий вплив», яка побачила світ 1955 р., зазначає, що певна інформація, передана засобами масової комунікації, не сприймається масовою аудиторією безпосередньо. Ідеться про те, що інформація проходить через посередників – «лідерів думки», які більше підготовлені до сприйняття інформації, більше інформовані, краще орієнтуються в потоці повідомлень засобів масової інформації і завжди можуть висловити свою думку з того чи іншого інформаційного приводу. Отже, повідомлення ЗМІ спочатку надходять до «лідерів думки», а потім за допомогою міжособистісного спілкування – до масової аудиторії. Лідери думок впливають на схожих до них людей, а не на тих, хто стоїть вище або нижче на суспільних щаблях. Відрізняючись від своїх послідовників багатьма особистими якостями – більш розвинутим почуттям емпатії, широким використанням мас-медіа, активністю в суспільному житті, – у цілому вони дуже схожі на тих, на кого впливають. Як правило, вони найбільше відповідають нормам своїх груп і вважаються найбільш освіченими у своїй галузі, але не обов'язково в інших⁸⁴ [с. 32].

Розглядаючи актуальність цього досвіду для України, варто зауважити, що новітні комунікації здатні вдосконалити методи суспільного регулювання, але не гарантують самі по собі прогресу в суспільному розвитку. Ефективність новітніх, як і всіх інших інструментів впливу на суспільну свідомість залежить від професійного рівня та цілей, що переслідуються виконавцями.

Середні верстви інформаційного суспільства – найактивніші творці інформаційного продукту в умовах сучасної інформатизації за наявності тих чи інших умов існування, суспільних впливів, з урахуванням громадської активності інших соціальних груп можуть стати запорукою динаміки розвитку, а можуть виступити ініціаторами деструктивних процесів цього суспільства.

Водночас опосередковано соціальні мережі створюють нові можливості для бізнесу по всьому світу, даючи йому можливість виходити безпосередньо на споживача, проводити рекламні кампанії і створювати власні бренди. У своїй книзі «Соціаломіка» (2009) Е. Квельман наводить такі дані: кожен четвертий результат пошуку товарів – це посилення на блоги. 34 % блогерів публікують свою думку про різні товари і послуги. Думка соціальних медіа про товари сьогодні цікавить людей більше, ніж оцінка Google. 78 % покупців довіряють рекомендаціям користувачів мережі і лише 14 % довіряють рекламі⁸⁵.

У найбільших соцмережах представлені найвідоміші компанії і бренди. Так, у 2010 р. понад половина найбільших компаній світу мали акаунти на Facebook: приблизно 70 % компаній США, 50 % компаній Європи і 40 % компаній Азії. Шість з 10 таких акаунтів оновлюються щомісячно і мають близько 40 тис. передплатників⁸⁶.

За даними компанії IBM, 16 % серед понад 1700 опитаних генеральних директорів компаній з 64 країн світу стверджують, що використовують соціальні медіа як основний засіб залучення споживачів. Топ-менеджери очікують, що використання нових медіа компаніями зросте втричі протягом п'яти років⁸⁷.

Як вважає Д. Мітчел, президент компанії Twist Image, безпосередні взаємини між компаніями й споживачем будуть основним трендом, якому варто приділити особливу увагу в найближчі п'ять років. Бренди й роздрібні торговці активно змагаються один з одним у соціальних медіа, намагаючись налагодити з кінцевим споживачем безпосередній зв'язок, не вдаючись до послуг посередників.

Як мінімум 35 % українських користувачів соцмереж залучені в бренд-спільноти. Практично всі великі FMCG-компанії (виробники товарів повсякденного попиту) узяли сьогодні курс на освоєння соціальних мереж (social media marketing, SMM) і відстежують статус свого бренду за кількістю користувачів, що натискають на кнопку «мені подобається». У 2011 р. деякі рекламодавці витратили на нові медіа по 100–150 тис. дол. Це більш ніж серйозні бюджети, якщо врахувати, що весь обсяг інтернет-реклами у 2011 р. становив, за даними Всеукраїнської рекламної коаліції, усього 55 млн дол.

Американська компанія Cisco Systems, Inc на своєму прикладі довела ефективність таких інструментів, як соціальні мережі в різних бізнес-процесах. Фахівці цієї компанії працюють у різних країнах світу, що неминує викликало проблеми комунікації. У результаті в межах ініціативи cisco 3.0 було створено внутрішню корпоративну соціальну мережу, у якій містилася вся необхідна інформація й були закладені різні способи комунікації всередині компанії, що було особливо зручно співробітникам з різних країн. У цій соціальній мережі є внутрішні корпоративні блоги, навчальні матеріали, відеозв'язок, енциклопедії та інші елементи соціальних мереж. Крім вирішення проблеми комунікації, соціальна мережа (СМ) вирішує ще багато інших проблем. Наприклад, з її допомогою співробітники активно спілкуються між собою, дізнаються про

успіхи один одного, добре відбувається процес створення команд й об'єднання колективу.

Бізнесові кола в Україні також починають розуміти важливість присутності в соціальних мережах і використання оперативної інформації СМ. Наприклад, сьогодні використовуються програмні продукти (такі як Sprout Social, CoTweet тощо), які допомагають компаніям відстежувати думку своїх клієнтів, спілкуватися з ними і потенційними клієнтами.

Активно взаємодіє із СМ і банківська сфера. Лише за осінні місяці 2011 р. банки на 22 % збільшили кількість користувачів на своїх сторінках у соціальних мережах, повідомили дослідники з Frank Research Group. Наприклад, максимальний приріст відвідувачів на 28 % продемонстрували сторінки банків у мережі «ВКонтакте».

Є приклади активної взаємоінтеграції сервісів ряду українських банків і СМ. За даними Міжнародної маркетингової групи Social Media Activity Index-2012 і компанії «Простобанк Консалтинг», які дослідили в липні 2012 р. рівень активності компаній в Інтернеті і соціальних мережах, лідером рейтингу серед 30 банків, представлених у соцмережах, став Приватбанк, до п'ятірки ввійшли Кредитпромбанк, Укрсоцбанк, PlatinumBank, ПУМБ.

Отже, за допомогою СМ ефективніше представляються інтереси цілих соціальних прошарків – працедавців, найнятих робітників, споживачів та ін. Створюються умови для прозорості економічних процесів і ухвалення управлінських рішень, повнішого задоволення інформаційних потреб громадян в економічній сфері. Підвищується ефективність керування організаціями й процесами будь-якого рівня за рахунок взаємного контролю всіх учасників суспільного життя. Увесь комплекс взаємних впливів соціальних медіа і бізнесу супроводжується значними обсягами оперативної інформації, яка становить суспільний інтерес.

Водночас важливу роль соціальні медіа відіграють у поширенні знань. Вони стають засобом інтернаціонального обміну оперативною науковою інформацією. Наприклад, одним з багатьох джерел такої інформації є соціальні мережі науковців – Scientific Social Community, Ukrainian Scientists Worldwide, Academia.edu, ResearchGate, ScienceStage, Scispace.net, Epernicus, Українська наукова інтернет-спільнота та ін.

Ведення наукових блогів саме в соціальних мережах є досить популярною практикою. Зокрема, серед найвдаліших прикладів – блогосервіс <http://blogs.nature.com> при журналі Nature, що має один з найвищих імпаکت-факторів у світі.

Ще один із провідних наукових інтернет-ресурсів – PhysOrg.com, що охоплює широкий спектр тем (фізика, медицина, нанотехнології, електроніка, космос, біологія, хімія, комп'ютерні науки, техніка, математика). Серед користувачів 1 750 000 учених, дослідників і інженерів щомісяця. Публікується близько 100 статей щодня.

Рейтинг російських наукових блогів веде електронне видання «Наука і технології Росії – STRF.ru». Підбірку й рейтинг 4 тис. російських блогів, зокрема й наукових,

можна переглянути за адресою: <http://www.blogmemes.ru/index.php?cat=&start=3901>.

Українська наукова блогосфера широко представлена в Scientific Social Community, Ukrainian Scientists Worldwide, Українському науковому клубі (<http://nauka.in.ua/blog>), популярні також наукові блоги на «ЛІГА: Блоги», НаУ «Острозька академія» та ін.

Дослідження контенту деяких популярних наукових сторінок у Facebook показало, що їх здебільшого можна об'єднати в такі групи:

– представництво наукового часопису, телевізійної чи радіопрограми: Popular Science, Science Channel, Science Daily, Science Friday, Science News Magazin, Science Careers;

– представництво урядових чи громадських дослідних організацій, об'єднань: California Science Center, International Association for Political Science Students, National Science Foundation (NSF);

– сторінки-інформатори з усіх галузей наук, своєрідні розсилки відомостей про нові винаходи, анонси подій: A Moment of Science, Science & Technology, Science and Technology, Science/Technology, «Новости науки», «Моя наука» та ін.

Подальшого розвитку набувають віртуальні співтовариства, у яких реалізується оперативний доступ до віддалених матеріальних і інтелектуальних ресурсів, розподілених по всьому світові, для вирішення особливо складних завдань.

У науковій сфері популярні різноманітні віртуальні лабораторії (http://www.unesco.org/webworld/build_info/lab_kazak.html – лабораторія, створена за підтримки ЮНЕСКО, для дослідників центральної Азії і США в галузі ядерної фізики; <http://repec.org> (Research Papers in Economics) – віртуальна інтеграція наукових ресурсів у галузі економіки; <http://www.rc.nsu.ru> – наукова лабораторія школярів; <http://www.bbc.co.uk/learnmg/index.shtml> (BBC Education Online) – освітнє співтовариство тощо.

Багато прикладів функціонування мережевих структур на базі грід-технологій. Один з них – Європейська грід-інфраструктура (EGI) – проект для забезпечення доступу до високопродуктивних обчислювальних ресурсів по всій Європі, використовуючи розподілені обчислення. EGI об'єднує центри в різних європейських країнах для підтримки міжнародних досліджень з багатьох наукових дисциплін.

Робота над проектом базується на попередніх проектах DataGrid і EGEE. До квітня 2010 р., коли був завершений останній дворічний етап розвитку EGEE, близько 13 млн завдань на виконання запускалися на грід щомісячно, а мережа охоплювала 300 обчислювальних центрів по всьому світу. Український національний грід (УНГ) бере активну участь у міжнародній співпраці. Так, у 2011 р. він об'єднав зусилля з європейською грід-інфраструктурою, підписавши Меморандум про взаєморозуміння і розпочавши інтеграцію інфраструктур. Завданнями співпраці є:

1. Збільшення потужностей обох інфраструктур.
2. Надання локальних і глобальних операційних сервісів, що потрібні для підтрим-

ки міжнародних співтовариств користувачів і операційних потреб EGI.

3. Підписання угод про обов'язковий набір політик, процедур, про якість сервісів.

4. Узгодження операційних інтерфейсів, що потрібні операційній архітектурі EGI і які гарантують взаємний і безперервний доступ до ресурсів сторін.

5. Узгодження участі в Раді з операційного управління EGI.eu, щоб сприяти виконанню операційної програми EGI.

6. Сприяння розвитку правил безпеки інфраструктури.

Одинадцять ресурсних центрів Українського національного гріду беруть участь у виконанні цієї угоди. Її реалізація дасть змогу виконати головні завдання Державної цільової науково-технічної програми з розвитку і впровадження грід-технологій на 2009–2013 рр., зокрема:

– системну інтеграцію елементів української грід-інфраструктури у європейську і світову грід-інфраструктуру з дотриманням вимог інформаційної безпеки;

– залучення українських науковців до участі в проведенні сучасних унікальних європейських і світових експериментів і комп'ютерної обробки їх результатів у віртуальних наукових співтовариствах.

Окремі українські інститути входять у міжурядові дослідні організації та окремі віртуальні співтовариства на основі договорів цих організацій і загальних угод уряду України [кластери Інституту теоретичної фізики ім. М. М. Боголюбова НАН України є частиною міжнародних грід-мереж WLCG і AliEn-grid (<http://alimonitor.cern.ch/>) та спільного проекту УНГ і NorduGrid колаборації (<http://www.nordugrid.org>]. Інститут бере участь у комп'ютерному обслуговуванні експерименту ALICE в ЦЕРН.

З огляду на специфічні особливості віртуальних співтовариств, можна погодитися з тими авторами ⁸⁸, які стверджують, що проблемно-орієнтовані спільноти являють собою міждисциплінарні науково-дослідні творчі структури і їх активне функціонування сприяє безперервному професійному розвитку всіх його членів.

Соціальні медіа дають можливість інтенсивного обміну інформацією, знаннями, науковими проектами, навчальними програмами, інтелектуальними, організаційними, кадровими ресурсами. Технологія мережі BitTorrent докорінно змінила ідеологію обміну інформацією в Інтернеті та є відповіддю на намагання відстояти права на *copy right*, тобто на інтелектуальну власність.

На думку О. Прогнімака, з цієї точки зору соціальні мережі в Інтернеті треба розглядати не тільки як сучасні комунікативні технології створення соціального капіталу, а і як мережеві структури для використання зростаючого запасу глобального знання, його адаптації до виникаючих потреб, а також для отримання нових знань і технологій та їх ефективного обміну. У процесі формування соціального капіталу відбувається перенесення індивідуальних знань у внутрішньомережеві знання і їх закріплення в базі даних мережі, що надає можливості їх широкого використання усіма учасниками мережі в режимі відкритого коду, яке визначається юридичним поняттям

sory left на відміну від sory right. У такому контексті режим відкритого коду перетворюється на режим відкритих інновацій⁸⁹. Тобто до мереж соціального капіталу як віртуального явища треба поставитися з позиції концепції «точок зростання», що надають імпульс розвитку всій соціально-економічній системі. Слід скористатися тим, що розвиток соціальних мереж – це реальна можливість забезпечити перетворення ресурсу соціальних мереж на капітал, який можна використати в найефективнішій формі, забезпечуючи сталий розвиток суспільства на інноваційній основі.

Традиційні уявлення про освіту зазнають значних змін унаслідок стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Зокрема, дедалі визначальнішим стає вплив соціальних медіа на організацію освіти. Процеси віртуалізації та активного використання можливостей мережевих ресурсів на базі технологій Web.2 – серед основних тенденцій сучасної трансформації освіти в глобалізованому світі.

Значна частина провідних вищих навчальних закладів представлена в соціальних мережах. Багато інформаційних ресурсів з питань освіти мають сторінки в мережах (як, наприклад, Education.UA – інформаційний сайт про освіту в Україні – на Facebook і «ВКонтакте»), а також канал у Twitter). Багато відомих учених, викладачів ведуть віртуальні майстер-класи в мережі. Серед соціальних медіа, які активно використовуються в освіті, такі ресурси як Вікіпедія, яку може редагувати й доповнювати кожен; YouTube – ресурс, де кожен може викласти своє відео, соціальні мережі Facebook, «ВКонтакте» та ін. Наприклад, у соціальній мережі «ВКонтакте» на запит «освіта» у вересні 2012 р. знайдено 583 співтовариства.

Компанія YouTube запропонувала спеціальний розділ YouTube for Schools, що дає змогу школярам та студентам переглядати тільки навчальні відео. Компанія відкрила шість нових освітніх каналів, що охоплюють діапазон від історії освоєння космосу та досліджень космічних об'єктів до мистецтва, культури, науки й освіти. Тепер викладачі можуть навчати своїх учнів за допомогою якісного відео.

Завдяки сервісу iTunes U, що пропонує компанія Apple, курси лекцій всесвітньо відомих університетів безкоштовно пропонуються всім бажаючим. В онлайн-каталозі iTunes U містяться відео- та аудіолекції університетів Стенфорду, Оксфорду, Масачусетського інституту технологій і багатьох інших. Загалом пропонується понад 500 тис. лекцій різної тематики від університетів та інших освітніх установ. Для доступу до матеріалів достатньо встановити безкоштовну програму iTunes, а також володіти англійською мовою.

На сайті <http://www.floatinguniversity.com> пропонуються курси професорів кращих університетів світу за доступними цінами. Такий підхід дає можливість, з одного боку, для менш забезпечених отримати необхідні знання, з іншого – викладачам отримувати достойну плату за свою інтелектуальну власність за рахунок кількості зацікавлених⁹⁰. Про те, якого значення надає сучасна молодь можливості доступу до СМ, говорять результати дослідження компанії Cisco, проведеного в 14 країнах. Бажання молодих фахівців і студентів

коледжів користуватися соціальними мережами, мобільними пристроями й Інтернетом на робочих місцях настільки велике, що це істотно впливає на вибір роботи, причому інколи на другий план відходить навіть розмір заробітної плати.

Дослідження показало, що кожен третій студент коледжу й молодий фахівець у віці до 30 років при виборі нової роботи на перший план ставить свободу доступу до соціальних мереж і вибору пристроїв, а також можливість працювати в мобільному режимі. Більше половини (56 %) студентів коледжів у цих країнах заявили, що якщо компанія забороняє доступ до соціальних мереж на робочих місцях, то вони або не почнуть працювати в такій компанії, або намагатимуться обійти цю заборону⁹¹.

Викладачі починають дедалі більше використовувати популярні онлайн-сервіси в навчальному процесі. Наприклад, сайт <http://www.khanacademy.org>, що пропонує безкоштовні відеолекції та практичні завдання з математики, фізики, фінансів та історії.

Змінюються також уявлення про стандартний клас. Так, професор Стенфордського університету С. Тран розробив безкоштовний онлайн-курс, на який записалося 190 тис. студентів з 90 країн світу.

Віртуальна освіта в багатьох країнах розглядається як система, яка забезпечує загальнонаціональний доступ до освітніх ресурсів шляхом широкого використання інформаційних освітніх технологій дистанційного навчання і створює умови для найбільш повної реалізації громадянами своїх прав на освіту, яка за структурою і якістю відповідає рівню розвитку економіки і громадянського суспільства.

Організація віртуального співтовариства і віртуальна взаємодія в соціальній мережі – це спосіб і напрям оптимізації викладацької практики, який дає змогу викладачеві розширити інформаційне забезпечення навчальної дисципліни; студентові – проявити свій творчий потенціал. Основним обмеженням для віртуальної взаємодії як одного з напрямів розвитку й оновлення викладацької практики на сучасному етапі є цифрова нерівність.

Зменшити до певної міри наслідки цифрової нерівності покликаний один з елементів інформаційної інфраструктури суспільства – бібліотеки. На наш погляд, тенденції розвитку соціальних медіа уже нині дають підстави говорити про кілька напрямів взаємодії бібліотек і СМ.

Один з них пов'язаний зі взаємною інтеграцією їхніх сервісів, що надає, зокрема, бібліотеці ряд переваг. Насамперед можливість заявити про себе величезній аудиторії, спілкуватися безпосередньо з колегами і читачами (реальними й потенційними), миттєво повідомляти бібліотечні новини. Можна оперативно дізнаватися про думку користувачів з приводу акції, що проходить, або зміни режиму роботи, з'ясувати їхні побажання й потреби.

Крім того, соцмережі можна використовувати як платформу для організації обговорення бібліотечних проектів. Так, у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (НБУВ) Службою інформаційно-аналітичного забезпечення органів держа-

вної влади (СІАЗ) організовуються обговорення наукових праць, збірників, монографій співробітників на базі сервісу Live Journal. Це зручно як з погляду економії сил і ресурсів, так і безпеки сайту бібліотеки.

Представлення бібліотеки в СМ дає змогу оперативно повідомити великій аудиторії про надходження нових видань, заплановані заходи й поширити цю інформацію далі. Це майданчик для реклами бібліотек і послуг.

У Facebook, «Однокласниках», «ВКонтакте» представлено кілька десятків українських бібліотек – від національних і державних (наприклад, НБУВ, Публічна бібліотека ім. Лесі Українки, Odessa National Research M. Gorky Library, Державна бібліотека України для юнацтва), провідних ВНЗ (Library of Kyiv Mohyla Academy) і обласних (Херсонська ОУНБ ім. Олеся Гончара, Тернопільська обласна бібліотека для молоді, Донецька обласна універсальна наукова бібліотека ім. Н. К. Крупської, Луганська обласна універсальна наукова бібліотека ім. А. М. Горького) до міських і сільських. Створені також бібліотечні групи, у яких бібліотекарі обговорюють спільні професійні проблеми, діляться враженнями про конференції, обговорюють останні новини в бібліотечному світі.

Бібліотечні блоги й тематичні персональні сайти дають можливість просувати інформаційні продукти й послуги, стають популярним інструментом поширення інформації з питань бібліотекознавства, розвитку інформаційно-бібліотечних технологій. Серед подібних українських ресурсів можна виокремити:

- «Бібліотечний гопак» (<http://bibliote4nyj-gopak.blogspot.com>);
- «Пан бібліотекар» – блог про бібліотечну справу та інформаційні технології (<http://panbibliotekar.blogspot.com>);
- «Бібліотечний автобан» (http://bibliote4nyj-autoban.blogspot.com/2011/12/blog-post_14.html);
- «Могилянська Бібліотекарка» – цікавинки зі світу бібліотек та бібліотечних технологій, ресурсів, сервісів, ідей від Т. Ярошенко (<http://kmalibrary.blogspot.com>);
- «Творчість та інновації в українських бібліотеках» – блог Української бібліотечної асоціації та Центру інформаційних ресурсів Посольства США в Україні (<http://libinnovate.wordpress.com>);
- «Библиотека без барьеров» – блог Центру з обслуговування людей зі спеціальними потребами Херсонської обласної бібліотеки (<http://om222.blogspot.com>);
- «Слово молодих» – блог Долинської ЦРБ (<http://biblio-dcrb.blogspot.com>);
- «Неофіційний вісник ОУНБ ім. Д. І. Чижевського» – блог Кіровоградської ОУНБ (<http://blog.library.kr.ua>);
- «У світі прекрасного» – блог Тернопільської обласної бібліотеки для молоді (відділ мистецтва) (<http://ylibedu.blogspot.com>);
- «Блог Тульчинської ЦРБ» (<http://tulchlb.blogspot.com>);
- «Блог Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Олеся Гонча-

ра» (<http://www.blog.lib.kherson.ua>);

– «Веб-спілкування, нетикет» – блог Державної бібліотеки України для юнацтва (м. Київ) (<http://netiquette4uth.blogspot.com>);

– BIBLIOMISTOK – «Блог Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва» (<http://blog.library.vn.ua>) та багато інших.

Необхідно зауважити, деякі ресурси, що названі блогом, за змістом своєї діяльності є чимось середнім між колективним щоденником і тематичним сайтом, залишаючись, утім, джерелом оперативної інформації про бібліотечне життя.

Видається дуже важливим як для користувача СМ, так і для бібліотек, щоб серед того набору соціальних сервісів, який користувач налаштовуватиме для своїх потреб, була бібліотека. Із цією метою бібліотека має активно позиціонувати себе в СМ, виконуючи, серед іншого, свою традиційну роль інформаційного навігатора в сучасних ресурсах, наприклад, надаючи на своєму сайті посилання на найважливіші з них, готуючи тематичні підбірки найпопулярніших наукових і бібліотечних мереж, блогів, а також розвиваючи свою інформаційну функцію, зокрема, трансформуючи її в інформаційно-аналітичну, з виробництвом власної інформаційної продукції, наданням сучасних дистанційних послуг.

Водночас світова практика показує, що бібліотеки можуть бути точкою доступу населення до урядових документів, на базі сервісів Web.2 реалізуючи право громадянина на доступ до інформації.

Ряд напрямів взаємодії бібліотек і СМ розширюють можливості обох сервісів, але при цьому бібліотека отримує додатковий канал реалізації своїх стратегій, популяризації послуг бібліотеки, особливо дистанційних, і інструмент поширення інформації з бібліотекознавства, розвитку бібліотечно-інформаційних технологій. Насамперед постійних маркетингових, організаційних зусиль потребує реалізація потенціалу інтеграції бібліотек у світовий інформаційний простір через СМ. При цьому важливо організувати вивчення тенденцій розвитку ринку інформаційних послуг, можливості впровадження їх у бібліотеці.

Обіг політичної інформації в соціальних медіа пов'язаний з рядом функцій, що притаманні СМ у системі політичної комунікації. Зокрема, інформування, обмін новинами. Одна з важливих особливостей соціальних медіа: контент передається від користувача до користувача. Як у будь-якому публічному просторі там з'являються свої лідери громадської думки, і безпосередньо довкола них формуються нові інформаційні поля, до яких з боку користувачів виявляється часом більша довіра, ніж до ЗМІ.

Дискусійні майданчики. Можливість особисто обговорювати актуальні питання політичного життя, у тому числі з відомими, авторитетними особами, відчуті власну причетність до обговорення й прийняття управлінського рішення, законодавчого документа тощо. Зокрема, блог можна розглядати як особистий політичний простір, зручну комунікативну платформу, з якої ведеться дискусія на будь-яку тему, при цьому

кордони між особистим і публічним розмиті, що допомагає створювати ілюзію щирого, відкритого спілкування зі своєю аудиторією, підвищуючи рівень довіри до інформації.

Політичний блог може стати досить потужним іміджевим інструментом, спрямованим, перш за все, на цільову аудиторію лідерів думок. В умовах мережевого суспільства роль лідера думок стає однією з ключових у виробленні і підтримці потрібної політичної думки або інформаційного приводу і, зрештою, в активізації політичної роботи з електоратом. При цьому політична вага в мережі набирається виключно на авторитеті серед лідерів думок і рівні довіри цільовій аудиторії.

Блоги стають досить сильним засобом політичної боротьби, і це сприяє поступовому перетворенню нових медіа в альтернативу офлайнової активності.

Дедалі частіше блоги починають виконувати функції соціалізації і консолідації своєї аудиторії (майбутнього електорату), будучи потужним інструментом для утворення політичних віртуальних співтовариств.

Об'єднання користувачів в асоціації. Ще одна важлива роль соцмедіа полягає в тому, що вони дають змогу особі відчутти себе частиною колективу, який вирішує певні завдання, відчутти свою індивідуальність на фоні спільноти.

Останнім часом активно виявляється мобілізаційна функція СМ, коли цей сервіс використовується з метою мобілізації односторонніх, прихильників на практичні політичні заходи та для координації їхніх дій.

Водночас СМ слід розглядати і як чинник формування суспільних зв'язків нового виду. Соціальні мережі стають одним з інструментів горизонтального структурування суспільства, даючи підстави ідентифікувати це як один з виявів формування громадянського суспільства. Мережева форма соціальної організації існувала і в інший час, проте парадигма розвитку нової інформаційної технології забезпечує матеріальну основу для всебічного проникнення такої форми в структуру суспільства. М. Кастельс стверджує, що подібна мережева логіка спричиняє появу соціальної детермінанти вищого рівня, ніж конкретні інтереси, які виражені у формуванні подібних мереж: влада структури виявляється сильнішою за структуру влади. Належність до тієї або іншої мережі, або її відсутність поряд з динамікою одних мереж щодо інших виступають як найважливіші джерела влади та змін у суспільстві⁹². Новітні горизонтальні зв'язки – віртуальні соціальні мережі – набагато вільніші від будь-якої вертикалі влади, хоча поки що менш впливові політично й економічно.

Але визначальною особливістю спілкування в соціальних мережах представників влади й пересічних громадян є перехід з рівня ієрархічної вертикалі на рівень горизонтальний, мережевий. Це змінює засади, стиль спілкування, створює додатковий, до певної міри альтернативний комунікаційний канал між державним апаратом і громадянами. У наш час СМ стають важливим елементом розвитку електронного врядування як складової формування громадянського суспільства.

Ідеться, власне, про GOV2.0 – новий підхід до організації спілкування чиновників, політиків із суспільством на протигагу традиційному підходу, коли спілкування з інтернет-співтовариством контролюється засобами публікації, а не інтерактивними інструментами.

GOV 2.0 – це прозорий, підзвітний і відкритий уряд, якому довіряє суспільство.

Співпраця уряду з громадянами і їх активна участь у його діяльності за допомогою сучасних інформаційних і комунікаційних технологій.

Побудова ефективних комунікативних майданчиків між суспільством і владою.

Інтеграція держструктур у соціальні мережі і блогосферу.

Утворення співтовариств, де держструктури контактують із громадянами.

Створення блогів, де представлені і обговорюються державні послуги.

Залучення суспільства до роботи з поліпшення законодавства.

Доступ громадян в режимі онлайн до інформації державного сектору, чинних законів та тих, що розробляються.

Пряма звітність чиновників перед громадянами.

Створення нових моделей партнерства представників влади і суспільства на базі Web.2.0.

Оперативне обговорення і вирішення в режимі онлайн проблем, що виникають у країні і регіонах.

Дослідники серед найважливіших переваг GOV 2.0 називають такі:

1. Підвищення ефективності процесів з надання державних послуг фізичним і юридичним особам.
2. Можливість отримання фізичними і юридичними особами державних онлайн-послуг без спілкування з чиновниками, що економить час та кошти громадян і держбюджету.
3. Відкритіші і ефективніші тендери.
4. Зниження навантаження на GOV 1.0, тобто на державні портали і сайти.
5. Зниження рівня корупції за рахунок підвищення рівня прозорості.
6. Відкрита звітність про використання бюджетів, зростання ефективності витрат.
7. Краще розуміння громадянами ієрархії влади.
8. Підвищення прозорості судочинства.
9. Підвищення обізнаності громадян про свої права і обов'язки.
10. Виховання лідерських якостей у чиновників.
11. Можливість створення співтовариств громадян за інтересами в різних сегментах взаємодії з державним апаратом.

Соціальні ж медіа дедалі активніше використовуються в роботі органів державної влади в різних країнах світу. Одна з причин такого інтересу до СМ полягає в тому, що вони зарекомендували себе ефективним інструментом політичних, політтехнологічних впливів на суспільне життя, відкриваючи водночас нові можливості впливу особи на

суспільство, на владу, а також забезпечення прозорості відносин влади і громадян, створення нових моделей їх партнерства.

Наприклад, в Ісландії завдяки Web.2 у підготовці нового проекту Конституції змогли взяти участь усі бажаючі громадяни країни. Написання і редагування статей нового Основного закону було доручене 25 громадянам, вибраним за простим принципом: кожному з них повинні, безумовно, довіряти не менше 30 осіб з 522 вибірників. Єдиною умовою участі в конституційній асамблеї була безпартійність. Робота над новою Конституцією почалася в лютому 2011 р., і півтора року ісландці обговорювали її положення в інтерактивному режимі на форумі сайту уряду та в соцмережах. І пропонували для обговорення власні ідеї. Завдання членів асамблеї зводилося до письмового оформлення досягнутих компромісів. Легко побачити, що ця модель принципово відрізняється від «всенародних обговорень», які відбуваються в країнах, зокрема, пострадянського простору. Тоді як СМ виступають інтерактивним засобом об'єднання користувачів у спільноти, які працюють над суспільно значущими проектами.

Тобто завдяки технології масової комунікації спостерігається розширення бази демократичної участі, розвиток практики референдумів і громадських ініціатив, висування кандидатів (праймеріз), опитування громадської думки та інших інструментів прямої демократії. Більше того, феномен Інтернету, на думку С. Туронка, додає новий значущий акцент в аргументацію більш ранніх концепцій технологічного детермінізму («теледемократія») – це уявлення про зниження ролі політичних еліт і інституційних посередників. Політична функція глобальної мережі, відповідно до цієї концепції, полягає в забезпеченні постійного суспільно-політичного диспуту з можливістю електронного зворотного зв'язку в реальному часі між владою і громадянами ⁹³.

В Україні давно назріла необхідність в єдиній технологічній платформі для взаємодії усіх гілок державної влади в системі електронного самоврядування. Певні надії на її створення дає нещодавно ухвалена урядом Концепція створення і функціонування інформаційної системи електронної взаємодії державних електронних ресурсів, розроблена Державним агентством з питань науки, інновацій та інформатизації.

СМ активно використовуються у виборчих кампаніях. Через соціальні медіа координується діяльність політичних рухів і партій, проведення протестних акцій, інформаційних атак на сайти опонентів та органів державної влади тощо.

З огляду на свої «архітектурні» особливості, можливості збереження повного обсягу письмової комунікації СМ дають змогу зручно і з високою мірою надійності досліджувати і моделювати інформаційні потоки, аналізувати соціальні обміни і особливості соціальних ролей, дають можливості будувати прогнози відносно трансформації громадської думки в різних сферах і, таким чином, ефективно вирішувати завдання багатьох дисциплін.

Останнім часом, у зв'язку з прецедентами значного впливу СМ на політичні й соці-

альні процеси, стає дедалі очевиднішою необхідність дослідження специфіки соціальної комунікації і особливостей її впливу на поточні політичні події.

Особливо актуальним видається подібне дослідження в контексті передвиборної агітації, адже соціальні медіа це, по суті справи, законодавчо незакріплений майданчик для агітаційних дій, висловлення і обміну думками, поширення інформації про кандидатів. У СМ активно розгортається обговорення всіх основних політичних подій країни і регіону, відбувається інформаційний обмін, що значуще впливає на громадську думку і, перш за все, на думку молодшої частини населення країни – тих, у чиїх руках опиниться доля країни через певний час. Уміння працювати з цією інформацією, відстежувати її потоки і зміни може виявитись визначальним у найближчих виборчих кампаніях.

Дослідження СМ як майданчика соціальної комунікації, що використовується з метою передвиборної агітації, мають включати такі основні напрями:

- Аналіз структури й інтенсивності внутрішніх і міжмережових соціальних взаємодій. Виділення основних майданчиків, побудова уявлень про основні соціальні мережі з точки зору їх агітаційного «потенціалу».
- Вивчення ресурсів і можливостей окремих акторів і їх груп з досягнення певної мети агітаційного характеру. Під ресурсами в цьому разі розуміються вплив, статус, кількість передплатників і т. ін.
- Дослідження норм і правил взаємодії між суб'єктами політичної комунікації в українському сегменті Інтернету – чинників агітаційного характеру, що впливають на їх поведінку і процес взаємодії на різних етапах виборчого процесу.
- Відстежування динаміки змін у структурі мережевої комунікації з часом, виділення її найбільш мінливих чи стабільних компонентів і конфігурацій, що мають ознаки передвиборної агітації і що впливають на волевиявлення виборців.

Знання основних тенденцій у змінах інтересів та політичних уподобань виборців, можливість швидкого здобуття інформації про зміни в настроях різних груп регіонального електорату, визначення рівня і особливостей конкуренції у віртуальному середовищі, знання історії, тривалості та якості діяльності всіх кандидатів, їхніх прихильників і опонентів, можливість оцінки впливу конкурентів у соціальних медіа – усе це є потужним інструментом планування і здійснення підтримки виборчого процесу і може істотно підвищити як рівень виборчої активності, так і якість діалогу між електоратом і владою. Також практичний аспект використання результатів дослідження може полягати в підвищенні впізнаності кандидатів, збільшенні лояльності інтернет-аудиторії до конкретних кандидатів шляхом конструювання політичної позиції близької інтернет-аудиторії. Таким чином, у довгостроковій перспективі використання результатів дослідження може сприяти формуванню атмосфери довіри цільової аудиторії і інтернет-співтовариства як до окремих кандидатів, так і до виборчого процесу в цілому⁹⁴.

Зразки успішного використання соціальних медіа у виборчій агітації спостерігаємо,

наприклад, у минулій президентській кампанії в США. І Б. Обама, і Х. Клінтон вели блоги, розміщували відеоматеріали, а виборці, що підтримували їх, виставляли у тому ж YouTube свої ролики на підтримку певного кандидата. Республіканець Р. Пів завдяки одному з таких роликів і лише за один день зібрав через Інтернет 10 млн дол.

Поступово практика використання СМ набуває популярності й на просторах СНД.

Представники влади, політики сьогодні активно спілкуються з громадянами в соціальних мережах, у блогах, переписуються у Twitter. Для декого з них це спосіб швидко отримати певний зріз думок з теми, що цікавить, відчутти електоральні настрої, публічно висловити свою позицію з певного питання. Чиновникові СМ дає можливість отримувати об'єктивну інформацію з перших рук, яка не пройшла фільтр адміністративних бар'єрів.

Наприклад, політична еліта Росії захопилася Twitter. Акаунти в цій соціальній мережі, крім прем'єра Д. Медведєва, завели близько 80 % глав регіонів, а також співробітники федеральних міністерств, мери й депутати. З'явилися й нові формати спілкування з аудиторією: репортаж із засідань, опитування користувачів і приймання скарг населення через Twitter. Так, з 2011 р. у громадян Росії з'явилася можливість за допомогою електронних засобів комунікації брати участь у підготовці засідань Комісії при президентові РФ з питань модернізації й технологічного розвитку економіки Росії. У найбільш «просунутих» регіонах РФ Twitter поступово стає технологією оперативного вирішення побутових проблем.

Українські політики та урядовці також масово стають користувачами соціальних мереж. Найактивнішим з урядовців у Facebook виявився Прем'єр М. Азаров. Його сторінка – серед лідерів за кількістю «друзів». Персональні сторінки мають також віце-прем'єр-міністри Б. Колесніков та С. Тігіпко.

Можливості Web.2 поступово впроваджуються в роботу міністерств і відомств (міністерств економічного розвитку та торгівлі, закордонних справ, внутрішніх справ, оборони, культури, фінансів та ін.). Наприклад, Укрзалізниця відкрила сторінку в соціальній мережі Facebook і звертається до своїх пасажирів із проханням інформувати керівництво про якість обслуговування і комфорт подорожей залізницею. За повідомленням прес-служби Державного комітету телебачення і радіомовлення, з метою обміну досвідом у сфері доступу до публічної інформації для держслужбовців створено соціальну мережу «Спільнота практиків з організації доступу до публічної інформації у органах виконавчої влади» тощо.

Слід зауважити, формальна присутність політика у Facebook чи іншій мережі не надто впливає на його популярність, тоді як активна позиція, відкритість, готовність до діалогу сприяє зростанню рейтингів політика, урядовця серед користувачів СМ. Найкращий результат дає його прагнення використати одержану від людей інформацію, щоб разом з ними формувати державну політику в певній сфері. Фактично, це робота державного органу з громадянським сектором. Крім того, це ще й платформа для

публікації вимог користувачів до влади, форма громадського контролю за ефективністю діяльності влади.

Розвиток соціальних медіа змінює пропорційний розподіл деяких інформаційних впливів, інтересів та пріоритетів у суспільстві. За словами генерального секретаря Міжнародної конфедерації журналістських союзів А. Джазояна, блоги і соціальні мережі сьогодні мають більший вплив на формування громадської думки і в багатьох випадках користуються більшою довірою в суспільства, ніж традиційні ЗМІ⁹⁵. Попри недостатню обґрунтованість такого твердження, не можна погодитись, що рівень цього впливу постійно зростає. Серед іншого це пояснюється й природою СМ.

Одним із законів функціонування соціальних мереж є так зване «домінування слабких зв'язків». Сенс цієї тенденції полягає в тому, що інформація поширюється швидше через малознайомих або зовсім незнайомих людей. Тому в разі поширення певної ідеї, наповненої емоційною складовою, соціальні мережі, завдяки силі слабких зв'язків, за короткий проміжок часу формують великі маси її прихильників. У об'єкта ж впливу спостерігається зниження здатності блокувати інформацію, оскільки вона надходить через емоційне сприйняття та впливає на несвідоме мислення.

Тож закономірним є використання СМ як каналу інформаційно-психологічних впливів. (Варто зазначити, створення окремих соцмереж правомірно розглядати як політехнологічний захід).

СМ як потенційних суб'єктів інформаційно-психологічних впливів характеризують:

- висока мобільність сил та засобів, використовуваних для здійснення інформаційних кампаній;
- висока здатність поповнювати сили, засоби, втрати інтелектуальних та матеріальних ресурсів, беручи їх безпосередньо з ресурсів держав з розвинутою інформаційно-комунікаційною інфраструктурою, що до цього не брали участі в конкретній інформаційній кампанії;
- здатність швидко повністю змінити свій вигляд та форму існування в інформаційному просторі, структуру та методи діяльності;
- юридична складність встановлення зв'язків між елементами віртуальної спільноти, що створює певні труднощі для притягнення до відповідальності учасників та організаторів такої спільноти.

Події в арабському світі довели ефективність і перспективність соціальних мереж як інструменту інформаційно-психологічних впливів і на індивідів, і на державні та суспільні структури.

Також ряд масштабних акцій в українському інфорпросторі засвідчили готовність віртуальної спільноти, її волю й можливості до реальних суспільно-політичних дій. Ця спільнота, як зазначає В. Горовий, набуває «самоусвідомлення, відчуття реальної сили, реальних можливостей впливу на владу... Це співтовариство вже сьогодні може мобі-

лізуватися без особливої трудовозатратної, тривалої підготовки, використовувати будь-який сприятливий привід для організованого виступу»⁹⁶.

Комплекс цих проблем ставить перед органами державної влади в Україні завдання забезпечити моніторинг проблем у сфері інформаційної безпеки, пов'язаних з розвитком соціальних мережевих структур, та розробку шляхів їх вирішення; розробити стратегію поведінки державних органів у нових умовах; широко використовувати у своїй діяльності нові можливості, що їх надають соціальні мережі.

Побудова системи об'єктивної оцінки інформації соціальних мереж та протидії її «негативним» аспектам, на думку Ю. Якименка, потребує здійснення цілеспрямованого ефективного моніторингу інформації; її ідентифікації та класифікації на основі альтернативних джерел; оцінювання інформації, яка негативно впливає на певні об'єкти за багатьма критеріями; побудови системи вивчення ступеня впливу певних класів інформаційних ресурсів на різні соціальні структури; використання цілого комплексу впливів з метою ослаблення чи нейтралізації негативних проявів⁹⁷.

Досвід використання органами державної влади інформаційно-аналітичних матеріалів на базі інформації соцмереж, зокрема підготовлених Службою інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади НБУВ, показав практичну значущість інформаційного супроводу мережевих процесів для усвідомлення їх ролі як одного з індикаторів суспільних настроїв та вироблення відповідних моделей реагування. Зокрема, бюлетені «Соціальні мережі як чинник інформаційної безпеки» та «Соціальні мережі: резонансні теми тижня» висвітлюють питання розвитку та перспективи соціальних мереж, функціонування їх як вияву формування громадянського суспільства, проблеми інформаційної безпеки в соціальних мережах, вплив соціальних мереж на економічну, управлінську діяльність, морально-психологічний стан суспільства.

Популярністю у відвідувачів веб-порталу НБУВ користується й електронна версія бюлетеня оперативних матеріалів на базі аналізу правової електронної інформації «Громадська думка про правотворення», який випускає Національна юридична бібліотека НБУВ. Це демонструє кількість завантажень цього бюлетеня читачами. Разом з аналітичними, прогностичними матеріалами значний інтерес становить рубрика «Щоденник блогера», куди відбираються ґрунтовні, серйозні коментарі з відповідної тематики.

Матеріали блогів широко використовуються також при підготовці матеріалів на замовлення органів державної влади.

Практика роботи НБУВ з використання оперативної інформації соціальних мереж та інформації про СМ показала як важливість і значущість вивчення тенденцій розвитку СМ, моніторингу швидкоплинних суспільних процесів, що знаходять відбиток у мережах, так і наявність соціального попиту на таку інформацію, потреби різних державних і наукових інституцій у моделюванні розвитку суспільних настроїв на базі дослідження інформації соціальних мереж.

Слід зауважити, що робота інформаційних аналітиків з мережевими ресурсами соціальних медіа має свої особливості. Поширення оперативної інформації є складовою природного механізму функціонування СМ, і використання цього джерела в роботі інформаційно-аналітичних структур пов'язане з рядом факторів, які можна використати як переваги, наприклад оперативність поширення інформації в СМ, особистісне трактування подій, форми колективного креативу, відбиток соціального настрою тощо. Водночас саме особистісний елемент у системі комунікацій ставить перед аналітиком додаткові завдання при підготовці інформаційно-аналітичних матеріалів щодо перевірки достовірності, неупередженості інформації. З іншого боку, і упередженість інформації може бути показником певних процесів, настроїв у суспільстві. Важливо, щоб аналітик знав основні принципи роботи з такою інформацією і захисту від маніпулятивних впливів при використанні оперативної інтернет-інформації СМ.

Узагальнюючи, зазначимо, що важливість мережевих ресурсів соціальних медіа та їх використання в системі соціальних комунікацій зумовлена такими чинниками:

- мережевою структуризацією сучасного суспільства як однією з тенденцій його розвитку;
- значним соціальним попитом на сервіси Web.2, високими темпами зростання кількості користувачів і монетизації;
- соціальною перебудовою, пов'язаною з розвитком соціальних медіа, формуванням нових соціокультурних відносин у середовищі СМ;
- горизонтальною структуризацією професійних, економічних зв'язків та відносин із владою.

Основні напрями використання СМ:

- Платформа для створення і підтримки особистих і професійних зв'язків між людьми, контент якого наповнюється самими учасниками мережі.
- Джерело оперативної інформації. Наукова, економічна, політична та інша оперативна інформація в СМ має ту особливість і цінність, що відображена крізь призму особистісного сприйняття користувачів, що є, з одного боку, додатковим індикатором важливості, актуальності події, про яку йдеться, а з іншого – одним з показників, що характеризує стан суспільства чи його певної частини.
- Середовище й інструмент для концентрації віддалених матеріальних та інтелектуальних ресурсів з метою вирішення надскладних завдань у різних сферах науки, культури й економіки.
- Один з інструментів формування й розвитку електронного самоврядування, інших окремих елементів громадянського суспільства.

При цьому в розвитку СМ спостерігаються тенденції, що мають визначальний вплив на організацію суспільних відносин, а відповідно, і на шляхи їх удосконалення:

- високий рівень залучення в СМ ключових фігур світової політики й економіки;

- поєднання в СМ ділових інтересів багатьох світових економічних суб'єктів;
- постійне вдосконалення технологій, які відкривають широкі можливості для організації особистих і професійних зв'язків.

Однією з тенденцій подальшого розвитку соціальних мереж є універсалізація ідентифікації користувачів. Тобто в майбутньому кожен з них матиме тільки один акаунт, за допомогою якого зможе увійти в різні соціальні мережі. Це можна розглядати як крок до створення в Інтернеті світової соціальної мережі з глибокою структуризацією, але об'єднаної спільними взаємоінтегрованими сервісами. Уже сьогодні спостерігається потреба і зацікавленість користувачів у поєднанні в СМ безлічі сервісів. Прикладом, людина, не виходячи з мережі, бере участь в обговоренні реформ, ухваленні управлінських рішень, спілкується з друзями, надсилає статтю в науковий журнал (представлений у мережі), замовляє собі одяг, поповнює рахунки тощо. Дослідження Комунікаційного агентства UM (Universal McCann) WAVE5 також підтверджують, що найбільш багатопрофільною платформою для реалізації практично більшості інформаційних потреб користувачів є соціальні мережі. При цьому новим каталізатором до розвитку СМ став мобільний Інтернет. Що, як можна припустити, сприятиме подальшому розвитку СМ шляхом індивідуалізації та взаємної інтеграції різних сервісів. Зрозуміло, що в перспективі нинішні соціальні медіа будуть змінюватись або й зникати, але процеси мережевої комунікації, горизонтальної структуризації, інтерактивного об'єднання індивідів через СМ в приватні та професійні групи за інтересами набуватимуть нових видів і форм.

Соціальні медіа сьогодні – це глобальні інструменти здійснення інформаційно-психологічних, політичних, маркетингових та інших соціальних практик. Безпрецедентне кількісне і територіальне експоненціальне зростання мереж дає підстави вважати їх до певної міри і за певних умов стратегічним інформаційним та операційним ресурсом розширення і консолідації глобального громадянського суспільства. Усі ці чинники, як і вплив СМ на практику організації бізнесу, освіти, наукового інформаційного обміну та міжнародної співпраці, роблять очевидною необхідність використання мережевих соціокультурних ресурсів соціальних медіа в інформаційному забезпеченні управлінських рішень і політичних процесів, виробництві знань у сфері економіки, науки, освіти.

Бібліографічні примітки до розділу 2

¹ Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. – М. : Academia, 1999. – С. 57.

² Хессиг К. Страх перед компьютером? // Перспективы информатизации общества : реф. сб. : [в 2 ч.] / Акад. наук СССР, Ин-т науч. информ. по обществ. наукам. – М. : [б. и.], 1990. – (Информация, наука, общество). – Ч. 1 / [отв. ред. д-р филос. наук А. И. Ракитов]. – С. 74–90.

³ Тоффлер Е. Третья волна / пер. з англ. А. Євса. – К. : Всесвіт, 2000. – 475 с.

⁴ Там само.

⁵ Dahl R. A. Democracy and its critics. – New Haven : Yale univ. press, 1989. – 397 p.

⁶ Etzioni A. The spirit of community: rights, responsibilities, and the communitarian agenda. – New York, 1993. – 323 p.

⁷ Grossman L. K. The electronic republic: reshaping democracy in America. – New York, 1995. – 304 p.

⁸ Поченцов Г. Г. Теория коммуникации [Электронный ресурс]. – М. : Рефл-бук ; К. : Ваклер, 2001. – 656 с. – Режим доступа: [http://lib.socio.msu.ru/l/library?e=d-000-00-001-ucheb-00-0-0-0-prompt-10-4-0-1-1-1-ru-50-20-help-00031-001-1-0-windowsZz-1251-10&a=d&c=01-ucheb&cl=CL1&d=HASH 985 d 0 f32510 fa760864349.4](http://lib.socio.msu.ru/l/library?e=d-000-00-001-ucheb-00-0-0-0-prompt-10-4-0-1-1-1-ru-50-20-help-00031-001-1-0-windowsZz-1251-10&a=d&c=01-ucheb&cl=CL1&d=HASH%20985%20d%20f32510%20fa760864349.4). – Загл. с экрана.

⁹ Мелюхин И. С. Информационное общество: истоки, проблемы, тенденции развития. – М. : Изд-во МГУ. – 1999. – С. 43.

¹⁰ Информатизация одного міста може підняти ВВП України на 2–3 % [Електронний ресурс]. – 7.04.2011 // proIT. – Режим доступу: <http://proit.com.ua/news/progress/2011/04/07/103922.html>). – Назва з екрана.

¹¹ Азаров має намір за два роки інформатизувати економіку [Електронний ресурс]. – 19.01.2011 // Минфин. – Режим доступу: <http://minfin.com.ua/2011/01/19/311089>. – Назва з екрана.

¹² В. Янукович заявляє про необхідність введення електронного уряду [Електронний ресурс]. – 7.04.2011 // proIT. – Режим доступу: <http://proit.com.ua/news/soft/2011/04/07/155905.html>. – Назва з екрана.

¹³ Швайковський О., Тараненко С. Інформаційна євроінтеграція України – все тільки попереду і добре б не тільки у фантазіях [Електронний ресурс]. – 14.01.2011 // Діалог.UA. – Режим доступу: <http://dialogs.org.ua>. – Назва з екрана.

¹⁴ Таїров А. І. Інформаційне забезпечення функціонування органів державної влади. – К. : НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2010. – С. 5–13.

¹⁵ Конопльова І. О. Електронне врядування як інструмент удосконалення механізму управління економічними процесами регіону // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 10. – С. 127–133.

¹⁶ Страхітливо погане розпорядження Кабміну [Електронний ресурс] 9.03.2011 // Kyiv Post. – Режим доступу: <http://www.kyivpost.ua/opinion/blogs/uzhasayushe-plohoe-rasporuyazhenie-kabmina.html>. – Назва з екрана.

¹⁷ Лопатюк Ю. І. Інформаційно-комунікаційні технології в економіці // Реорганіза-

ція інституційної архітектури в посткризовий період розвитку економіки. – Чернівці : ЧНУ, 2011. – С. 300–301.

¹⁸ Українських програмістів обклали ПДВ [Електронний ресурс] 20.05.2011 // Техно. – Режим доступу: <http://techno.bigmir.net/technology/72879-Ukrainskih-programmistov-oblozhili-NDS>. – Назва з екрана.

¹⁹ Кабмін схрестив зерно з ІТ-послугами [Електронний ресурс] 16.05.2011 // proUA.com. – Режим доступу: <http://ht.comments.ua/comm/2011/05/17/256244/mobilnie-operatori-nauchilis.html>. – Назва з екрана.

²⁰ ІТ-галузь без ПДВ принесе бюджету більше мільярда гривень [Електронний ресурс] 5.07.2011 // proIT. – Режим доступу: <http://proit.com.ua/news/telecom/2011/07/05/120536.html>. – Назва з екрана.

²¹ *Бреслер М. Г.* Особенности стратификации информационного общества // Вестн. ВЭГУ : науч. журн. / Акад. ВЭГУ. – 2010. – № 4(48). – С. 3–6.

²² SciVerge ScienceDirect [Electronic resource]. – Electronic data. – Mode of access: <http://www.sciencedirect.com/science/journals>. – Title from the screen.

²³ Научная электронная библиотека [Электронный ресурс]. – Электрон. дан. – Режим доступа: <http://elibrary.ru/>. – Загл. с екрана.

²⁴ Budapest open access initiative [Electronic resource]. – Electronic data. – Mode of access: <http://www.opensocietyfoundations.org/openaccess/translations/russian-translation>. – Title from the screen.

²⁵ DOAJ–Directory of open access journals [Electronic resource]. – Electronic data. – Mode of access: <http://www.doaj.org/>. – Title from the screen.

²⁶ Накова періодика України [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. – Режим доступу: <http://www.nbuu.gov.ua/portal/>. – Назва з екрана.

²⁷ *Копанєва В. О.* Бібліотека як центр збереження інформаційних ресурсів Інтернету: [монографія] / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2009. – 198 с. – ISBN 978–966–02–5432–9.

²⁸ Інтеграція України у світове співтовариство в контексті розвитку бібліотечних інформаційних технологій : [монографія] / [О. С. Онищенко та ін.]. – К. : НБУВ, 2011. – 224 с.

²⁹ *Соловяненко Д.* Академічні бібліотеки у новому соціотехнічному вимірі. Ч. 2. Інфраструктура зберігання електронних науково-інформаційних ресурсів // Бібл. вісн. – 2010. – № 5. – С. 3–15.

³⁰ *Соловяненко Д.* Академічні бібліотеки у новому соціотехнічному вимірі. Ч. 3. Роль академічних бібліотек у конструюванні інтегрованих інформаційних е-середовищ // Бібл. вісн. – 2010. – № 6. – С. 3–17.

³¹ *Копанєва Є. О.* Загальноакадемічний портал наукової періодики // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики : зб. матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 21–23 трав. 2007 р. – К.,

2007. – С. 158–160.

³² *Копанєва Є. О.* Портал наукової періодики: від загальноакадемічного до загальнодержавного // *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія.* – 2007. – № 3. – С. 49–52.

³³ *Симоненко Т. В.* Депозитарій електронних копій наукової періодики України // *Проблеми розвитку інформаційного суспільства: матеріали Міжнар. форуму, Львів, 7–9 жовт. 2009 р. / VI міжнар. наук.-практ. конф. «INFORMATIO–2009: Електронні інформаційні ресурси: створення, використання, доступ» ; XIII міжнар. наук.-практ. конф. УкрІНТЕІ «Побудова інформаційного суспільства: ресурси і технології»* – К. : УкрІНТЕІ, 2009. – С. 75–80.

³⁴ *Симоненко Т. В.* Проект «відкритого доступу» – портал «Наукова періодика України» // *Бібл. вісн.* – 2009. – № 1. – С. 3–6.

³⁵ *Костенко Л. Й.* Загальнодержавний портал «Наукова періодика України» // *Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики* : зб. матеріалів VII Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 25–27 трав. 2010 р. – К., 2010. – С. 162–165.

³⁶ Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : закон України від 09.01.2007 № 537–V // *Відом. Верховної Ради України (ВВР).* – 2007. – № 12. – С. 102.

³⁷ Про затвердження Порядку передавання електронних копій періодичних друкованих наукових видань на зберігання до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : наказ ВАК України та НАН України від 07.07.2008 N 436/311 [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/law/08_elkor.html/. – Назва з екрана.

³⁸ *Копанєва Є. О.* Наукова спадщина України: концепція мережевої бібліотеки // *Вісн. кн. палати.* – 2008. – № 3. – С. 32–33.

³⁹ *Симоненко Т. В.* Когнітивний напрям розвитку інформаційно-бібліотечних систем // *Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики* : зб. матеріалів V Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 20–22 трав. 2008 р. – К., 2008. – С. 19–20.

⁴⁰ *Симоненко Т. В.* Репозитарій «Наукова періодика України» як засіб антиплагиату // *Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики* : зб. матеріалів VIII Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 17–19 трав. 2011 р. – К., 2011. – С. 205–206.

⁴¹ *Копанєва Є. О.* Загальноакадемічний портал наукової періодики // *Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики* : зб. матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 21–23 трав. 2007 р. – К., 2007. – С. 158–160.

⁴² Рейтинги наукових журналів України [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. –

Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/portal/impact.html>. – Назва з екрана.

⁴³ *Копанєва Є.* Національні індекси наукового цитування // Бібл. вісн. – 2012. – № 4. – С. 29–35.

⁴⁴ Publish or Perish [Electronic resource]. – Electronic data. – Mode of access: <http://www.harzing.com/pop.htm>. – Title from the screen.

⁴⁵ *Etzioni A.* The spirit of community: rights, responsibilities, and the communitarian agenda. – New York, 1993. – 323 p.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Научная электронная библиотека [Электронный ресурс]. – Электрон. дан. – Режим доступа: <http://eLibrary.ru>. – Загл. с экрана.

⁴⁹ Publish or Perish [Electronic resource]. – Electronic data. – Mode of access: <http://www.harzing.com/pop.htm>. – Title from the screen.

⁵⁰ Рейтинг наукових журналів України згідно даних Google Scholar за 2007–2011 роки [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/rating_journals.html/. – Назва з екрана.

⁵¹ Соционет [Электронный ресурс]. – Электрон. дан. – Режим доступа: http://www.nbu.gov.ua/portal/rating_journals.html/. – Загл. с экрана.

⁵² Рейтинг електронних версій наукової періодики України [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/portal/stat.html>. – Назва з екрана.

⁵³ *Костенко Л. Й.* Бібліотека суспільства знань: концептуальна модель // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2006. – № 1. – С. 23–28.

⁵⁴ *Соловяненко Д. В.* Стан і перспективи розвитку наукової періодики України [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. – Режим доступу: <http://kpi.ua/12-10-12>. – Назва з екрана.

⁵⁵ Социальные медиа [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/социальные_медиа – Загл. с экрана.

⁵⁶ *Kaplan A. M., Michael H.* Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media // Business Horizons. – 2010. – Vol.53, iss. 1. – P. 59–68.

⁵⁷ *Кастельс М.* Становление общества сетевых структур // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. – М. : Academia, 1999. – С. 494–505; *Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество, культура. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

⁵⁸ Social Structures: a Network Approach / ed. by S. D. Berkowitz, B. Wellman. – Cambridge : Cambridge University Press, 1988. – 513 p.

⁵⁹ Социальная сеть (Интернет) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>. – Загл. с экрана.

⁶⁰ *Лазоренко О.* Соціальний капітал: соціальні та професійні мережі в Україні. – К. : Енергія, 2010. – 104 с.

⁶¹ *Киселева Ю. Н.* Информационные революции и трансформация парадигмальных оснований современной социокультурной реальности [Электронный ресурс] // Информатика та комп'ютерні технології : зб. пр. VII міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих науковців, 22–23 листоп. 2011 р. : в 2 т.– Донецьк : ДонНТУ, 2011.– Т. 1. – С. 28–34. – Режим доступу: <http://masters.donntu.edu.ua/2012/fknt/kyselyova/library/article01.htm>. – Назва з екрана.

⁶² Социальные сети скоро исчезнут – мнение [Электронный ресурс]. – 9.12.2011 // Минфин.com.ua. – Режим доступа: <http://minfin.com.ua/2011/12/09/508493/>. – Загл. с экрана.

⁶³ У Facebook налічили близько двох мільйонів українців [Електронний ресурс] 14.12.2011 // Ранок-Україна. – Режим доступу: http://www.utro.ua/ru/zhizn/v_facebook_naschitali_okolo_dvuh_millionov_ukraintsev1323858787. – Назва з екрана.

⁶⁴ Українська блогосфера [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogosphere.com.ua/2012/03/26/blogs-dont-die>. – Назва з екрана.

⁶⁵ *Бакулев Г. П.* Массовая коммуникация: Западные теории и концепции. – М. : Аспект Пресс, 2005. – 176 с.

⁶⁶ *Rafaëli, S., Ravid, G., Soroka, V.* De-lurking in virtual communities: a social communication network approach to measuring the effects of social and cultural capital [Electronic resource]. – Mode of access: <http://csdl.computer.org/comp/proceedings/hicss/2004/2056/07/205670203.pdf>. ; <http://sheizaf.rafaëli.net/publications/RRSHICSS37DeLurking1.pdf>. – Title from the screen.

⁶⁷ *Putnam R. D.* Bowling alone: The collapse and revival of american community.– New York: Simon & Schuster, 2000. – 540 p.

⁶⁸ *Половинчак Ю. М.* ЕХтремальний контент: соціальні аспекти // Громадська думка про правотворення. – К., 2012. – № 3. – С. 32.

⁶⁹ *Горовий В. М.* ІТ-субкультури в структурі сучасного суспільства // Україна: події, факти, коментарі. – К. : НБУВ, 2012. – № 5.– С. 76–85.

⁷⁰ *Анисимова И. В.* Компьютерная культура как феномен 21 в. // Тезисы доклада и выступления на 2-ом социологическом конгрессе «Российское общество в 21 в.: социальные вызовы и альтернативы» : в 3-х т. – М., 2003. – Т. 1.– С. 15.

⁷¹ *Скворцов Л. В.* Информационная культура как условие выживания человечества // Проблемы глобальной безопасности. – М., 1995. – С. 31.

⁷² *Нестеров Д.* Социальные сети движут миром [Электронный ресурс]. – 27.01.2012 // МинПром – информация бизнес-класса. – Режим доступа: <http://minprom.ua/digest/86915.html>. – Загл. с экрана.

⁷³ *Олещук П. М.* Технологія використання Інтернет-форумів у політичній комунікації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1155/89/>. – Назва з екрана.

⁷⁴ *Farell H., Drezner D. W.* The power and politics of blogs [Electronic resource] //

Springer Science+Business Media. – 2007. – Sept. 12. – Mode of access: <http://www.danieldrezner.com/research/blogpaperfinal.pdf>. – Title from the screen.

⁷⁵ Туронок С. Г. Интернет и политический процесс [Электронный ресурс] // Общественные науки и современность. – 2001. – № 2. – С. 51–63. – Режим доступа: <http://www.ict.edu.ru/ft/003982/006tURONOK.pdf>. – Загл. с экрана.

⁷⁶ Джудех Р. Роль социальных сетей в египетских беспорядках [Электронный ресурс] // РИА Новости. – 2011. – 1 февр. – Режим доступа: <http://www.rian.ru/analytics/20110201/329144526.html>. – Загл. с экрана.

⁷⁷ Щегольков Ю. Революция через Twitter [Электронный ресурс] : репортаж с каирского майдана // РИА Новости. – 2011. – 8 февр. – Режим доступа: <http://www.rian.ru/ocherki/20110208/331836567.html>. – Загл. с экрана.

⁷⁸ Китай заблокировал поиск по слову «Египет» в микроблогах [Электронный ресурс] // Газета.ru. – 2011. – 30 янв. – Режим доступа: http://www.gazeta.ru/news/blogs/2011/01/31/n_1681914.shtml. – Загл. с экрана.

⁷⁹ Китайский Twitter ввел запрет на «Египет» [Электронный ресурс] // Zn.ua. – 2011. – 30 янв. – Режим доступа: (<http://www.zn.ua/online/articles/74320#article>). – Загл. с экрана.

⁸⁰ Овчинский В. Сетевой революционер Обама [Электронный ресурс] // Росбалт. – 2011. – 9 февр. – Режим доступа: <http://www.rosbalt.ru/2011/02/09/817780.html>. – Загл. с экрана.

⁸¹ Липпман У. Общественное мнение ; пер. с англ. Т. В. Барчунова под ред. К. А. Левинсон, К. В. Петренко. – М. : Ин-т Фонда «Общественное мнение», 2004. – С. 362.

⁸² Barber B. Three scenarios for the future of technology and strong democracy // Political science quart. – 1998–1999. – Vol. 113, № 4 (Winter). – P. 573–589.

⁸³ Вершинин М. С. Политическая коммуникация в информационном обществе: перспективные направления исследований [Электронный ресурс] // Актуальные проблемы теории коммуникации : сб. науч. тр. – СПб. : Изд-во СПбГПУ, 2004. – С. 98–107. – Режим доступа: http://www.russcomm.ru/rca_biblio/v/vershinin02.shtml. – Загл. с экрана.

⁸⁴ Недбай В. В. Сучасні політичні комунікації: медійно-технологічний аспект : монографія / Одес. нац. юрид. акад. – О. : Фенікс, 2009. – 326 с.

⁸⁵ Qualman E. Socialnomics: how social media transforms the way we live and do business. – Wiley, N. J., 2009. – P. 288.

⁸⁶ Влияние через социальные сети / под общ. ред. Е. Г. Алексеевой. – М. : Фонд «ФОКУС-МЕДИА», 2010. – 200 с.

⁸⁷ Що думають генеральні директори компаній про соціальні медіа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://watcher.com.ua/2012/05/25/>. – Назва з екрана.

⁸⁸ Кудрявцева С. П., Колос В. В. Міжнародна інформація [Електронний ресурс]. – К. : Слово, 2005. – 400 с. – Режим доступу: http://buklib.net/component/option,com_

jbook/task,view/Itemid,99999999/catid,203/id,9538/. – Назва з екрана.

⁸⁹ *Прогнімак О. Д.* Соціальні мережі як ресурс розвитку інноваційних процесів в інформаційному суспільстві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc./st_15.pdf. – Назва з екрана.

⁹⁰ *Бульба Ю.* Соціальні медіа в сучасній освіті: світові тенденції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/vnz/high_school/28665/.

⁹¹ Робоче місце нового покоління спеціалістів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.innovations.com.ua/ua/articles/mark/17821/roboche-misce-novogo-pokolinnya-specialistiv>. – Назва з екрана.

⁹² *Кастельс М.* Становление общества сетевых структур // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. – М. : Academia, 1999. – С. 494–505; *Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество, культура. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

⁹³ *Туронок С. Г.* Интернет и политический процесс [Электронный ресурс] // Общественные науки и современность. – 2001. – № 2. – С. 51–63. – Режим доступа: <http://www.ict.edu.ru/ft/003982/006 tURONOK.pdf>. – Загл. с екрана.

⁹⁴ Исследование социальных сетей как площадки социальной коммуникации рунета, используемой в целях предвыборной агитации [Электронный ресурс] / Розин М. Д. [и др.] // Инженерный вестник Дона: электрон. науч.-инновац. журн. – Режим доступа: http://ivdon.ru/magazine/archive/n1_y2011/397/. – Загл. с екрана.

⁹⁵ Блоги оказывают большее влияние на общественное мнение, чем традиционные СМИ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://neva-press.com/?p=88639.12.2010>. – Загл. с екрана.

⁹⁶ *Горовий В. М.* IT-субкультури в структурі сучасного суспільства // Україна: події, факти, коментарі. – К., 2012. – № 5. – С. 76–85.

⁹⁷ *Якименко Ю.* Соціальні мережі та соціальні рухи // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2012. – Вип. 33. – 524–532 с.

ВІТЧИЗНЯНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА

3.1 . Інтегрованість бібліотеки в інформаційний простір суспільства

Виникнення сучасних електронних засобів зберігання і поширення інформації дало змогу подолати істотні обмеження попередніх форм комунікативної взаємодії (недовговічність, повільне поширення, обмеженість доступу, низькі темпи засвоєння інформації тощо). Інформаційна революція створила й нові умови для прискореного розвитку суспільства, поставила перед людством нові вимоги до створення інноваційних технологій формування та управління інформацією, адже обсяги інформації нескінченні, її формування та опрацювання потребує нових технологічних рішень, що значно прискорюють залучення до наукового та соціального обігу, швидкість комунікації, що в секунди стирає всі межі, надає нові можливості в конкурентній боротьбі за володіння знанням, що характеризує новий етап інформаційного суспільства, як суспільства знання, яке актуалізувалося з початку ХХІ ст.

Особлива роль належить мережі Інтернет, яка не лише містить інформацію, а й створює нову віртуальну інформаційну демократію, у таких умовах як суспільство, так і сама людина не можуть залишитися незмінними.

Процес інформатизації з кінця ХХ ст. почав набирати організованого характеру, коли почалася спільна робота міжнародних організацій та різних держав в галузі координованого управління процесами створення інформаційних суспільств. Найбільш важливими у цьому процесі стали об'єднані зусилля в опрацюванні єдиних підходів та засад, зокрема, на міжнародних форумах та зустрічах, розповсюдження узгоджених документів: зустріч лідерів «великої вісімки» (G8) в Окінаві та створення Окінавської хартії глобального інформаційного суспільства, прийнятої 22 червня 2000 р. (Okinawa Charter on Global Information Society. Okinawa, July 22, 2000), Всесвітня зустріч на вищому рівні з питань інформаційного суспільства, Женева, 2003 – Туніс, 2005 (World Summit on the Information Society (WSIS), Geneva, 10–12 December 2003 – Tunis, 16–18 November 2005), конференції ЮНЕСКО та публікація Всесвітньої доповіді ЮНЕСКО у 2005 р. «До суспільств знань».

Основним тезисом Окінавської хартії було твердження, що інформаційно-комунікаційні технології є одним з найбільш важливих факторів, що впливають на формування суспільства ХХІ ст. Їх революційний вплив стосується способу життя людей, їх побуту та роботи, а також взаємодії уряду та громадянського суспільства. ІКТ швидко стають життєво важливим стимулом розвитку світової економіки. Вони також дають можливість всім приватним особам, фірмам і співтовариствам, що ведуть підприємницьку діяльність, більш ефективно і творчо вирішувати економічні й соціальні проблеми. Перед усіма нами відкриваються величезні можливості

На Всесвітній зустрічі з питань інформаційного суспільства в Женеві (10–12 грудня

2003 р.), де вперше в історії керівники більшості країн світу зібралися для обговорення глобальних проблем інформаційного суспільства, було задекларовано, що освіта, знання, інформація та спілкування утворюють основу розвитку, ініціативності та добробуту людської особистості. Поряд із цим інформаційно-комунікаційні технології впливають практично на всі аспекти нашого життя. Стрімкий прогрес цих технологій відкриває зовсім нові перспективи досягнення більш високих рівнів розвитку. Здатність цих технологій послабити вплив багатьох традиційних перешкод, особливо пов'язаних із часом і відстанню, вперше в історії дає можливість використовувати потенціал цих технологій на благо мільйонів людей у всіх куточках земної кулі. ІКТ слід розглядати як інструмент, а не як самоціль. За сприятливих умов ці технології здатні стати потужним інструментом підвищення продуктивності, економічного зростання, створення нових робочих місць і розширення можливостей працевлаштування, а також підвищення якості життя для всіх. Вони також можуть сприяти веденню діалогу між народами, країнами та цивілізаціями ².

На ці процеси звернули увагу й спеціалізовані міжнародні організації, передусім ІФЛА, яка спрямувала зусилля на організацію адаптації бібліотек у цьому процесі та активне включення бібліотек як сховищ інформації в інформаційні комунікації. Проблеми адаптації та призначення бібліотек у побудові інформаційного суспільства була висвітлена на цьому саміті Генеральним секретарем ІФЛА Р. Шимоном, який зазначив, що, хоча значна частина інформації доступна за кожним робочим столом з комп'ютером, підключеним до Інтернету, багато цієї інформації є помилковою та є в безладді. Є випадки, коли вона просто небезпечна. Значна частина інформації доступна лише за плату. Таким чином, користувачам необхідний доступ до матеріалів за допомогою бібліотек, які мають обізнаний професійний персонал для ефективного пошуку, здатний ідентифікувати автентичні сайти та отримати доступ до платних джерел за допомогою ліцензій на використання ³.

Значну увагу цьому процесу надають міжнародні організації, що визначають, координують та сприяють соціальній комунікації в сучасному світі. Вже в 90-х роках ХХ ст. стає зрозумілим, що інформаційне суспільство розвивається в контексті поширення знання, що було зафіксовано внаслідок великої практичної діяльності міжурядової організації ЮНЕСКО як спеціалізованої установи ООН, яка від самого початку аналізувала процеси інформатизації суспільства, активізацію загальних інформаційно-комунікативних процесів різних установ, що зберігають інформацію, зокрема бібліотек, архівів, музеїв, проводила значну роботу з питань формування електронних ресурсів з метою повноцінного розкриття їх діяльності. ЮНЕСКО впродовж багатьох років підтримувала своїми методичними документами та розробками, науковою діяльністю розвиток бібліотечної та архівної справ в координації з ІФЛА та МРА (Міжнародна рада архівів) (International Council on Archives, ICA, <http://www.ica.org>), у тому числі інформаційної діяльності, доступ до інформації та збереження документальної спад-

щини, організацію мережевих ресурсів тощо. Вона приділяла велику увагу всім питанням, що виникають у бібліотечній та архівній діяльності в період ін-формаційного суспільства, зокрема створення та поширення безкоштовних програмних продуктів для організації інформаційних систем та баз даних, цифрового копіювання, електронної статистики тощо. Упродовж декількох десятиріч років ЮНЕСКО виконує спеціальні програми з управління документальними системами та інформаційними веб-ресурсами.

На основі аналізу досвіду інформатизації у світі ЮНЕСКО впроваджує концепцію «суспільств знання», а не світового інформаційного суспільства, тому що просте збільшення інформаційних потоків не обов'язково призводить до появи нових можливостей для розвитку, пропонованих знанням. Концепція *knowledge societies* («товариств знання», «суспільства знань», «товариств знань», «суспільства, що базуються на знаннях») виникла значно раніше – у працях 60-х років Р. Хатчинса (1899–1977), видатного американського педагога, який критикував надспеціалізацію і намагався впровадити західні інтелектуальні традиції у навчальні плани американських коледжів (Hutchins R. M. *The Learning Society*, 1968). Його підтримав Т. Хусен (1916–2009) – видатний шведський педагог, який зробив великий внесок у Міжнародний інститут планування освіти (МІПО) (*International Institute for Educational Planning*, ІІЕР), узагальнив та зіставив досвід освітньої практики в різних країнах (Husen T. *The learning society*, 1974). Вони запропонували модель «суспільства, що навчається», у якому кожній людині протягом життя може знадобитися виконувати різні завдання, і тому стає необхідним продовжувати навчання все життя. Ця ідея була прийнята та значно розвинута експертами ЮНЕСКО.

Питання технології та менеджменту розвитку суспільства в контексті народження суспільства знань були в центрі уваги американського вченого австрійського походження, економіста, публіциста та педагога, одного з найвпливовіших теоретиків менеджменту ХХ ст. П. Друкера (*Drucker P. F. Technology, Management, and Society*, 1970).

Вперше ці підходи пролунали у доповіді Міжнародної комісії ЮНЕСКО з освіти, де констатувалась поява суспільства знання, у якому знання швидко перетворюється на визначальний фактор виробництва, що означає реальну корисну силу, засіб досягнення соціальних та економічних результатів, відсуваючи на задній план і капітал, і робочу силу. У 1996 р. Доповідь Міжнародної комісії з освіти для ХХІ ст. під головуванням Ж. Делора підкреслила, що нові інформаційні технології можуть сприяти «постійному оновленню особистої і професійної компетенції». Концепція «суспільства знань» повертає вид *Homo Sapiens* у планетарному масштабі до усвідомлення, що його видова специфічна відмінність «сapieнс=розумний»

4

Експерти ЮНЕСКО у Світовій доповіді «До суспільств знань» зазначили, що знання –

громадське надбання, яке має бути доступним для кожного», вони ставлять за мету соціальну інтеграцію та заохочення соціальної активності для кожного. Поки у світі не всі матимуть рівні можливості в галузі освіти, у питаннях доступу до інформації та її здорової і критичної оцінки, її аналізу, сортування та включення найцікавішою її частини в базу знань, інформація буде залишатися тільки набором незрозумілих відомостей⁵. Особливого значення набуває здатність орієнтуватися в потоці інформації, когнітивні здібності, критичний розум, що дає змогу відрізнити корисну інформацію від непотрібної. Автори стверджують, що нові найбільш ефективні способи використання «людського капіталу» потребують нових моделей розвитку, заснованих «на знанні, на взаємодопомозі і загальній участі».

Стосовно нових завдань бібліотекознавства Всесвітня доповідь ЮНЕСКО показала, що в захопленні інформатикою декому вбачалась запрограмована смерть бібліотек, але технічні можливості та скорочення вартості інформаційних послуг не повинні призвести до нехтування досвідом та традиціями. Як справжній культурний центр і місце обміну знаннями, бібліотека, у нових інформаційних реаліях, має являти собою своєрідний полюс доступу до нових знань, виконуючи роль посередника між місцевим і глобальним, національним та загальнолюдським. Бібліотеки мають стати найважливішим інструментом в оволодінні широкими верствами населення лінгвістичним та національним культурним розмаїттям, не обмежуючись лише пов'язаною зі спадщиною функцією, а даючи змогу вписати все це розмаїття в інфосферу держави та світу.

Саме ЮНЕСКО є виразником думок тієї частини світової наукової, освітньої, культурної та політичної еліти, яка вважає, що спільні зусилля урядів, громадянського суспільства і приватного сектору можуть і повинні направити стихійний розвиток глобального інформаційного суспільства в бік його гуманізації, подолання інформаційної нерівності, збереження культурного розмаїття і багатомовності на планеті, тобто цілеспрямованого створення товариств знань. Це вимагає формування і поширення «нової етики», заснованої на спільному володінні знаннями та соціальному співробітництві.

Еволюція комп'ютерної техніки нового покоління відбувається завдяки розширенню інформаційно-комунікаційних можливостей. Наш час стає ареною перетворень, настільки потужних і кардинальних змін, які виникають, що ми переживаємо третю промислову революцію – революцію нових інформаційно-комунікаційних технологій, що супроводжується зміною самої організації та функціонування знань. Розмах, якого набули ці технологічні перетворення за останні десятиліття, торкнувся засобів створення, передачі та обробки знань, що дає можливість думати, що ми стоїмо на порозі нової ери – ери цифрового знання.

У відповідь на концепцію інформаційного суспільства для всіх, висловлену на Всесвітній зустрічі з питань інформаційного суспільства в Женеві у 2003 р., у 2005 р. ІФЛА прийняла Олександрійський маніфест про бібліотеки (Alexandria Manifesto on Libraries, the Information Society in Action), де було визначене загальне бачення ролі бі-

бліотек та інформаційних служб у сучасному світі: бібліотеки та інформаційні служби сприяють розумному функціонуванню всеосяжного інформаційного суспільства. Вони створюють умови для інтелектуальної свободи, забезпечуючи доступ до інформації, ідей і творчих робіт на будь-яких носіях і незалежно від кордонів. Поширюючи інформаційну грамотність та навчаючи користувачів, вони також створюють можливості для ефективного використання інформаційних ресурсів на основі інформаційно-комунікаційних технологій. Це особливо важливо для розгортання ідеї розвитку, тому що людські ресурси є ключовим фактором економічного прогресу. Таким способом бібліотеки роблять істотний внесок у подолання цифрової і, як наслідок, інформаційної нерівності⁶.

Всі ці бурхливі інформаційно-комунікаційні процеси останніх десятиліть викликали появу цілого спектра досліджень, пов'язаних з визначенням основних засад функціонування бібліотек в умовах розбудови суспільства знань. Дослідження цього напрямку мають багатоаспектний характер (соціологія, психологія, освіта, інформаційно-комунікаційні технології, маркетинг, менеджмент, бібліографія, книгознавство, документознавство, історія), що викликано складністю та глобальним характером суспільних процесів.

Основні напрями розвитку сучасного інформаційного середовища з метою реалізації вільного обміну інформацією та знаннями, освіти для всіх та розвитку засобів міжлюдської комунікації були викладені у Програмі ЮНЕСКО «Інформація для всіх» (Information for All Programme, IFAP). Програма «Інформація для всіх» встановлює орієнтири для міжнародного співробітництва та партнерства. Вона підтримує розробку єдиних стратегій, методів та інструментарію для побудови інформаційного суспільства для всіх. Зокрема, цілями Програми «Інформація для всіх» є⁷:

- сприяння міжнародному осмисленню й обговоренню етичних, правових і соціальних викликів інформаційного суспільства;
- сприяння та розширення доступу до інформації, що є суспільним надбанням, шляхом впорядкування, оцифрування і збереження інформації;
- підтримка навчання, продовження освіти та навчання протягом усього життя у сфері комунікації, інформації та інформатики;
- підтримка створення місцевих інформаційних ресурсів та стимулювання доступності традиційних знань через навчання загальної та ІКТ-грамотності;
- сприяння використанню міжнародних стандартів та передового досвіду у сфері комунікації, інформації та інформатики у сфері компетенції ЮНЕСКО;
- сприяння обміну інформацією та знаннями на місцевому, національному, регіональному та міжнародному рівні.

Ключову роль у реалізації розвитку інформаційного середовища для всіх ЮНЕСКО відводить архівам, бібліотекам та інформаційним центрам, які мають переорієнтувати свою увагу на розбудову нових форм інформаційного обслуговування і

переорієнтувати свою діяльність у бік уваги до віддаленого користувача.

На основі принципів, викладених у Програмі ЮНЕСКО «Інформація для всіх», у 2002 р. у Маніфесті ІФЛА про Інтернет (The IFLA Internet Manifesto)⁸ було сформульовано фундаментальні положення щодо ролі бібліотек по відношенню до інформаційного середовища світової мережі. Ці положення передбачають: надання можливості користувачам шукати інформацію за своїм вибором; повагу до прав користувачів на невтручання в особисте життя та конфіденційність щодо використовуваних ними ресурсів; надання та забезпечення загальнодоступної якісної інформації та засобів комунікації; надання необхідної кваліфікованої допомоги і відповідних умови вільно та конфіденційно користуватися інформаційними джерелами і послугами; навчання користувачів правилам ефективного використання Інтернету та електронних ресурсів; активне сприяння і забезпечення осмисленого доступу до якісної мережевої інформації для всіх користувачів бібліотеки. 3 червня 2011 р. ООН прийняла резолюцію на основі авторитетної доповіді спецпредставника ООН Франка Ла Рю, у якій говориться, що поширення інформації в мережі Інтернет має бути максимально вільним, крім випадків, коли може мати місце порушення авторських прав, пов'язаних з кібератаками з метою заволодіння даними. У документі говориться, що Інтернет став невід'ємною частиною реалізації прав людини у боротьбі з нерівністю і розвитком прогресу⁹.

Бібліотеки втрачають свої позиції головного джерела документальної інформації. У суспільства з'являється можливість вибору між зверненням до реальної бібліотеки або зверненням до віртуальних ресурсів глобальної мережі. Оскільки отримання даних з Інтернету часто пов'язане з незмірно меншими витратами часу та сил, вибір дедалі частіше робитиметься на користь Інтернету. Такі технологічні реалії нового інформаційного середовища неминуче ведуть до зміни змісту бібліотечної роботи. Бібліотека, звичайно ж, продовжує виконання посередницьких функцій між інформацією та користувачем, але вимушена пристосовуватися до нових реалій і змінювати форми своїх послуг. Все це призводить до переосмислення суті бібліотечної діяльності і створення оновленої методики роботи. Зміна методики може стосуватися як нових напрямів роботи, так і найстаріших традиційних форм бібліотечного обслуговування. Огляд світового досвіду здійснення бібліотеками інформаційних послуг, який проводить Н. Каліберда¹⁰, показує, що відбувається переосмислення основ бібліотечно-інформаційного обслуговування. Сьогодні воно базується на вивченні специфіки інформаційних потреб, ступеня їх задоволення, рівня науково-інформаційної культури споживачів. Відбувається нове усвідомлення функцій бібліотеки в епоху інформатизації суспільства і переходу від управління потоками і масивами документів до управління знаннями. У зв'язку з цим актуальним є створення індивідуалізованих систем обслуговування, які задовольняють кожного споживача, враховують загальне та індивідуальне в його інтересах. Це стало можливим завдяки електронним технологіям, коли читач може отримувати інформацію, не відвідуючи

бібліотеки.

З появою електронних книг та глобальних інформаційних комунікаційних каналів (Інтернет) з'явилась ілюзія того, що електронний документ може безпосередньо зв'язати автора і читача, усунувши посередників (таких як видавництва та бібліотеки). Однак така безпосередня комунікація автор – читач, на нашу думку, призводить до виникнення двох основних комунікаційних криз (А. Соколов розглядає лише першу¹¹): 1) суперечність між постійно зростаючим обсягом інформаційних фондів та можливістю індивідуальної пам'яті усвідомити цю інформацію; 2) суперечність між легкодоступністю та швидкістю інформування та відсутністю редакційної та експертної оцінки інформації призводить до її хибності, неякісності та недостовірності. Тут слід зазначити, що важливу роль у подоланні цих кризових явищ мають відіграти суспільні документальні інституції (такі як бібліотеки), що виробляють вторинно-документальну продукцію (бібліографічні матеріали і бази даних) з метою надання довідкових та навігаційних послуг користувачам інформації, пропустивши їх через експертний фільтр. Таким чином, на нашу думку, суто інформаційний підхід до ролі бібліотек у сучасних соціальних комунікаціях є недостатнім, тому що користувач перш за все бажає отримати не лише інформацію, а достовірні знання (які відрізняються від інформації тим, що вони можуть бути усвідомлені та засвоєні індивідуумом → накладені на певний клас явищ, умов та ситуацій → застосовані для вирішення завдань або вироблення оперативних рішень). Саме таку можливість доступу до знань і мають створювати сучасні бібліотеки, використовуючи найкращі здобутки аналітичних та семантичних бібліотечних технологій опрацювання інформаційних потоків.

Як подолати суперечності між вільним доступом та якістю інформаційних ресурсів, обговорюють у своїх працях В. Горовий¹², І. Ільєва¹³, Л. Марцева¹⁴, В. Степанов¹⁵, Г. Шемаєва¹⁶. Вони спільні у висновках, що це можливо лише за наявності розвинутої інтегрованої системи соціальних інститутів, що забезпечать виробництво інформаційно-знанневих ресурсів, вільний доступ до них, ефективність пошуку та оцінку релевантності його результатів. Як відповідь на ці проблеми виникло поняття інформаційного простору, яке у першу чергу передбачає наявність певної інформаційної інфраструктури. Отже, інформаційний простір – це не тільки технологічна база, представлена розташованим по всій земній кулі комп'ютерно-телекомунікаційним обладнанням, каналами зв'язку, засобами доступу до даних і самими даними, а насамперед система відносин між виробниками, розповсюджувачами, зберігачами та споживачами інформації, тобто між усіма учасниками нинішньої системи інформаційних комунікацій. Модифікація можливостей, виду та форми надання даних закономірно призводить до перерозподілу ролей у всій цій системі. Розвиток і пріоритет отримують ті її елементи, які здатні виробляти і обробляти інформацію, стимулювати і управляти знанневими процесами. У зв'язку з цим специфічною рисою інформаційного суспільства визнається зростання ролі консультантів, експертів, а інтелектуальні інститути (такі як

бібліотеки) перетворюються на провідні соціальні інститути.

Словосполучення «інформаційний простір» застосовується дуже широко, але його зміст як наукового поняття розмитий. З одного боку, виходять із розуміння слова «простір» як звичайного метричного простору і трактують його, як «інформатизований» фізичний простір. З геополітичної точки зору, «інформаційний простір» є віртуальною територією, яка належить державі, є її специфічним ресурсом. Інший підхід включає в себе розуміння «інформаційного простору» як простору певних інформаційних взаємодій (інформаційні процеси, інформаційний пошук). Соціальна точка зору розглядає інформаційний простір як сферу стосунків між людьми і спільнотами з приводу інформації. Однак тут важливим є те, що виникнення самого поняття «інформаційний простір» (information environment) стало вираженням загального усвідомлення того, що інформаційні ресурси мають бути структуровані та упорядковані, що це має бути не хаотична суміш даних, а організовані за визначеними принципами інформаційні масиви та інтерфейсні засоби доступу до них.

Концепція інформаційного середовища вперше була запропонована Ю. Шрейдером¹⁷, який розглядав це поняття у контексті соціальної комунікації, а саме: інформаційне середовище не тільки є провідником інформації, а й активно впливає на її учасників, надає можливість отримання необхідних для них знань, а вміння отримувати інформацію та перетворювати її набувається в процесі навчання. Отже, інформаційне середовище – це простір, де знання створюється → відчужується від носія → передається → змінюється в процесі передачі → і відновлюється в нове особисте знання індивіда. Існують три основні складові інформаційного середовища. Перша складова – це діяльність, під час якої людина розглядається як учасник комунікаційного процесу, тобто в основному з точки зору своєї здатності уявити особисте знання в тій формі, в якій це знання може бути відчужено, тобто у вигляді інформації. Сприймавши інформацію, знову перетворювати її в своє особисте знання. Друга складова – це система історично сформованих форм комунікації. Третя складова – це створена суспільством інформаційна інфраструктура, що дає змогу здійснити комунікативну діяльність в масштабах, що відповідають рівню розвитку цього суспільства: видавництва, бібліотеки, інформаційні центри, банки даних, засоби масової інформації тощо. Важливою характеристикою інформаційного середовища є його комфортність для користувача.

Поняття «інформаційного простору» по відношенню до бібліотеки застосовується у двох основних значеннях:

1) інформаційний простір (information space) бібліотеки (комплекс архітектурних, технічних та технологічних засобів, які сприяють швидкому та зручному отриманню інформації), з цим поняттям пов'язана французька концепція «медіатеки» – сучасної бібліотеки, яка відповідає світовим стандартам обслуговування на основі фонду, що включає різноманітні види документів (від друкованих до електронних та мультимедійних), а також забезпечує доступ до інформаційних мереж¹⁸. Саме у цьому аспекті

розглядає поняття інформаційного простору сучасної бібліотеки О. Воскобойнікова-Гузева («Наукова бібліотека ХХІ століття в європейському соціокультурному вимірі», 2008)¹⁹;

2) бібліотека – елемент глобального інформаційного простору/середовища (information environment), який є сукупністю інформаційних ресурсів, інформаційних процесів, організаційних структур, технічних інструментів і засобів інформаційної взаємодії користувачів. Бібліотека при цьому розглядається як інформаційний посередник між інформацією та споживачем²⁰. Це розуміння функції бібліотеки в соціокультурній комунікації як організатора «зустрічі» документа і споживача, збігається з поглядами М. Дворкіної¹⁰, яка переосмислює нові реальності бібліотечного обслуговування, та структурно-функціональним підходом Ю. Столярова²¹, у якому бібліотека розглядається у «четвероеднанні»: документа, абонента, бібліотекаря і матеріально-технічної бази. Саме у цьому контексті ми будемо надалі розглядати бібліотечно-інформаційну діяльність.

Отже, відповідно до другого визначення, сучасний інформаційний простір (середовище) включає такі основні компоненти, які, у свою чергу, визначають місце бібліотек у ньому:

- інформаційні ресурси, що включають дані, відомості і знання, зафіксовані на відповідних носіях інформації;
- організаційні структури, що забезпечують функціонування і розвиток інформаційного простору (інформаційні центри, бібліотеки, центри управління знаннями);
- засоби інформаційної взаємодії користувачів і організацій, що забезпечують їм доступ до інформаційних ресурсів на основі відповідних інформаційних технологій, що включають програмно-технічні засоби і організаційно-нормативні документи.
- користувачі інформаційних комунікацій та споживачі інформації з їх інформаційними потребами.

Розуміння необхідності створення інформаційної інфраструктури, яка буде сприяти організації та управлінню інформаційними потоками, привело до розробки у Росії в 1995 р. Концепції формування і розвитку єдиного інформаційного простору Росії і відповідних державних інформаційних ресурсів, яка була ухвалена президентом Російської Федерації. Стосовно бібліотек у Концепції визначено доцільним створювати систему депозитаріїв державних інформаційних ресурсів, що створять можливість відкритого доступу до інформації, відповідно до основних функцій бібліотечної справи як сфери інформаційної та просвітницької діяльності, яка повинна забезпечити гарантію прав людини і суспільства в цілому на вільний доступ до інформації²².

Україна також бурхливо втягується в ці процеси, трансформується й бібліотечна справа, відбувається розвиток теорії та практики бібліотекознавства. Сучасним етапом розвитку бібліотечної справи в Ук-раїні протягом ХХ ст., як справедливо підсумовують Л. Дубровіна, О. Онищенко, є трансформація бібліотек від центрів зосередження,

зберігання та використання творів друку і рукописів до центрів зосередження, опрацювання і суспільного використання всіх ресурсів і основних потоків інформації. Бібліотеки України значно поповнюють свої фонди електронною та аудіовізуальною інформацією у вигляді електронних версій видань та завдяки створенню цифрових копій власних традиційних друкованих та рукописних фондів. Формування загальнодержавного, розподіленого бібліотечно-інформаційного ресурсу є одним з найперших завдань бібліотек сьогодні, зокрема наукових²³.

Основний документ розбудови інфосфери України – Закон «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007– 2015 роки» – передбачає вирішення таких завдань бібліотеками:

- створення в електронній формі архівних, бібліотечних, музейних фондів та інших фондів закладів культури, формування відповідних інформаційно-бібліотечних та інформаційно-пошукових систем з історії, культури, народної творчості, сучасного мистецтва України тощо;

- створення необхідної технічної і технологічної інфраструктури, електронних інформаційних ресурсів в архівах, бібліотеках та музеях, науково-дослідних установах з визначенням вимоги щодо обов'язкового зберігання в єдиному електронному форматі результатів наукової діяльності та забезпечити вільний доступ до результатів наукових досліджень, створених за рахунок коштів Державного бюджету України;

- запровадження ІКТ у бібліотеках, архівах, музеях та інших закладах культури, що сприятиме забезпеченню повного і постійного доступу населення до надбань культури, писемності, традицій та звичаїв усіх корінних народів і національних меншин України²⁴.

У 2009 р. в Україні було схвалено Державну цільову національно-культурну програму створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека-XXI»²⁵, виконання якої має на меті створення єдиного національного депозитарію електронних бібліотечних ресурсів; єдиної інформаційної інфраструктури, яка б охоплювала бібліотеки та архівні установи і забезпечувала належний рівень роботи працівників зазначених установ з використанням сучасних інформаційних технологій; базових центрів переведення в електронну форму документів, які зберігаються в бібліотечних, архівних та музейних фондах; єдиного веб-порталу «Бібліотека-XXI». Найбільш перспективним та оптимальним у програмі визначається напрям створення розподіленої системи зберігання бібліотечних інформаційних ресурсів з єдиними правилами каталогізації та довідково-пошуковим апаратом.

Отже, у суспільно-інформаційних процесах бібліотеки мають відіграти свою роль: з одного боку, виступити системоорганізуючим фактором – використати накопичений традиційний досвід упорядкування та подання знань користувачам, оволодіти сучасними ІКТ як засобом розвитку власного електронного ресурсу, а з іншого боку, мають відіграти комунікаційну та освітню роль у процесах організації доступу до знань, опе-

ративного і якісного обміну інформацією, підвищення інформаційної культури і грамотності людини, стати точкою доступу до ІКТ широким верствам населення. Бібліотеки мають привнести в електронне середовище ту саму якість організації документальних потоків, яку у свій час вони пропонували для традиційних паперових інформаційних джерел. Основою такої організації інформації в Інтернеті сьогодні є електронні бібліотеки, які у випадку формування їх на ґрунтовних бібліотечних принципах можуть надати користувачам достовірну, релевантну їх запитам інформацію у зручному для використання електронному форматі.

Входження України у єдиний інформаційний простір та інтенсивний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій призвели до стрімкого накопичення документів та інформаційних ресурсів з цифровими носіями. Однак слід зауважити, що в Україні не створена цілісна система нормативно-методичного забезпечення процесів формування електронних бібліотек та систем архівного зберігання електронних документів, гармонізована з нормами міжнародного права з питань розвитку інформаційного суспільства. Тому єдиних правил підтримки електронних бібліотек державних підприємств та установ немає. Створюються електронні бібліотеки залежно від вирішуваних установою інформаційних завдань та економічних можливостей установи.

Формування електронних фондів бібліотек відбувається у двох основних напрямках: 1) формування електронних тематичних або проблемно-орієнтованих повнотекстових колекцій наукових видань і періодики; 2) оцифрування паперових видань із власних фондів бібліотек, пов'язаних з історико-культурною та науковою спадщиною. Розглянемо більш детально ці основні тенденції у формуванні та еволюції бібліотечних електронних фондів і колекцій.

3.2. Електронні бібліотеки: принципи формування ресурсної бази та засобів доступу до інформації

Під час організації електронного фонду бібліотек істотними проблемами ефективного використання інформації є накопичення великого її обсягу, безперервне зростання її кількості, різноманітний за багатьма ознаками характер її зберігання та поширення, відсутність уніфікованого доступу до неї. Усвідомлення вказаних проблем, якісні зміни в галузі розвитку сучасних інформаційних технологій і засобів передавання даних привели до необхідності пошуку нових підходів до вирішення проблем створення бібліотек нового типу – електронних бібліотек (ЕБ) – цілком побудованих на принципах зберігання фондів у цифровій формі з розвинутими електронними засобами доступу та доставки інформації безпосередньо до користувача. На зміну інформаційному обслуговуванню на традиційних друкованих носіях приходить забезпечення користувачів, засноване на електронному представленні різноманітної інформації з можливістю тиражувати її у необмеженій кількості та оперативно доступної незалежно від часу чи

місця звертання до неї.

Електронна бібліотека [electronic (digital) library, e-library] стала квінтесенцією сучасних інформаційних технологій у різних галузях людського знання.

Сьогодні під ЕБ ми розуміємо керовану інформаційну систему, що дає змогу накопичувати, зберігати та ефективно використовувати різноманітні колекції електронних документів (текст, графіка, аудіо, відео тощо), доступні у зручному для кінцевого користувача вигляді через глобальні мережі передачі даних. Програмні засоби ЕБ повинні надавати єдиний інтерфейс доступу до електронних документів, тобто забезпечувати користувачу сприйняття наявної інформації як єдиного інформаційного простору. Основні завдання ЕБ – інтеграція електронних інформаційних ресурсів (локальних й онлайн-ових) та забезпечення ефективної навігації у них. Основу електронної бібліотеки становить електронна колекція (electronic collection, e-collection) – колекція електронних документів, що включає бібліотечні матеріали та документи в цифровому (електронному) форматі: бібліографічні та реферативні бази даних та покажчики; довідкові бібліографічні видання на компакт-дисках; електронні журнали, електронні книги; повнотекстові бази даних (матеріали конференцій, збірники тощо); мультимедійні ресурси; онлайн-ові бази даних та ресурси Інтернету.

Першим проектом створення ЕБ був проект «Гутенберг» (Free eBooks by Project Gutenberg)²⁶, який було започатковано в 1971 р. (у 2011 р. святкує своє 40-річчя) в обчислювальному центрі Іллінойського університету, де професор М. С. Харт запропонував окупити вартість комп'ютерного часу перенесенням в електронну форму всієї наявної паперової літератури. Сьогодні сайт проекту «Гутенберг» надає доступ приблизно до 100 тис. електронних книг (eBooks), які вільні від обмежень авторського права (copyright laws) у США. Користувачам з інших країн пропонується перед завантаженням або використанням електронних книг перевірити закон про авторські права своєї країни.

Бурхливий розвиток електронних ресурсів був також пов'язаний з Будапештською ініціативою «Відкритий доступ» (БВД) 2001 р., яка поставила завдання активізувати міжнародні зусилля із забезпечення вільного доступу до дослідної літератури в усіх наукових галузях через Інтернет. Основою Ініціативи була задекларована готовність учених і дослідників безоплатно публікувати плоди своїх праць у наукових виданнях для отримання і поширення нових знань. На рубежі 90-х – 2000-х років стала очевидною неспроможність ринкової концепції у сфері науково-технічних досліджень (НТД) для більшості співтовариств провідних країн світу, що беруть участь у виробництві та використанні знань, і лише видавці-монополісти продовжують лобіювати в коридорах влади існуючий порядок. Назріла необхідність кардинально інших підходів, які змогли б задовольнити потреби поширення й отримання нових знань і водночас забезпечити баланс інтересів у правах на інтелектуальну власність. Таким новим підходом стала концепція, що отримала широку популярність під назвою «Ініціатива відкритих архі-

вів» (IBA) (Open Archives Initiative, OAI, www.openarchives.org)²⁷. Зауважимо, що слово «архіви» в цій назві вживається в більш специфічному, ніж традиційне, прийняте в архівній справі, значенні: під «архівом» тут розуміється сервер, який зберігає джерела науково-технічних досліджень у відкритому мережевому доступі.

Технологічно IBA сягає корінням у практику електронних публікацій результатів наукових досліджень, самоархівованих авторами на мережевих серверах відкритого доступу, наприклад на популярній платформі E-Prints. Такі моделі наукових комунікацій у формі онлайн-ових сховищ електронних публікацій почали розвиватися в 90-ті роки ХХ ст. і продемонстрували життєздатну альтернативу традиційним журнальним публікаціям. До кінця 90-х років ХХ ст. необхідність радикальних змін у сфері наукових комунікацій визнається всіма, залишаються лише різночитання з питання природи змін, які повинні відбутися. Серед каталізаторів змін, що відбуваються, відзначаються такі чинники. По-перше, зростаючі темпи отримання важливих наукових результатів у багатьох науках, насамперед у фізиці, біології, інформатиці, вимагають більш оперативного їх доведення до відома наукових спільнот, ніж це можливо за допомогою традиційних журнальних публікацій. По-друге, повсюдне поширення швидкодіючих обчислювальних мереж і персональних комп'ютерів створює підвищений попит на їх використання для розповсюдження наукових результатів. По-третє, комерційна економічна модель наукових публікацій значною мірою підірвана стрімким зростанням цін на передплату при відносно незмінних бюджетах наукових бібліотек²⁸.

На постановку проблеми формування фонду електронних документів у бібліотеках об'єктивно вплинуло декілька чинників, основними з яких, згідно з Т. Майстрович, є наявність достатньо великої кількості електронних документів, доступних в Інтернеті, причому як оригіналів (існуючих тільки в електронному вигляді), так і електронних копій з друкарських видань; можливість ліквідації прогалин у фонді шляхом одержання електронних копій друкарських видань; розвиток служби електронної доставки документів, у результаті функціонування якої в бібліотеці залишатиметься електронна копія друкованого видання; прагнення бібліотек зробити фонди широкодоступними, але без шкоди для фізичного стану документів, особливо цінних і раритетних видань; бажання максимально задовольнити потреби читачів наданням доступу до усіх світових інформаційних ресурсів²⁹.

Слід зазначити, що можливість вводити, опрацьовувати та підтримувати файли будь-якої природи (зокрема, текстову, графічну, аудіо-, відеоінформацію) зближує електронні бібліотеки з електронними системами управління документами – Electronic Document Management Systems (EDMS) та електронними колекціями³⁰. Однак, на відміну від інших типів інформаційних систем, як показано в працях А. Антопольського³¹, Т. Майстрович³², В. Широкова³³, Я. Шрайберга³⁴, П. Петерса³⁵, специфіка саме електронної бібліотеки полягає у тому, що всі основні компоненти інформаційно-лінгвістичного забезпечення в електронній бібліотеці подано набагато повніше, більш

структуровано та стандартизовано.

Виникнення поняття електронна бібліотека викликало численні дискусії навколо цього нового явища світу інформаційних технологій. У рамках цих дискусій сформувався декілька підходів до шляхів розвитку ЕБ та поглядів на бібліотеку майбутнього, згідно з Я. Шрайбергом³⁶, Р. Теннатом³⁷, С. Уатстейном та ін.³⁸, найбільш полярними з них є два:

1. ЕБ – це сукупність електронних ресурсів, організованих за бібліотечним принципом, тобто на основі відомих правил та технологій традиційного бібліотекознавства, що включають комплектування, обробку, систематизацію, предметизацію, зберігання та інші процеси і технології, у тому числі й створення каталогу та довідково-пошукового апарату (безперечно, в електронній формі).

2. ЕБ – це сукупність електронних ресурсів, організованих на новій технологічній основі (переважно спираючись на засоби інтелектуалізації), що не має відношення до бібліотеки в традиційному розумінні цього поняття.

Існування цілого спектра думок про те, що таке електронна бібліотека, є наслідком участі в розвитку технологій ЕБ фахівців низки професій (фізиків, програмістів, медиків, бібліотекарів тощо), які, як правило, володіють недостатньою інформацією про діяльність один одного у цій сфері. Комп'ютерні фахівці часто не мають уявлення про багатий багаторічний досвід і досягнення бібліотекарів у сфері обробки, аналізу і пошуку інформації, водночас бібліотекарі та видавці можуть не знати про досягнення та напрями досліджень, що проводяться розробниками інформаційних технологій у цій же сфері. Як вже неодноразово підкреслювалось фахівцями інформаційно-бібліотечної сфери діяльності, електронна бібліотека є у першу чергу бібліотекою, тому при створенні та упорядкуванні ресурсів ЕБ неможливо нехтувати наявними апаратом, нормами і правилами бібліотечної технології, враховуючи специфіку електронних носіїв інформації та тенденцій сучасних інформаційних технологій. Т. Майстрович справедливо підкреслює, що формування електронних бібліотек, визнають це їх творці або ні, спиралось на організаційно-методичні рішення, які довели свою ефективність у сфері бібліотечної справи³⁹.

Природне наслідування електронними бібліотеками традиційної бібліотечної технології було висловлено в межах концепції «гібридної бібліотеки», аргументи на користь якої наводить К. Расбрідж⁴⁰ у своєму аналізі наслідків поточних досягнень, отриманих під час виконання Програми електронних бібліотек (Electronic Libraries Program, eLib) у Великобританії. Незважаючи на переваги нової інформаційної технології, реаліям сьогодення відповідає становище, що бібліотека не може бути:

– ні цілком цифровою (на електронних носіях), навіть у вигляді електронного каталогу, доки не проведено ретроспективної конверсії карткових каталогів повної бібліотечної колекції, не кажучи вже про оцифрування всього фонду традиційної бібліотеки;

– ні цілком паперовою (друковані традиційні документи), зважаючи на переваги нової інформаційної технології.

Традиційна бібліотечна технологія не може бути змінена миттєво і радикально, та навряд можливо, щоб друковані видання зникли взагалі в найближчому майбутньому. Ці реалії спричинили появу нового погляду на бібліотеку майбутнього як на гібридну бібліотеку – бібліотечні фонди та довідково-пошуковий апарат, що сполучають традиційні та нетрадиційні компоненти^{41, 42, 43, 44, 45, 46}. Гібридна бібліотека (hybrid library) – концепція, розроблена з метою інтеграції досягнень різних інформаційних середовищ, поєднання технологій із різноманітних джерел, об'єднання систем і сервісів як електронного, так і друкованого світів. Позначає перехідний стан бібліотеки, що сьогодні не може бути ні цілком друкованою, ні цілком цифровою. Протягом багатьох років у традиційних бібліотеках розроблялися засоби організації величезної кількості друкованих матеріалів, що складають інформаційну базу наукових досліджень. Гібридні бібліотеки – реальні сучасні бібліотеки, що намагаються визначити місце електронних і паперових ресурсів у сучасній бібліотеці, досконало представити обидва інформаційні середовища (паперові та цифрові документи) до уваги читачів, забезпечити такий же досконалий рівень обробки електронних ресурсів, який досягнуто для друкованих матеріалів. Однак має місце скептичне ставлення до самого терміна «гібридна бібліотека», бо сам по собі цей термін лише виражає той очевидний факт, що книги та друковані матеріали у багатьох бібліотеках продовжують своє існування. Сьогодні можна констатувати, що більшість бібліотек – «гібридні», бо мають справу з опрацюванням різноманітних інформаційних джерел на різних носіях інформації, тому вистачає просто поняття «бібліотека». Однак проекти, започатковані в Сполученому Королівстві у рамках концепції «гібридної бібліотеки» (дев'ять проектів), надали реальну можливість представити, якою буде бібліотека майбутнього⁴⁷.

Як справедливо зазначає О. Антопольський, створення електронної бібліотеки спричиняє необхідність вирішення багатьох традиційних і нових питань, обумовлених специфікою електронного документного простору. Відповідно, проблеми формування електронної бібліотеки можна поділити на чотири групи:

- змістовні, пов'язані з визначенням складу фонду, контингентом користувачів, формулюванням цілей створення електронної бібліотеки, її функціональних можливостей;
- організаційні, у тому числі пошук партнерів і джерел фінансування, питання управління ЕБ, особливо для розподілених систем;
- технологічні, включно з описом електронних документів, їх обліком, організацією їх довготривалого збереження тощо;
- технічні, методи створення електронних версій традиційних документів, організація інформаційно-пошукової системи, зберігання великих обсягів електронних ресу-

рсів, інформаційна безпека, розробка засобів контролю доступу тощо⁴⁸.

З урахуванням цих основних проблем управління електронними ресурсами можна конкретизувати деякі особливості, що відбуваються у технологічних бібліотечних процесах:

1. Технології, що залишаються *незмінними*: ідентифікація документів, їх відбір відповідно до заданих критеріїв, оцінка змісту, визначення параметрів фонду (тематичних, географічних та ін.), систематизація, каталогізація, облік тощо.

2. Модифіковані технології: перенесення акценту з обсягу площ зберігання на організацію достатньої кількості автоматизованих читацьких місць та забезпечення достатньої потужності накопичувачів для зберігання цифрових ресурсів; визначення нової аудиторії, яка передбачає віддаленого користувача, розробка комплексу послуг, включно із віддаленим довідково-бібліографічним обслуговуванням; реєстрація та ідентифікація віддалених користувачів.

3. Нові технології: вирішення питань безперервного отримання запитів і можливість передавання великих обсягів даних на значні відстані; розробка та впровадження оптимального інтерфейсу як засобу доступу до електронного фонду; вирішення правових питань, у тому числі встановлення взаємовідносин із власниками авторських прав з точки зору можливості оцифрування їхніх творів, визначення умов доступу, копіювання тощо; забезпечення постійної відповідності програмного та апаратного середовища бібліотеки прийнятним стандартам; збереження електронних документів, що розуміється як забезпечення їх повноцінного відтворення без втрати змісту, функціональності і первісного образу (для повних копій друкованих видань).

Очевидно, що й модифіковані, й нові технологічні процеси повністю вписуються в бібліотечну практику, але потребують оптимальних рішень для включення їх у загальний цикл формування та розкриття фондів. Отже, впровадження електронних проектів вимагає від бібліотеки значних зусиль, пов'язаних із зміною бібліотечної технології, створенням спеціалізованих підрозділів для упорядкування електронних ресурсів, залученням фахівців з опрацювання електронних документів, навчання бібліотечного штату роботі з електронними документами.

З функціональної точки зору електронні бібліотеки реалізують набір інструментів, що забезпечують користувачам повний доступ до безлічі розподілених і різнорідних документів, що містять інформацію і знання, інтегруючи їх у єдиний інформаційний простір. Відповідно до цих функціональних вимог ряд провідних дослідників, таких як О. Антопольський⁴⁹, С. Сінгх⁵⁰, Е. Шайрі⁵¹, визначають проблеми створення цифрових бібліотек, основними з яких є такі: проблема інтеграції різнорідної інформації (книги, рукописи, архівні документи, карти, ноти, твори мистецтва, музейні експонати) на основі різних метаданих, що мають різну семантику опису; проблема підтримки взаємодії з іншими інформаційними системами (і не тільки електронними бібліотеками) або за допомогою метаданих, або на рівні комунікації, або за

допомогою обох можливостей; проблема забезпечення надійного, зручного, адаптованого пошуку та користувацьких інтерфейсів перегляду електронних документів, забезпечених розвинутою семантикою.

Для вирішення завдань організації електронних ресурсів сучасний інформаційний ринок пропонує різноманітні програмно-технологічні засоби. Кожна бібліотека має визначити пріоритети та обрати з цього розмаїття найбільш оптимальні моделі й засоби інтеграції власних інформаційних ресурсів у світове інформаційне середовище. Як показує світова практика, тут є два основні підходи: використовувати вже готові рішення провідних світових дистриб'юторів бібліотечних сервісів (WorldCat, Ex Libris) або адаптувати доступні програмні рішення (у тому числі безкоштовні) для вирішення проблем автоматизації та розвитку інформаційних сервісів. Найбільш доступними та оптимальними для бібліотек України виявляються рішення, засновані на безкоштовних програмних продуктах або реалізовані на базі АБІС. Кожне з цих рішень має свої переваги та недоліки.

Рішення, засновані на безкоштовних програмних продуктах, у більшості випадків засновані на відкритих міжнародних стандартах та протоколах, реалізованих у рамках «Ініціативи відкритих архівів» (Open Archives Initiative, OAI, www.openarchives.org)⁵². Найбільш популярною із вільнорозповсюджуваних програмних платформ для організації електронних ресурсів є програмний продукт Greenstone – вільно поширювана програма для створення й підтримки електронних онлайн-бібліотек. Greenstone розробляється в рамках проекту електронної бібліотеки Нової Зеландії. Greenstone є не тільки засобом пошуку, а й засобом для зберігання та організації цифрових матеріалів, а також їх метаданих. Однією з особливостей програми є можливість швидкого пошуку у значних обсягах даних (сотні гігабайт). Для створення пошукового індексу використовуються поліпшені варіанти алгоритмів MG (Managing Gigabytes) і MGPP (Managing Gigabytes ++). При цьому будь-які дані розглядаються як бінарні, тому бібліотека з легкістю може зберігати в собі дані будь-якого формату. У процесі додавання файлу в бібліотеку він спочатку проходить попередню підготовку за допомогою відповідного програмного забезпечення. На цьому етапі із документа витягується різна метаінформація. Наприклад, з документа HTML може бути вилучено назву документа, його опис. Ця метаінформація використовується для побудови додаткових (крім повнотекстового) пошукових індексів. Якщо автоматичне вилучення метаінформації неможливо, опис об'єкта може бути здійснений працівником бібліотеки вручну. Спосіб зберігання метаінформації сумісний з поширеними форматами, наприклад Dublin Core. Поповнення бібліотеки можливе не тільки з локального комп'ютера: бібліотечний інтерфейс надає можливість завантажувати файли через мережу, а також підтримує поширені протоколи обміну даними між бібліотеками, наприклад Z39-50, OAI-PRM. Greenstone підтримує такі формати: Microsoft Word, Excel, Rich Text Format, HTML, plain text, PDF, ZIP, MP3. Пошукова мова, крім бульових операторів HI, I і АБО, і операторів групування (дужки),

дає змогу шукати слова за основою слова (принаймні для англійської мови)^{53, 72}.

Рішення, засноване на застосуванні класичних АБІС, призначеної для комплексної автоматизації бібліотеки, має насамперед ту перевагу, що в інформаційній системі вже накопичений значний досвід з упорядкування документальних інформаційних ресурсів. Воно є оптимальним в умовах бібліотеки: система має можливості для розробки власних прикладних рішень; сучасні АБІС працюють на основі клієнт-серверної архітектури, що дає змогу організувати мережеву взаємодію користувачів багатьох різних підрозділів; для опису документів необхідно залучати фахових спеціалістів різних структурних підрозділів; для великої кількості документів вже створено записи в електронному каталозі та спеціалізованих базах даних; система підтримує зберігання цифрових об'єктів у бінарному вигляді та гіпертекстові посилання на електронні документи; створений електронний фонд легко інтегрувати з іншими інформаційними сервісами бібліотеки. Адаптація такого рішення для формування електронного фонду бібліотеки не потребує перенавчання бібліотечних фахівців і дає змогу використовувати вже налагоджений пошуковий апарат традиційної бібліотеки.

З огляду на викладені основні засади формування електронних фондів бібліотек та архівів відкритого доступу в НБУВ було започатковано формування електронних інформаційних ресурсів: порталу «Наукова періодика України: журнали та збірники наукових праць», згідно з наказом ВАК та НАН України 2008 р.⁵⁴; наукової електронної бібліотеки: архіву електронних інформаційних ресурсів за пріоритетними напрямками науки, освіти, культури, економіки, виробництва, управління; повнотекстового ресурсу інформаційно-аналітичного огляду ЗМІ Фонду Президентів України; електронної версії видання «Рукописна та книжкова спадщина України» Інституту рукопису; електронного архіву «Науково-довідкових видань».

Враховуючи успішний досвід інтеграції традиційних функцій АБІС з підтримки електронного каталогу і завдань упорядкування електронних ресурсів, який має ДПНТБ Росії⁵⁵, технологічною основою формування електронних архівів було обрано АБІС, яка функціонує в НБУВ, – систему автоматизації бібліотек «ІРБІС-64». Перші технологічні засади формування повнотекстових ресурсів на основі АБІС були закладені ще у 2009–2010 рр. для архівування інтернет-ресурсів засобів масової інформації (ЗМІ) у Фонді Президентів України⁵⁶.

Електронний фонд опрацьовується за бібліотечними принципами і проходить всі основні стадії бібліотечної технології: комплектування, обробка, систематизація, обслуговування.

Комплектування електронної колекції може мати різні джерела: інформаційні ресурси із джерел відкритого доступу, публікації ЗМІ, інформаційні ресурси, передані українськими авторами і видавництвами на договірній основі, видання співробітників НБУВ, оцифровані видання із фондів НБУВ, що користуються підвищеним попитом, або ті, що є об'єктами дезидерату.

Подальше опрацювання матеріалів наукової електронної бібліотеки НБУВ пов'язано зі створенням бібліографічного опису електронного ресурсу. За формат опису був прийнятий стислий бібліографічний опис (компромісне рішення між стандартним бібліографічним описом та формальними метаданими), який базується на основних полях UNIMARC-формату, основними елементами якого є автор(и), назва, вихідні відомості (місце видання, видавництво, рік видання), обсяг, країна видання, мова видання, серія, переклад назви, ключові слова, тип ресурсу (довідник, енциклопедія, підручник, збірник праць, публікація, фотоматеріал, доповідь тощо), розділ знань, персоналія, анотація, відомості про повний текст, джерело інформації, статус доступу до ресурсу.

Рішення щодо опрацювання електронних ресурсів на загальнобібліотечних засадах дало змогу включити електронні документи до традиційного «Шляху документів НБУВ»⁵⁷. Так, для каталогізованих електронних документів на початковому етапі вказується лише розділ знань, після чого вони проходять аналітичне опрацювання фахівцями відділу систематизації НБУВ. Присвоєння професійного систематичного індексу електронному ресурсу відповідно до класифікаційної схеми рубрикатора наукової бібліотеки створює передумови для включення його до єдиної системи тематичного пошуку. Користувач такого ресурсу отримує можливість здійснювати тематичні добірки електронних інформаційних джерел.

На етапі обслуговування сформована електронна бібліотека може представлятися в зручному пошуковому веб-інтерфейсі браузера або у модулі «Читач» з авторизованим доступом до ресурсів обмеженого користування. Електронні інформаційні ресурси, позначені статусом «онлайн» можуть бути доступні для скачування віддаленим користувачам, із статусом «локальний» – тільки для перегляду в читальних залах НБУВ. Електронна бібліотека надає користувачам всі необхідні навігаційні та пошукові інструменти: пошук за автором, назвою, ключовими словами, роком видання та гіпертекстову навігацію за категоріями (розділами знань), типом ресурсів.

Для вирішення проблем, пов'язаних з авторським правом, для кожного електронного ресурсу є можливість позначити джерело інформації та його статус доступу (локальний та онлайн). Зазначення джерела інформації буде надалі сприяти правому використанню електронних документів відповідно до прийнятих в Україні законодавчих актів. Зібрані електронні документи приводяться до форматів, зручних для використання в електронних бібліотеках (PDF, DJVU, CHM, FB2), пакетно перейменовуються, проходять первинну автоматичну каталогізацію (зазначається ім'я файлу, розмір, формат, дата отримання). Надалі перспективною вбачається технологія FlipBook (книги з перегортанням сторінок) для виготовлення електронних версій видань на основі мультимедійної платформи Adobe Flash, яка дає змогу створювати скопльовані електронні книги SWF-формату у зручному для перегляду інтерфейсі. Технологія передбачає можливість додавати водяні знаки та інші засоби захисту, запобі-

гати копіюванню змісту ресурсів та його вільному роздруку, навіть скачана електронна книга у SWF-форматі важко декомпілюється і не придатна для безпосереднього використання в електронних «рідерах» (e-rider, eRider). Проблему захисту авторських прав у бібліотеках успішно вирішують системи віддаленого захищеного перегляду документів, такі як DefView, Vivaldi, SDViewer тощо. Основними сервісними можливостями таких систем є:

- політика безпеки: забезпечується доступ до документа залежно від політики безпеки сайту і прав доступу кожного користувача;
- обмеження перегляду документа: у рамках одного документа можливе обмеження перегляду документа його частиною;
- захист від копіювання: документ неможливо записати або скопіювати на комп'ютер користувача, підтримується передача сторінок захищеним каналом у зашифрованому вигляді;
- статистика доступу до документів: забезпечується механізм, що дає змогу вести облік доступу до кожного документа.

Реалізація засобів захищеного перегляду надає можливість бібліотекам організувати обслуговування віддалених користувачів документами, захищеними авторським правом, у віртуальному читальному залі, допомагає залучити до фондів бібліотеки сучасні видання авторів, зацікавлених у популяризації та розповсюдженні їхніх інтелектуальних творів.

Сьогодні сформовану наукову електронну бібліотеку розміщено на веб-порталі НБУВ: онлайн доступний лише каталог бібліотеки та електронні версії видань, які не захищені авторським правом; вся інша повнотекстова інформація може бути переглянута в читальних залах НБУВ. В електронному зібранні реалізовано пошук через ключові слова, авторів, назви, вид документів, категорії знань. Для вдосконалення тематичного пошуку підключено Рубрикатор НБУВ, який дає змогу за натисканням гіпертекстових назв рубрик, отримувати тематичні добірки необхідних інформаційних джерел. Представлену повнотекстову інформацію супроводжує інтуїтивно зрозумілі позначення форматів документів, наводиться розмір файлів.

Розроблені та впроваджені технологічні засади стануть у перспективі основою для опрацювання потоку надходжень електронної інформації у бібліотеку, за об'єктивних умов скорочення видання друкованої продукції. Професійно опрацьовані, тематично упорядковані, наділені метаданими та необхідними пошуковими атрибутами інформаційні ресурси можна буде інтегрувати до загальносвітових наукових інформаційних сервісів. Для НБУВ у першу чергу це можуть бути завдання формування електронного архіву наукової продукції Національної академії наук України (періодичних видань, збірників наукових праць, авторефератів, дисертацій, монографій), що буде сприяти включенню наукового доробку вчених і дослідників України до світового та європейського інформаційного простору.

3.3. Надання доступу до інформаційних ресурсів наукової та історико-культурної спадщини в цифровому форматі

Усвідомлення важкого становища щодо забезпечення збереження і доступу до документальної спадщини різних країн стимулювало ЮНЕСКО створити в 1992 р. Програму «Пам'ять Світу» (Memory of the World, 1992), у рамках якої забезпечується дослідження документальної спадщини, що має міжнародне, регіональне та національне значення, ведеться реєстр та ідентифікація цієї спадщини. Ця Програма спрямована на спільну реалізацію проектів збереження бібліотечних та архівних фондів у різних країнах світу⁵⁸. Світове співтовариство приділяє велику увагу збереженню культурної спадщини. За ініціативою ЮНЕСКО у 2003 р. підготовлено проект «Хартія про збереження цифрової спадщини»⁵⁹, який є великою міжнародною ініціативою, що має значний інтерес для всіх країн світової спільноти. За своєю природою Хартія – потужний каталізатор, що активно сприяє вирішенню одного з найважливіших завдань діяльності ЮНЕСКО – розвитку культури у світі та взаєморозумінню між країнами та народами.

Визначним для розвитку цифрових бібліотек був також опублікований ІФЛА та ЮНЕСКО «Маніфест для цифрових бібліотек» (IFLA/UNESCO Manifesto for Digital Libraries, 2010)⁶⁰, який сформулював основні орієнтири щодо мети створення цифрових бібліотек. Відповідно до основних положень Маніфесту, місією цифрової бібліотеки є надання прямого доступу до інформаційних ресурсів, у структурованому та авторитетному вигляді, на основі поєднання інформаційних технологій, досягнень освіти і культури в сучасному бібліотечному обслуговуванні.

Головними завданнями створення цифрових бібліотек є підтримка оцифрування, надання доступу та збереження культурної і наукової спадщини. Цифрові бібліотеки мають створюватись на основі сумісних цифрових стандартів. Цифрова бібліотека є середовищем для об'єднання колекцій, послуг і людей задля підтримки повного життєвого циклу створення, поширення, використання та збереження даних, інформації та знань. Цифрова бібліотека являє собою інтернет-колекції цифрових об'єктів, гарантованої якості, які створені та якими керують відповідно до міжнародноприйнятих бібліотечних принципів формування фондів і надання доступу користувачам до інформаційних ресурсів.

Розгорнуте визначення цифрової бібліотеки наведено на веб-сайті Федерації цифрових бібліотек (Digital Library Federation, DLF, <http://www.diglib.org>), де характеризуються основні принципи організації цифрової бібліотеки:

це колекція оцифрованих матеріалів, доступна через комп'ютер, локальну комп'ютерну мережу або Інтернет;

– цифрова бібліотека має спиратися на визначені правила та стандарти формування та управління;

– цифрова бібліотека забезпечує пошук інформації у колекціях, стабільність і надійність доступу до них ⁶¹.

Створення цифрових бібліотек на основі ґрунтовних бібліотечних технологій сприяє глобалізації світового інформаційного співтовариства, відкриваючи принципово нові умови доступу до віддалених інформаційних ресурсів і забезпечуючи рівні права користувачів на отримання необхідної інформації. Більшість російських проєктів створення електронних бібліотек базуються на використанні універсальних автоматизованих бібліотечно-інформаційних систем (АБІС), що створює значні переваги для сумісності бібліотечних даних та використання вже розвинутих у бібліотеках пошукових інструментів (у тому числі інформаційно-пошукових мов) ⁶².

Слід зазначити, що вже у перші роки створення цифрових бібліотек підсумки, наведені А. Сміт у Звіті 1999 р. Ради з бібліотечних та інформаційних ресурсів (Council on Library and Information Resources, CLIR, <http://www.clir.org>) ⁶³, показали, що забезпечення інтелектуального доступу до цифрових бібліотек коштує дорожче, ніж сам процес оцифрування матеріалів, а саме: основні зусилля спрямовуються на дослідження та опис цифрових об'єктів ⁶⁴.

Важливо зазначити, що інформаційна технологія створення цифрових бібліотек за останні два десятиріччя еволюціонувала у двох основних напрямках:

- розвиток концептуальної частини проєктів, а саме: їх змістової частини (створення якісних метаданих, стандарти формування тематичних колекцій, удосконалення пошукового апарату);
- прогрес та удосконалення програмно-технологічних засобів та платформ формування якісних цифрових ресурсів.

Директор Інституту корпоративних бібліотечно-інформаційних систем Санкт-Петербурзького державного політехнічного університету Н. Соколова, поділяє проєкти створення цифрових бібліотек (електронних бібліотек оцифрованих документів) на два основні напрями: книжкові проєкти в Інтернеті та цифрові проєкти саме бібліотек ⁶⁵. Найбільш відомим книжковим проєктом Інтернету є «Google Книги» (Google books) ⁶⁶. У свій час запуск цього проєкту в Інтернеті у 2004 р. справив шокове враження на бібліотечних фахівців, однак час показав, що бібліотеки та Google можуть співіснувати та співпрацювати. Основна місія цього проєкту була сформульована як необхідність систематизувати світову книжкову інформацію та зробити її загальнокорисною, засоби цього упорядкування базуються на бібліотечних підходах. Бібліотеки привнесли із свого боку в електронне інформаційне середовище свої сильні риси: якісну каталогізацію ресурсів, стандарти опису та систематизації документів, турботу про збереження цифрового твору. Бібліотеки представили світу якісно упорядковані та описані електронні колекції, пов'язані із збереженням культурної спадщини та наданням доступу до неї широким верств населення.

З точки зору основних концептуальних засад формування цифрових фондів можна

відзначити ряд характерних проектів, що заклали основи створення цілісних інформаційних продуктів на основі оцифрування архівних та бібліотечних фондів. Основними тенденціями тут є створення порталів національної історико-культурної та наукової спадщини або міжнародні проекти з віртуальної реконструкції цілісних колекцій. Розглянемо більш детально деякі приклади світового досвіду створення електронних бібліотек на основі оцифрованих матеріалів.

Наслідком здійснення різноманітних програм і проектів з оцифрування історико-культурної спадщини стало усвідомлення того, що необхідна кооперативна взаємодія на національному та міждержавному рівнях для створення повноцінних цифрових колекцій, що будуть відображати як національну самобутність окремих регіонів, так і все розмаїття світового наукового і культурного досвіду. Така кооперація зусиль допоможе віртуальній реконструкції розпорошених між різними державами колекцій, буде запобігати зайвому дублюванню інформації, надасть єдину точку доступу користувачам до необхідної їм інформації. Усвідомлення всіх цих реалій привело до розгортання міжнародних проектів із збереження та надання доступу до об'єктів національного надбання: «Європейська електронна бібліотека», «Всесвітня цифрова бібліотека», «Європеана», «Золота колекція Євразії». Метою всіх цих проектів є представлення на єдиній технологічній основі всього етнічного та національного розмаїття світової культури.

«Європейська електронна бібліотека» [The European Library (TEL), www.theeuropeanlibrary.org] ⁶⁷ – це інтернет-портал, що відкриває доступ до ресурсів національних бібліотек Європи. Портал дає можливість пошуку як бібліографічних записів, так і цифрових об'єктів (доступ до яких, за деякими винятками, безкоштовний) ⁶⁸. Найбільші бібліотеки країн, що входять до Ради Європи, надають через портал доступ до своїх ресурсів: електронних каталогів бібліотек, а також до повних текстів документів, аудіозаписів. З 2011 р. Європейська бібліотека керує проектом «Європеана» (Europeana, <http://www.europeana.eu>) ⁶⁹, який зробив доступними більше 5 млн об'єктів з 19 наукових бібліотек. Ці наукові бібліотеки також є партнерами Європейської бібліотеки. Інтеграція інформаційних ресурсів на пошуковому порталі проекту TEL реалізована на основі протоколу SRU, який дає змогу створити єдине вікно доступу до інформації незалежно від того, який протокол обміну даними підтримує АБІС конкретної національної бібліотеки ⁷⁰.

Всесвітня цифрова бібліотека (World Digital Library, <http://www.wdl.org>) ⁷¹. Вебсайт Всесвітньої цифрової бібліотеки створений для того, щоб спонукати користувачів до дослідження і вивчення світових історичних цінностей з різних країн. WDL надає безкоштовний доступ в мережі Інтернет в багатомовному форматі до великої кількості матеріалів, що представляють культури різних країн світу. Основні цілі Всесвітньої цифрової бібліотеки: сприяння міжнародному та міжкультурному взаєморозумінню; розширення обсягу і різноманітності культурного змісту в Інтернеті;

надання ресурсів для педагогів, учених і всіх зацікавлених осіб; розширення можливостей установ-партнерів для скорочення розриву в цифрових технологіях всередині країни і між країнами. Критеріями відбору змісту для WDL є джерела, які представляють історію людства найкращим чином представляють відповідні національні культури; належать до історії та культури інших країн; предмети або колекції, які включені в реєстр «Пам'ять світу»⁷².

Проект «Золота колекція Євразії» (проект «Золотая коллекция Евразии», <http://bae.rsl.ru/programs/golden-collection>)⁷³ є частиною концепції узгодженої соціальної політики держав-членів Євразійського економічного співтовариства, розробленої з метою координації реалізованих проектів і програм у соціально-гуманітарній сфері. Створення «Золотої колекції Євразії» – це ще один крок до зближення національних культур країн СНД і до соціальної інтеграції народів країн-учасників проекту. Основними завданнями проекту є створення інформаційної основи для збереження національної історичної пам'яті народів країн СНД; участь у формуванні єдиного інформаційного простору на території країн-учасниць СНД; сприяння розвитку культури, освіти і науки країн-учасників проекту; поширення знань про унікальні видання друкарського мистецтва; сприяння культурному, духовному і розвитку творчої активності суспільства; зміцнення і поглиблення взаємозв'язків і співпраці між бібліотеками та організаціями – учасниками проекту; залучення уваги до електронних колекцій бібліотек СНД. В основу цього проекту покладено «експозиційний підхід». «Золота колекція Євразії» представлена реферативно-бібліографічною інформацією про рідкісні та цінні видання, супроводжуваною їх електронними образами. Повні тексти літературних творів зберігаються на серверах бібліотек-фондоутримувачів.

Електронний «Архів КОМІНТЕРНУ» (COMINTERN Electronic Archives). Одним з найуспішніших проектів оцифрування архівних фондів і надання доступу до них є проект комп'ютеризації «Архіву КОМІНТЕРНУ», угоду про реалізацію якого було підписано 7 червня 1996 р. Федеральною архівною службою Росії та Міжнародною радою архівів. Реалізація проекту здійснювалася під патронажем Генерального секретаря Ради Європи, брали участь архівні служби Німеччини, Швейцарії, Іспанії, Франції, Італії, Швеції, а також Архів Інституту «Відкрите товариство» (Будапешт) і Бібліотека Конгресу США. Під час робіт була створена колекція з 1 млн відсканованих зображень документів, яка є частиною інформаційної системи «Архіву КОМІНТЕРНУ».

Кожному із зарубіжних учасників проекту передані для установки в їхніх читальних залах повні копії баз даних та колекції оцифрованих зображень документів. До інформаційного масиву буде забезпечений вільний доступ всім користувачам. Бібліотекою Конгресу США проведена робота з транслітерації імен та географічних назв, що містяться в документах, до якої було також залучено 167 вчених з 54 країн. Передбачається вільний і безкоштовний доступ до бази даних описів документів «Архіву КОМІНТЕРНУ», і за передплатою – до колекції оцифрованих зображень. 26 серпня

2004 р. на Міжнародному конгресі архівів у Відні (Австрія) відбулося офіційне відкриття онлайн-версії електронного «Архіву КОМІНТЕРНУ»⁷⁴.

Бібліотеки України теж розпочали освоєння технологій, оцифрування документів та формування тематичних електронних колекцій. Так, ДЗ «Національна парламентська бібліотека України» (НПБУ), здійснюючи свою пріоритетну функцію зі збереження культурного надбання держави, з 2004 р. реалізує проект зі створення страхових копій рідкісних і цінних видань із власного фонду та формування електронної бібліотеки, складовою якої є цифрова колекція «Історія та культура українського народу». Крім того, у рамках Меморандуму про співробітництво з Федеральним державним бюджетним закладом «Президентська бібліотека імені Б. М. Єльцина» (РФ, м. Санкт-Петербург) НПБУ бере участь у втіленні масштабного проекту – створенні віртуальної колекції «Територія Росії». Першим доробком у цьому напрямі є оцифрування альбомів видових фотографій, виданих на початку ХХ ст. у друкарні С. Кульженка в м. Києві та Акціонерним товариством Гранберга в м. Стокгольмі (Швеція). Створений цифровий ресурс представляє місто Київ, його пейзажі та вулиці, архітектурні пам'ятки тощо⁷⁵.

Питання оцифрування документів та створення цифрових бібліотек, дослідження різних способів перенесення інформації на непаперові носії актуальними є і для Книжкової палати України. Її Державний архів друку, що становить національне надбання країни, – єдиний найповніший фонд друкованої продукції України, головне сховище документальної пам'яті, має неоціненне значення для досліджень у галузі політичного та економічного розвитку, науки та культури нашої країни. Це унікальне зібрання джерел інформації, що вміщує такі складові, як книги, періодичні та продовжувані видання, карти, ноти, образотворчі та текстові аркушеві видання. Книжковою палатою України реалізується проект із переведення на електронні носії документів Державного архіву друку, що дасть змогу створити Депозитарну цифрову бібліотеку видань України і матиме значний соціальний ефект: забезпечить збереження на століття унікального історичного фонду видань України; розкриє фонди Державного архіву друку і введе їх до широкого наукового обігу; створить максимально повну, зручну в користуванні систему взаємопов'язаної багатоаспектної довідкової інформації про склад та зміст фонду; забезпечить оперативність у наданні повнотекстової інформації через відповідні комунікаційні засоби⁷⁶.

Масштабний проект оцифрування архіву рукописів та довоєнної польської періодики проводить Львівська національна наукова бібліотека (ЛННБ) України ім. В. Стефаника та Національний заклад ім. Оссолінських у Вроцлаві⁷⁷. Опрацьовуються документи, що є цікавими перш за все з погляду польської історії, адже багато документів довоєнного періоду, що були знищені в Польщі, збереглися в архівах бібліотеки Стефаника. Спільними зусиллями оцифровуються колишні фонди «Оссолінеуму», які ще залишилися у Львові, попри те, що їх неодноразово вивозили і в часи Другої

світової війни, і 1946–1947 рр., коли радянська влада дарувала їх польському народові. Завдяки співпраці з Digital-Center (м. Познань, Польща) на базі цифрових копій відділу рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника триває підготовка до інсталяції програмного забезпечення цифрової бібліотеки dLibra. Нині польська система dLibra, яка стала платформою для Національної цифрової бібліотеки Польщі (Polona DNL), є найпопулярнішим програмним забезпеченням для створення електронних бібліотек. Вона використовується у понад 150 установах Польщі, об'єднаних у Федерацію цифрових бібліотек, і може співпрацювати з іншими системами на основі відкритих комунікаційних стандартів.

Проект «Історична спадщина України – світовий доступ в електронному форматі», який реалізується спільними зусиллями працівників Національної історичної бібліотеки України (НІБУ) та компанії «Електронні архіви України» (ЕЛАУ), розпочався 4 липня 2011 р. й виконується в кілька етапів⁷⁸. Було виконано сканування генерального алфавітного каталогу (близько 500 тис. карток), оновлено сайт НІБУ, де й розміщено новостворений імідж-каталог. Наразі триває робота зі сканування книг ХІХ – поч. ХХ ст., створення електронного каталогу періодичних та продовжуваних видань. На презентації проекту було відзначено, що Україна йде в ногу з часом, адже під час 77-ї Генеральної конференції ІФЛА, яка пройшла в серпні 2011 р., одним з основних напрямів розвитку бібліотечно-інформаційної сфери було визначено оцифрування фондів бібліотек⁷⁹.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (НБУВ) також активно бере участь у міжнаціональних та міжнародних процесах створення історико-культурної та наукової цифрової спадщини. У НБУВ у 2010 р. створено групу з оцифрування документів на традиційних носіях, перед якою було поставлено два основних завдання: створення страхового фонду документів із фондів НБУВ та створення електронного фонду користування (переважно на основі укладання та організації цифрових колекцій). З давніх часів людству доводилось вирішувати проблему зберігання інформації, накопичених багатьма поколіннями знань, культурних, технічних, наукових та інших цінностей. Вирішення цих проблем тісно пов'язано з технологіями зберігання, обліку, розмежування доступу, введенням в обіг нових одиниць зберігання, створенням нових знань на основі вже наявних.

Під час організації роботи зі створення фонду цифрових копій документів НБУВ постало ціле коло питань, яке перекликається із тими основними проблемами, що пов'язані зі створенням електронних архівів та бібліотек: організація поповнення, зберігання, обліку, представлення інформації та системи пошуку; забезпечення системи захисту та розділення доступу до інформації; створення на основі перерахованих пунктів єдиної інформаційної системи. Основні науково-методичні засади формування цифрового фонду НБУВ були закладені в результаті творчої співпраці багатьох фахівців з різних підрозділів НБУВ (Інститут архівознавства, Інститут рукописів

су, відділ стародруків та рідкісних видань, відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій, відділ образотворчих мистецтв, відділ формування музичного фонду, відділ програмно-технологічного забезпечення комп'ютерних мереж) під керівництвом Л. Мухи та Л. Дубровіної протягом 2008–2010 рр. (Г. Ковальчук, К. Лобузїна, О. Бодак)^{80, 81, 82, 83}.

Введення даних у систему відбувається у двох основних видах: поповнення електронного страхового фонду НБУВ та формування фонду користування. Для страхового фонду документи зберігаються у вигляді зображень високої роздільної здатності, а до фонду користування вони надходять опрацьованими у вигляді електронних версій документів. Електронні версії документів виготовляються різними способами, у різному дизайні та форматі залежно від електронної колекції, до якої вони належать. Це може бути формат PDF для сучасних наукових видань, HTML-формат для швидкого перегляду через веб-інтерфейс, FLASH-формат з гарним оформленням, перегортанням сторінок та засобами захисту від копіювання для обслуговування користувачів у віртуальному читальному залі особливо цінними та популярними документами.

Для формування страхового фонду використовуються UDO-диски, на які переносяться цифрові копії високої роздільної здатності. Надалі передбачається налагодження та підключення роботизованої бібліотеки на основі системи автоматичного накопичення та пошуку інформації Plasmon, яка дає змогу керувати створеним UDO-архівом та отримувати доступ до необхідних документів.

Для формування оперативного електронного фонду користування виготовляються електронні версії документів зниженої роздільної здатності, достатньої для ознайомлення із змістом документа, його читання та перегляду. Електронні версії документів каталогізуються (атрибутується їх належність до певних колекцій) та розміщуються на сервері в спеціальному розділі жорсткого диску, де формується електронний архів. Відповідно до визначених правил регламентується доступ до документів: службовий, локальний або онлайнний.

Для організації обліку створених цифрових копій у НБУВ зупинились на платформі, яка є сьогодні базовою основою інформаційних сервісів⁸⁴. Таке рішення організації обліку на основі АБІС (автоматизованої бібліотечної інформаційної системи) мало безперечні переваги та було оптимальним в умовах бібліотеки: система має можливість для розробки власних прикладних рішень; сучасні АБІС працюють на основі клієнт-серверної архітектури, що дає змогу організувати мережеву взаємодію користувачів багатьох різних підрозділів; для опису документів (стародруки, рукописи, ноти, карти, образотворчі матеріали) необхідно залучати фахівців різних структурних підрозділів; для великої кількості документів вже створено записи в електронному каталозі та спеціалізованих базах даних; система підтримує зберігання цифрових об'єктів у бінарному вигляді та гіпертекстові посилання на електронні документи; створений електронний фонд легко інтегрувати з іншими інформаційними сервісами бібліотеки⁸⁵.

З метою обліку проведених робіт із створення цифрових копій паперових документів було розроблено спеціалізовану базу даних, яка передбачає ведення записів двох основних типів: «Замовлення» та «Страховий фонд».

Запис «Замовлення» дає змогу слідкувати за всіма етапами поповнення електронного фонду: від виготовлення зображень до запису на диск UDO, створення і публікації електронної версії видання. Основними структурними елементами запису є замовлення [стан виконання, дати (початок – кінець), № диска UDO, підрозділ НБУВ або установа/організація; замовник, примітка, тип замовлення, текст замовлення, підстава виконання, призначення копії, найменування проекту або колекції, тип документа, обсяг сторінок]; опис (стислий бібліографічний опис документа з необхідними ідентифікаторами: місце зберігання, фонд/колекція, шифр, інвентарний номер, посилання до електронної версії видання); виконання замовлення (обладнання, проведені роботи, дата виконання, виконавець); обсяг робіт (назва папки/файла, кількість файлів, обсяг у байтах, формат файлів, роздільна здатність, колір, глибина кольору).

Запис «Страховий фонд» має на меті отримання опису документів страхового фонду, записаних на той чи інший диск UDO. Запис має дві частини: опис сторони А та сторони В. Основними структурними елементами запису є № диска UDO, дата (початок – кінець), підрозділ НБУВ, колекція, проект, виконавці, опис документа (№ замовлення, ідентифікатори, стислий опис, назва папки/файла, кількість файлів, обсяг у байтах, формат файлів, роздільна здатність, колір, глибина кольору). За введеними даними на екрані легко побачити обсяг накопиченої інформації та роздрукувати за необхідністю обліковий акт.

Облік робіт з оцифрування документів ґрунтується на платформі, яка має можливість для ефективного представлення бібліотечних інформаційних ресурсів будь-якої природи та обсягу, що дало змогу легко інтегрувати ресурси сформованого цифрового фонду в систему обслуговування користувачів НБУВ. Спеціальні модулі системи дають змогу надати читачам/користувачам бібліотеки доступ до електронних інформаційних ресурсів як у локальному режимі в читальних залах НБУВ, так і у віддаленому доступі через веб-інтерфейс. Інформаційно-пошукова бібліотечна система у звичному інтерфейсі надає користувачу необхідні навігаційні засоби за стандартними атрибутами: автор, назва, ключові слова, дата видання (створення), предметні рубрики, колекції тощо. Після остаточного опрацювання – записування страхової копії та виготовлення електронної версії видання, електронний документ публікується у фонді користування: створюється опис документа (або експортується вже введений) з посиланням до повного тексту, сам документ розміщується на сервері у спеціальному розділі жорсткого диску, за необхідністю виготовляється зображення обкладинки видання. Формати представлення документів в електронному фонді збігаються з основними елементами метаданих документів у бібліотечно-бібліографічних базах даних, що створило умови для повторного використання вже опрацьованих описів документів для упоряд-

кування цифрового ресурсу.

Особливість сформованого інформаційного ресурсу полягає у тому, що в ньому представлені всі типи документів із фонду НБУВ, що дає змогу сформувати електронні колекції за тематичним принципом, а не за форматним. Тематичне упорядкування електронних колекцій є складним завданням, але цей принцип найбільш орієнтований на користувачку аудиторію. Користувачу цифрового фонду найбільш цікаво отримати (про що говорить статистика використання електронних ресурсів на бібліотечному порталі) всі документи певної тематики незалежно від їх форми та формату. Так, у колекції «Історичний Київ» мають бути подані як путівники, так і рукописні джерела, стародруки, картографічний матеріал, ноти, фотографії, листівки тощо. Однак таке упорядкування цифрових об'єктів створює певні труднощі під час опису та представлення цифрових матеріалів. Архівні та рукописні документи мають свої особливості подання опису порівняно з книжковим бібліографічним описом. Тому для повноцінного відображення інформації обов'язковим елементом метаданих цифрових копій є позначення типу документа: книга, рукопис, ноти, образотворчий матеріал, карта тощо. Позначення «архівний документ» або «рукопис» сигналізує інформаційній системі про особливості відображення інформації на екрані для цього виду документів. Отриманий результат можна побачити на сайті НБУВ, переглянувши «Електронний фонд оцифрованих видань».

Документи, призначені для онлайнної публікації, розміщуються на веб-сервері НБУВ і засобами WEB-ІРБІС представляються віддаленим користувачам. Записи електронного фонду наділені необхідним комплектом полів для опису цифрових ресурсів, який відповідає сучасним стандартам: The European Library (www.theeuropeanlibrary.org), World Digital Library (<http://www.wdl.org>) і можуть бути експортовані у форматі Dublin Core для інтеграції електронних колекцій НБУВ у міжнародні цифрові бібліотеки.

У червні 2010 р. на спеціальному засіданні у Вашингтоні до проекту приєдналися перші чотири бібліотеки України: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, Національна парламентська бібліотека України та наукова бібліотека Національного університету «Києво-Могилянська академія», ставши рівноправними партнерами серед інших 85 інституцій – учасників проекту (бібліотек, архівів, музеїв, наукових установ) з 55 країн світу. У листопаді 2011 р. Україна долучилася до практичної реалізації проекту World Digital Library (WDL). Фонд цієї бібліотеки з 2009 р. формується провідними книгозбірнями та інформаційними центрами світу за сприяння ЮНЕСКО. У World Digital Library на єдиній технологічній платформі зберігаються 4 тис. цифрових копій найцінніших матеріалів з історії та культури держав і народів світу. Із фондів НБУВ до WDL були включені три пам'ятки рукописно-книжкової культури, які становлять частину надзвичайно цінної бібліотечної колекції давніх і рідкісних книг

– «Київські глаголичні листки» – найдавніший церковнослов'янський рукопис із логічно послідовним текстом. Це одна з найдавніших пам'яток давньослов'янської писемності, яка становить величезну естетичну й лінгвістичну цінність для світової культури. Дата створення – VIII–IX ст.;

– «Діяння та послання апостольські», відомі під назвою Апостол – перший датований імпринт (друкований відбиток), виданий на території сучасної України у Львові у 1574 р. І. Федоровим;

– «Кобзар» – вірші найвизначнішого поета України й засновника сучасної української літератури Т. Шевченка, перше видання (СПб., 1840), його першої поетичної збірки, найрідкіснішої з багатьох видань і відбитків «Кобзаря».

8 грудня 2011 р. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського відбулася презентація перших трьох українських текстів, доданих до складу Світової цифрової бібліотеки, у якій взяв участь посол США Дж. Ф. Теффт.

Питання, пов'язані з інформаційним та авторським правом, для публікації оцифрованих інформаційних ресурсів НБУВ були вирішені введенням спеціального поля для визначення статусу документа, яке має значення: службовий, локальний та онлайн-вий. Залежно від визначеного статусу здійснюється публікація документа. До документів із статусом «службовий» мають доступ лише співробітники, наділені повноваженнями, доступ гнучко налагоджується для кожної із груп користувачів адміністратором баз даних та здійснюється через службовий модуль «Каталогізатор» після авторизації. Документи із статусом «локальний» доступні через модуль «Читач» для користувачів у спеціалізованих читальних залах НБУВ, доступ до них можна отримати після реєстрації у системі чергового бібліотекаря. Всі інші документи із статусом «онлайн-вий» публікуються для віддалених користувачів і доступні на сайті НБУВ через веб-інтерфейс бібліотечної інформаційно-пошукової системи.

На основі цифрових інформаційних ресурсів для повноти розкриття змісту особливо цінних та популярних фондів НБУВ формуються окремі електронні повнотекстові колекції: «Почаївські стародруки», «Колекція інкунабулів», «Золота колекція Євразії: стародруки, рукописи, прижиттєві видання класиків української літератури», «Історичний Київ», «Інститут президентства України», розпочато формування електронної колекції українських газет. Оцифровані матеріали використовуються для укладання ілюстрованого фонду електронних виставок, присвячених важливим подіям, видатним особистостям, знаменним і пам'ятним датам.

У НБУВ, як це рекомендують провідні інформаційні центри, основу цифрового фонду становлять електронні колекції різного профілю. У професійному середовищі для визначення масиву електронних документів, поєднаних єдиною тематикою або типо-видовою приналежністю, використовують поняття «електронна колекція». Принципову відмінність електронних колекцій як форми організації електронних ре-

сурсів від просто цифрового архіву, визначив ще у 2000 р. М. Кагаловський⁸⁷ – це її систематизований характер. Центральні об'єкти, які формують колекцію і забезпечують комфортний доступ до неї, розглядає О. Жабко⁸⁸: персони, події, пам'ятні дати, географічний об'єкт, установа або визначена тема. Сьогодні колекційний принцип є основним під час формування електронних бібліотек – електронна колекція є базовим навігаційним елементом електронних інформаційних ресурсів, логічний зв'язок між різними колекціями формує семантичну структуру цифрового середовища.

У процесі формування цифрового фонду, заснованого на оцифруванні паперових документів, за даними узагальнюючої публікації Т. Майстрович⁸⁹, можлива реалізація кількох методичних підходів (моделей): суцільна оцифровка фондів бібліотеки; переведення в електронну форму частини документів, що активно використовуються; формування електронних колекцій за окремими критеріями; створення комплексної культурно-освітньої програми і бази знань. Вибір рішення визначається завданнями кожної бібліотеки. Розглянемо більш детально основні з цих моделей.

Модель 1. Суцільне оцифрування фондів бібліотеки. Метою такого підходу є максимальне розширення доступності фондів бібліотеки для необмеженої кількості користувачів і вирішення проблеми їх збереження (у першу чергу за рахунок представлення в електронному вигляді особливо цінних і рідкісних документів, чим знімається користувацьке навантаження на оригінал). Тут необхідно брати до уваги, головним чином, проблему доцільності такої масштабної роботи та пов'язані з нею фінансові, часові та юридичні проблеми. Метод суцільного оцифрування, по суті, ігнорує такі істотні фактори, як нерівноцінність (наукова, культурно-історична, інформаційна) наявних у фонді бібліотеки документів, що, так чи інакше, ставить проблему відбору або вибудовування пріоритетів оцифрування паперових видань; невизначеність контингенту потенційних користувачів цифрового фонду (якщо до нього передбачено мережевий доступ); дублювання аналогічної інформації у різних виданнях. Очевидно, що оптимальним організаційним рішенням для установ, що вибрали цю модель, буде налагодження взаємодії з іншими фондоутримувачами, оскільки оцифруванню підлягають видання, як правило, наявні у фонді не однієї бібліотеки, й очевидно, що в рамках країни цей процес повинен бути впорядкованим. Ця модель, на наш погляд, найбільшою мірою підходить бібліотекам, фонд яких представляє собою цілісну колекцію з певним цільовим призначенням і чіткими принципами формування, яку доцільно зробити загальним надбанням. Тоді стає більш визначеним контингент користувачів, що полегшує організацію матеріалу і створення необхідного набору пошукових засобів.

Модель 2. Переведення в електронну форму частини документного фонду, що активно використовуються. На перший погляд, це вдалий варіант, оскільки тут є однозначний критерій відбору документів для переведення в цифровий формат і зрозуміла мета – зробити доступними для широкого кола користувачів найбільш актуальні документи. Крім того, є можливість поповнювати електронну бібліотеку за рахунок ма-

теріалів, отриманих в результаті надання послуг з електронної доставки документів. У процесі реалізації цієї моделі основну увагу необхідно приділити таким аспектам: додержання авторських і майнових прав власників оригіналів; вироблення критеріїв активності використання фондів; облік коливань активності попиту для різних галузей знання і типів документів. Ця модель найбільшою мірою підходить бібліотекам вищих навчальних закладів і науково-дослідних інститутів.

Модель 3. Формування колекцій за типами документів і окремими темами. На наш погляд, саме ця модель є одним з найбільш прийнятних варіантів для більшості цифрових бібліотек. Основною проблемою тут вбачається визначення тих документів, що будуть мати активний та сталий попит протягом тривалого часу. Водночас з урахуванням сучасних реалій можливе формування електронних колекцій за спеціальними замовленнями або у зв'язку із підвищеною актуальністю визначеної теми. Одним з типів колекцій, для яких особливо важлива проблема широкої доступності у поєднанні з підвищеними вимогами до збереження оригіналів, є колекції рідкісних, стародруків, особливо цінних видань, рукописів, документів із згасаючим текстом.

Модель 4. Формування комплексної культурно-освітньої програми. Ідеться про створення цілісної мультимедійної бази даних певної тематики, що включає, крім друкованих видань, архівні матеріали, зображення матеріальних пам'яток, звуковий ряд тощо. Прикладами є проекти «Пам'ять Америки», «Мультикультурна Канада», SCRAM («Шотландська мережа культурної спадщини»), «Наукова спадщина Росії» тощо. Реалізація цієї моделі вимагає визначення базової одиниці інформації, тобто прийняття рішення про об'єкти колекції; розробки програмного забезпечення, що дає змогу вести пошук за різномірними даними; наявність початкового сегмента, найбільш підготовленого для формування на його основі (шляхом доповнення іншими видами документів) закінченого тематичного блоку; визначення статусу бібліотеки (довідкова, публічна або науково-дослідна). Ця модель найбільш успішно може бути реалізована за умов наявності партнерства організацій різних типів, які беруть участь у комплексних культурно-освітніх програмах (регіональних, тематичних, освітніх). Безумовно, реалізація цього модельного рішення буде величезним внеском у розвиток національної культури. При цьому слід взяти до уваги наявність світової тенденції в розробці саме таких проектів.

Модель 5. Формування електронної бібліотеки як джерела бази знань. Необхідно сказати, що саме ця модель є однією з найбільш інтелектуальноємних і, ймовірно, найскладнішою для реалізації. Вона будується на основі перекладу в електронну форму науково значущих публікацій або їх фрагментів та подальшого їх структурування в напрямі створення енциклопедичної бази даних, матеріал якої постійно оновлюється. Прообраз такої моделі можна побачити в діяльності П. Отле. Ідея універсальної документальної енциклопедії була висунута ним на початку ХХ ст. і реалізовувалась у рамках Міжнародного бібліографічного інституту⁹⁰. Більшість проблем, пов'язаних з реалі-

зацією подібного проекту, лежить в області якісної експертизи змісту матеріалів; пошуку способу виокремлення оригінального знання; створення механізмів виявлення змін у знанні і методів відстеження появи нового знання; чіткого визначення цільової аудиторії. Імовірно, подібна модель може становити інтерес для спеціальних цифрових бібліотек, які мають тісний зв'язок з певною галуззю знання. Вичленовування оригінального знання і його актуалізація – спільне завдання бібліографів та експертів у різних галузях науки, яке, скоріше за все, може бути досягнуте на рівні певної спеціалізації.

На нашу думку, для універсальних наукових бібліотек найбільш прийнятними є моделі 3 та 4. На початкових етапах формування цифрового фонду в межах однієї наукової бібліотеки прийнятною є модель формування окремих електронних колекцій за тематичною ознакою та видами документів. Надалі такий ресурс може стати частиною національного проекту реалізації державної історико-культурної програми. Тут важливим є визначити принципові засади формування електронних колекцій, які будуть також передбачати подальшу інтеграцію створених колекцій у міжнародні та національні проекти.

Основи стандартизації підходів до створення якісних цифрових колекцій, що узагальнюють міжнародний досвід формування та публікації оцифрованих матеріалів провідними бібліотеками і архівами, детально викладено у методичних матеріалах Національної організації з інформаційних стандартів США (NISO, National Information Standards Organization). Зупинимось на основних принципах, викладених у «Загальних рекомендаціях щодо створення якісних електронних колекцій»⁹¹:

Принцип 1. Електронна колекція повинна створюватись відповідно до чітко визначеної концепції.

Укладачі колекції вже на перших етапах її формування повинні визначити, яким чином створене зібрання відповідає завданням і цілям організації, якою буде цільова аудиторія користувачів колекції. Цифрова колекція повинна вписуватися у загальну політику традиційних колекцій організації.

Принцип 2. Електронну колекцію необхідно детально описати.

Необхідним елементом створення електронної колекції є метадані. Колекція повинна бути описана так, що користувач зможе дізнатися про характеристики колекції, у тому числі обсяг, формат, обмеження на доступ, авторські права і будь-яку інформацію, важливу для визначення автентичності колекції, цілісності та інтерпретації.

Принцип 3. Електронна колекція повинна мати куратора і активно керуватися протягом всього життєвого циклу.

Кураторство має включати в себе комплекс заходів: управління даними, архівування і збереження цифрової спадщини. Активне управління даними, необхідне для забезпечення довгострокового використання цифрових об'єктів. Управління колекцією включає в себе створення, опис і належне документування інформації, виправлення і вдосконалення метаданих; покращення якості цифрових даних, додавання анотацій і

зв'язків з іншими матеріалами.

Принцип 4. Електронна колекція має бути широкодоступною і надавати цифрові матеріали без зайвих перешкод у використанні.

Колекції мають бути доступні для осіб з обмеженими можливостями. Необов'язково всі матеріали повинні бути у вільному і необмеженому доступі, плата за використання та обмеження доступу може бути доречною і навіть необхідною за деяких обставин. Але обов'язковим є доступ до електронних колекцій через Інтернет, з використанням технологій, які широковідомі користувачам і зручні у використанні.

Необхідно враховувати вимоги до пропускнув здатності каналів зв'язку і можливості браузерів, ці вимоги щодо використання повинні бути задокументовані як частина опису колекції.

Принцип 5. Електронна колекція повинна враховувати права інтелектуальної власності.

Права інтелектуальної власності обов'язково розглядаються з декількох точок зору:

- які права є у власників оригінальних матеріалів;
- чи є дозвіл для оцифрування документів та надання доступу до них;
- які права є у користувачів колекції щодо подальшого використання цифрових матеріалів.

Принцип 6. Електронна колекція повинна мати інструменти для визначення ступеня її використання і популярності ресурсу.

Необхідно мати чітку відповідь на питання «Хто її використовує, як і чому?»

Принцип 7. Електронна колекція повинна мати засоби взаємодії.

Під час створення колекції необхідно чітко дотримуватись загальноновизнаних стандартів метаданих і критеріїв якості. Необхідно обов'язково продумувати можливість обміну метаданими з іншими зовнішніми пошуковими системами.

Принцип 8. Електронна колекція повинна залучати у процес створення кінцевого користувача.

Необхідно створювати засоби для залучення у колекцію матеріалів користувачів інформаційного ресурсу, це може значно збагатити фонд колекції і зробити її більш цікавою для зовнішньої аудиторії.

Принцип 9. Електронна колекція повинна бути усталеною.

Створення колекції має передбачати довгострокові заходи з її підтримки та управління: введення нових даних, збирання статистики, підтримка кінцевих користувачів, архівування і резервне копіювання, технічна підтримка сервера і програмного забезпечення.

Відповідно до правил упорядкування знань та укладання електронних колекцій необхідно, щоб вони були детально описані, бо вони також є об'єктом зберігання в цифровому фонді бібліотеки. Створення метаописів колекцій має дві мети: надає користувачам експертні знання про підготовлений інформаційний ресурс та значно покращує

навігацію в цифровому середовищі. Це відповідає головним світовим тенденціям і рекомендаціям щодо створення якісних цифрових ресурсів. Представлення метаданих колекцій є обов'язковим елементом інтеграції електронних колекцій бібліотек у світові цифрові ресурси (The European Library, Europeana).

У НБУВ закладено ґрунтовні основи формалізованого опису історичних бібліотек та книжкових колекцій як самостійного об'єкта вивчення. У процесі вивчення колекцій було вироблено базові положення щодо критеріїв збереження цілісності, обліку та наукового опису книжкових історичних колекцій (Л. Дубровіна, Л. Муха)^{92, 93}. Узгоджений склад формалізованого опису колекції включає відомості про фондоутворювача; історію формування фонду; історію побутування фонду та його переміщення; місце зберігання; хронологічні межі видань, обсяг або кількість одиниць зберігання; їх родо-видовий склад; тематичний зміст фонду; мовну характеристику, науководовідковий апарат, наявність штампів, екслібрисів фондоутворювача; використані джерела і літературу. Наповнення рубрик залежить від характерних особливостей об'єктів опису і може складати як одну-дві, так і декілька сторінок.

Проведені наукові дослідження дали змогу організувати повноцінний опис найбільш цінних книжкових колекцій в електронному середовищі. Укладені за єдиним принципом метаописи історичних бібліотек і колекцій із фондів НБУВ забезпечили необхідним довідковим матеріалом створені цифрові ресурси. База даних «Книжкові колекції НБУВ» створила також умови для організації корпоративної науководослідної роботи співробітників бібліотеки, стала засобом обміну знаннями між різними фахівцями в процесі створення історичних довідок. Сервісні можливості системи, пошукові словники, засоби введення даних дають змогу поповнювати інформацією електронний путівник за єдиними стандартами, зберігати ілюстративний матеріал, формувати інтерактивні посилання на зовнішні інформаційні джерела Інтернету. Створення метаописів колекцій на одній платформі з бібліографічними базами даних є засобом інтеграції бібліотечної інформації за колекційним принципом: від описів колекцій забезпечені посилання до баз даних колекційних документів та повнотекстових цифрових копій книжкових видань. Упорядкований електронний путівник можна буде використовувати для забезпечення онлайн-ової та друкованої публікації підготовлених матеріалів з відповідним пошуковим апаратом (індексами та покажчиками).

Записи бази даних «Книжкові колекції НБУВ» були використані під час підготовки до онлайн-ової публікації електронних колекцій і баз даних спеціалізованих фондів НБУВ: «Колекції інкунабулів», «Зібрання українського плаката ХХ – поч. ХХІ ст.». Надалі інтерактивний електронний путівник буде навігатором для користувачів у цифрових ресурсах історико-культурної спадщини, забезпечить збереження та ефективного використання експертних знань книгознавців та бібліографів.

Участь НБУВ у проекті Європейської електронної бібліотеки у 2009 р. дала цінний досвід з упорядкування електронних колекцій та укладання метаданих цифрових ресу-

рсів (Г. Ковальчук, К. Лобузін) ⁹⁴. На основі методичних рекомендацій, вивчених у рамках цього проекту, було запропоновано трьохрівневу архітектуру бази даних цифрової бібліотеки: опис колекції, бібліографічні описи видань, електронні версії (цифрові копії видань) та елементи оформлення:

1. Паспорт колекції + посилання на відповідні описи книг.

2. Бібліографічний опис документа правилами сучасної орфографії у форматі UNIMARC із заповненням пошукових полів + повний багатосторінковий науковий опис видання + посилання на електронну версію видання + посилання на елементи оформлення.

3. Електронна версія видання (книга з гортанням сторінок, підготовлена на основі цифрових копій сторінок видання) + елементи оформлення.

Розроблена архітектура була реалізована на основі бібліографічної бази даних кирилических стародруків, підготовленої відділом стародруків та рідкісних видань. Для сумісності прийнятих рішень із стандартами Європейської бібліотеки була встановлена відповідність між основними елементами формату UNIMARC та Dublin Core (DC), реалізована можливість експорту метаданих колекцій та окремих видань у формат DC, який є стандартом міжнародних цифрових бібліотек.

Підсумком проведеного дослідження може бути висновок про те, що створення електронних і цифрових бібліотек вирішує низку важливих питань у сучасних соціальних комунікаціях:

- ліквідація інформаційної нерівності (доступ до інформації надається незалежно від часу, місця в просторі, соціальної належності);
- сприяння організації освітніх процесів та безперервного навчання;
- активізація перебігу інформаційно-знанневих процесів у наукових комунікаціях суспільства;
- сприяння збереженню «Пам'яті Світу»;
- створення умов для формування високоякісних ресурсів наукового та історико-культурного надбання;
- сприяння процесам віртуальної реконструкції та реституції важливих суспільних подій та визначних національних колекцій.

Електронні бібліотеки забезпечують інформаційні комунікації сучасною оперативною документною інформацією, а цифрові фонди вводять у науковий та культурний обіг ретроспективні документальні джерела. Комплексне представлення цих ресурсів у єдиному бібліотечному просторі одночасно забезпечує ефективне поточне формування та долучає користувачів до пам'яті суспільства.

Отже, визначення правильних науково-організаційних та технологічних засад формування електронної бібліотеки є важливим завданням вже на перших стадіях комплектування і створення цифрових ресурсів. Особливо важливим є дотримання міжнародних стандартів та форматів з метою подальшої інтеграції упорядкованих ресурсів у

світовий інформаційний простір.

На основі дослідження та проведення аналізу стану формування бібліотеками широкого спектра електронних інформаційних ресурсів показано, що засоби сучасних автоматизованих бібліотечно-інформаційних систем, інтегровані із інструментарієм підготовки електронних версій видань, з успіхом можуть вирішити низку питань, які виникають під час створення електронного фонду: організація поповнення, зберігання, обліку, представлення інформації та системи інформаційного пошуку; організація системи захисту та розділення доступу до інформації; створення єдиної електронної інформаційної системи. Як показує досвід провідних електронних бібліотек світу, гармонізація традиційних бібліотечних технологій з можливостями електронного середовища – ключ до успіху на шляху до створення якісних професійних електронних інформаційних ресурсів.

Бібліографічні примітки до розділу 3

¹ Okinawa charter on global information society (Okinawa, July 22, 2000) [Electronic resource] // G8 Information centre provided by the G8 Research group. – Mode of access: http://www.g8.utoronto.ca/summit/2000_okinawa/gis.htm. – Title from the screen.

² World summit on the information society (WSIS), 10–12 December 2003 [Electronic resource] // ITU is the leading United Nations agency for information and communication technology issues. – Mode of access: <http://www.itu.int/wsis/basic/about.html>. – Title from the screen.

³ Всемирный саммит по информационному обществу : сб. материалов. – М. : МОО ВПП ЮНЕСКО «Информация для всех», 2007. – С. 66–68.

⁴ Бахманов А. «Общества знания» – светлое будущее всего человечества [Электронный ресурс] // Оптимальные коммуникации (ОК). – Режим доступа: <http://jarki.ru/wpress/2009/10/20/792/>. – Загл. с экрана.

⁵ К обществам знания : всемир. докл. ЮНЕСКО. – Париж : Изд-во ЮНЕСКО, 2005. – С. 20–22.

⁶ Alexandria manifesto on libraries, the information society in action [Electronic resource] : adopted in Alexandria, Egypt, Bibliotheca Alexandrina, on 11 November 2005 // IFLA. – Mode of access: http://www.ifla.org/III/wsis/Alexandria_Manifesto.html. – Title from the screen.

⁷ Information for all programme (IFAP) [Electronic resource] // UNESCO. – 2001. – Mode of access: <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/intergovernmental-programmes/information-for-all-programme-ifap/homepage/>. – Title from the screen.

⁸ The IFLA Internet manifesto [Electronic resource] // IFLA. – 2009. – Mode of access: <http://www.ifla.org/publications/the-ifla-internet-manifesto>. – Title from the screen.

⁹ La Rue F. Report of the special rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression [Electronic resource] // UN Human Rights. – Mode of access: http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/17session/A.HRC.17.27_en.pdf. – Title from the screen.

¹⁰ *Калиберда Н. Ю.* Библиотечно-информационное обслуживание: современные тенденции // Библиотеки национальных академий наук : проблем функционирования, тенденции развития проблемы функционирования, тенденции развития : науч.-практ. и теор. сб. – К., 2005. – Вып. 3. – С. 153–163.

¹¹ *Соколов А. В.* Общая теория социальной коммуникации : учеб. пособ. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2002. – 461 с.

¹² *Горовий В. М.* Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс : монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К. : [НБУВ], 2010. – 356 с.; *Дворкина М. Я.* Библиотечное обслуживание: новая реальность : лекции / Моск. гос. ун-т культуры и искусств. – М. : Изд-во МГУКИ : Профиздат, 2000. – 45 с. – (Серия «Современная библиотека» ; вып. 2).

¹³ *Ильяева И. А.* Миссия библиотек в современном мире : [библиотеки вузов]. – Белгород : Изд-во. Белгород. гос. технол. ун-та, 2004. – 300 с.

¹⁴ *Марцева Л. М., Фалалеева И. А.* Концепция библиотеки информационного общества: социально-философский аспект // Личность. Культура. Общество. – 2006. – Вып. 1 (29). – С. 254.

¹⁵ *Степанов В. К.* Библиотеки реальные и виртуальные в эру цифровых коммуникаций // Науч. и техн. б-ки. – 2001. – № 1. – С. 73.

¹⁶ *Шемаєва Г. В.* Транспортування знань у каналах інформаційного забезпечення науки // Бібл. планета. – 2005. – № 4. – С. 29–31.

¹⁷ *Шрейдер Ю. А.* Информационные процессы и информационная среда // Науч. и техн. инфом. Сер. 2. – 1976. – № 1. – С. 3–6.

¹⁸ *Нефедов В. А.* Информационное пространство нового поколения // Библ. дело. – 2005. – № 11. – С. 10–14.

¹⁹ *Воскобойнікова-Гузєва О.* Наукова бібліотека ХХІ ст. в європейському соціокультурному вимірі // Бібл. вісн. – 2008. – № 6. – С. 33–36.

²⁰ *Берестова Т. Ф.* Библиотека как элемент информационного пространства (к разработке концепции) // Библиотековедение. – 2004. – № 6. – С. 43–51.

²¹ *Столяров Ю. Н.* Библиотека: структурно-функциональный поход. – М. : Книга, 1981. – 255 с.

²² *Ковальчук Г. И., Лобузина Е. В.* Создание цифровых коллекций книжных памятников в НБУВ // Матэрыялы Чацвэртых Міжнародных Кнігазнаўчых чытаньняў : новыя тэхналогіі ў захаванні дакументальных помнікаў (Мінск, 20– 21 лістап. 2008 г.). – Мінск, 2008. – С. 120–124.

²³ Державна цільова національно-культурна програма створення єдиної інформа-

ційної бібліотечної системи «Бібліотека – XXI» [Електронний ресурс] : затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 серп. 2011 р. № 956 // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/956-2011-%D0%BF>. – Назва з екрана.

²⁴ Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки [Електронний ресурс] : закон України // Відом. Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – С. 102). – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/537-16>. – Назва з екрана.

²⁵ Державна цільова національно-культурна програма створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека-XXI» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/956-2011-%D0%BF>. – Назва з екрана.

²⁶ Free eBooks by Project Gutenberg [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.gutenberg.org/>. – Title from the screen.

²⁷ Open Archives Initiative (OAI) [Electronic resource] . – 2007. – Mode of access: www.openarchives.org/. – Title from the screen.

²⁸ *Lagoze C., Van de Sompel H.* The open archives initiative : building a low-barrier interoperability framework // Proceedings of the ACM/IEEE Joint conference on digital libraries, Roanoke VA (USA), June 24–28, 2001. – [Virginia], 2001. – P. 54–62.

²⁹ *Майстрович Т. В.* Проблемы формирования фонда электронных документов // Науч. и техн. б-ки. – 2000. – № 10. – С. 37–32.

³⁰ Электронные документы в корпоративных сетях : второе пришествие Гутенберга // Клименко С. В. [и др.]. – М. : Анкей-Экотрендз, 1999. – 271 с.

³¹ *Антопольский А. Б., Данилина Е. А., Маркова Т. С.* Правовые и технологические проблемы создания и функционирования электронных библиотек. – М. : ПАТЕНТ, 2008. – 207 с.

³² *Майстрович Т. В.* Типология электронных библиотек // Электронная библиотека: современные технологии интеграции информационных ресурсов: сб. науч. тр. – СПб., 2011. – С. 46–53.

³³ *Широков В. А.* Інформаційна теорія лексикографічних систем / НАН України, Укр. мовно-інформ. фонд. – К. : Довіра, 1998. – 330 с.

³⁴ *Шрайберг Я. Л.* Библиотеки и университеты в электронно-информационной среде: первые шаги на пути от информационного общества к обществу знаний // Науч. и техн. б-ки. – 2006. – № 1. – С. 27–42.

³⁵ *Peters P. E.* Digital libraries are much more than digitized collections // Educom Rev. – 1995. – Vol. 30, № 4. – P. 11–14. 36.

³⁶ *Шрайберг Я. Л.* Библиотеки и университеты в электронно-информационной среде: первые шаги на пути от информационного общества к обществу знаний : ежегод. докл. Конф. «Крым-2005» // Науч. и техн. б-ки. – 2006. – № 1. – С. 27–42.

³⁷ *Tennant R.* Digital libraries // Library journal. – 1998. – Vol. 123, № 17. – P. 28–30.

³⁸ *Watstein S. B., Calarco P. V.* Digital library : keywords / Reference services review. – 1999. – Vol. 27, № 4. – P. 344–352.

³⁹ *Майстрович Т. В.* Типология электронных библиотек // Электронная библиотека: современные технологии интеграции информационных ресурсов : сб. науч. тр. – СПб., 2011. – С. 46–53.

⁴⁰ *Rusbridge C.* Towards the hybrid library [Electronic resource] // D-Lib Magazine. – 1998. – July/August. – Mode of access: <http://www.dlib.org/dlib/july98/rusbridge/07rusbridge.html>. – Title from the screen.

⁴¹ Новітні інформаційні технології та бібліотека. – К. : Британська Рада в Україні, 2000. – 108 с. – (Бібліотеки в інформаційному суспільстві).

⁴² *Останова И. В., Широков В. А.* Электронная книга как объект цифровой библиотеки // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: 5-я юбил. междунар. конф. «Крым 98» : материалы конф. – 1998. – Т. 1. – С. 268–270.

⁴³ *Oppenheim C., Smithson D.* What is the hybrid library? // Journal of information science. – 1999. – Vol. 25, № 2. – P. 97–113.

⁴⁴ *Rusbridge C.* Towards the hybrid library [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.dlib.org/dlib/july98/rusbridge/07rusbridge.html>. – Title from the screen.

⁴⁵ *Watstein S. B., Calarco P. V., Ghaphery F. S.* Digital library : keywords // Reference services review. – 1999. – Vol. 27, № 4. – С. 344–352.

⁴⁶ *West P.* Digital library of the future may house bytes, not books // Education week. – 1995. – Vol. 14, № 23. – P. 8–10.

⁴⁷ Новітні інформаційні технології та бібліотека.

⁴⁸ *Антопольский А. Б., Данилина Е. А., Макарова Т. С.* Правовые и технологические проблемы создания и функционирования электронных библиотек. – М. : ПАТЕНТ, 2008. – 207 с .

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ *Singh S.* Digital library: definition to implementation [Electronic resource]. – Mode of access: http://arizona.openrepository.com/arizona/bitstream/10150/106534/1/lecture_rcc_26jul03.pdf. – Title from the screen.

⁵¹ *Shiri A. A.* Digital library research: current developments and trends // Library review. – 2003. – Vol. 52. – P. 198–202.

⁵² Open Archives Initiative (OAI) [Electronic resource] . – 2007. – Mode of access: www.openarchives.org/. – Title from the screen.

⁵³ *Волков В. В., Путелинский К. В.* Перспективы применения библиотечной системы. Greenstone как средства повышения качества образовательного процесса в вузе // Межотраслевая информационная служба. – 2010. – № 2. – С. 15–31.

⁵⁴ *Симоненко Т. В.* Проект «відкритого доступу»: портал «Наукова періодика України» // Бібл. вісн. – 2009. – № 1. – С. 3–6.

⁵⁵ *Воройский Ф. С.* Организационно-технологическое обеспечение работ по созда-

ню контенту електронної бібліотеки в АБИС // Науч. и техн. б-ки. – 2009. – № 1. – С. 46–53.

⁵⁶ Федорчук А., Лобузін К., Танатар Н. Створення інформаційних ресурсів на основі моніторингу публікацій ЗМІ // Бібл. вісн. – 2011. – № 3. – С. 21–25.

⁵⁷ Шлях документів у процесі бібліотечного опрацювання в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського : інструкція. Ч. 1. Шлях документів, що проходять централізоване опрацювання / НАН України, НБУВ ; уклад. А. Г. Бровкін (наук. кер.) [та ін.]. – К., 1999. – 89 с. + 5 схем.

⁵⁸ Memory of the world [Electronic resource] // UNESCO. – 1992. – Mode of access: <http://portal.unesco.org/>. – Title from the screen.

⁵⁹ Charter on the preservation of digital heritage [Electronic resource] // UNESCO. – 2003. – Mode of access: <http://portal.unesco.org/>. – Title from the screen.

⁶⁰ IFLA/UNESCO Manifesto for Digital Libraries [Electronic resource] // IFLA. – 2010. – Mode of access: <http://www.ifla.org/files/digital-libraries/documents/ifla-unesco-digital-libraries-manifesto.pdf>. – Title from the screen.

⁶¹ Digital Library Federation (DLF) [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.diglib.org>. – Title from the screen.

⁶² Антопольский А. Б., Данилина Е. А., Макарова Т. С. Указ. соч.

⁶³ Council on Library and Information Resources, CLIR [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.clir.org>. – Title from the screen.

⁶⁴ Smith A. Why digitize? [Electronic resource] // Council on library and information resources (CLIR). Reports. – 1999. – Mode of access: <http://www.clir.org/pubs/reports/pub80-smith/pub80.html>. – Title from the screen.

⁶⁵ Соколова Н. В., Кедрин А. В., Храмов Д. Р. Формирование электронной среды информационного обеспечения учебного и научного процессов на основе интеграции электронных коллекций [Электронный ресурс] // Электронные библиотеки. – 2009. – Т. 12, вып. 2. – Режим доступа: <http://www.elbib.ru/index.phtml?page=elbib/rus/journal/2009/part2/SKH>. – Title from the screen.

⁶⁶ Google books [Electronic resource]. – Mode of access: <http://books.google.com/>. – Title from the screen.

⁶⁷ The European Library [Electronic resource]. – Mode of access: www.theeuropeanlibrary.org. – Title from the screen.

⁶⁸ Veen van T., Oldroyd B. Search and retrieval in The European Library – a new approach [Electronic resource] // D-Lib Magazine. – 2004. – Vol. 10, № 2. – Mode of access: http://www.dlib.org/dlib/february04/vanveen/02_vanveen.html. – Title from the screen.

⁶⁹ Europeana [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.europeana.eu>. – Title from the screen.

⁷⁰ Braschler M., Ferro N., Verleyen J. Implementing MLIA in an existing DL system //

Important unresolved matters : proceed. of the workshop (University of Michigan, Ann Arbor, Michigan, USA; 29–30 June 2005). – Michigan, 2005. – P. 76–73.

⁷¹ World digital library [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.wdl.org>. – Title from the screen.

⁷² *Abid A.* The world digital library and universal access to knowledge [Electronic resource] // UNESCO. – 2009. – Mode of access: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/programme_doc_wdl.pdf. – Title from the screen.

⁷³ Золотая коллекция Евразии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bae.rsl.ru/programs/golden-collection>. – Title from the screen.

⁷⁴ COMINTERN electronic archive [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.comintern-online.com/>. – Title from the screen.

⁷⁵ *Вилегжаніна Т. І.* Національна електронна бібліотека України: мрія чи реальність? // Бібл. планета. – 2010. – № 3. – С. 4–5.

⁷⁶ *Сенченко М. І.* Депозитарна цифрова бібліотека – як єдина можливість вирішення проблеми книгосховищ // Вісн. Кн. палати. – 2008. – № 2. – С. 3.

⁷⁷ *Дядюк М. С.* Рукописний фонд Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника: особливості комплектування і збереження // «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства» наук.-практ. конф. – Л. : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2009. – С. 149–158.

⁷⁸ «Історична спадщина України – світовий доступ в електронному форматі» : проєкт [Електронний ресурс] // Буквоїд. – 2011. – Режим доступу: <http://bukvoid.com.ua/events/presentation/2011/08/30/183503.html>. – Title from the screen.

⁷⁹ World Library and information congress «Libraries beyond libraries: integration, innovation and information for all» [Electronic resource] : 77th IFLA General conference and assembly. 13–18 Aug. 2011, San Juan, Puerto Rico. – Mode of access: <http://conference.ifla.org/past/ifla77/ifla77.htm>. – Title from the screen.

⁸⁰ *Ковальчук Г. І., Лобузина Е. В.* Указ. соч. – С. 120–124.

⁸¹ *Ковальчук Г. І., Лобузина Е. В.* Электронная коллекция старопечатных книг Национальной библиотеки Украины им. В. И. Вернадского // Машиночитаемая каталогизация старопечатной книги : материалы обучающих семинаров, прошедших в РНБ в рамках сотрудничества с Консорциумом европ. науч. б-к (CERL) в 2006–2008 гг. – СПб., 2009. – С. 130–137.

⁸² *Лобузина Е. В., Лобузин И. В.* Возможности системы автоматизации библиотек «ИРБИС64» для организации работы специализированных фондов научных библиотек // Библиотеки национальных академий наук: пробл. функционирования, тенденции развития : науч.-практ. и теор. сб. – 2010. – Вып. 8. – С. 120–130.

⁸³ *Лобузина К. В., Бодак О. П.* Створення страхового фонду цифрових копій унікальних документів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2012. – Вип. 15. – С. 145–149.

⁸⁴ Лобузина Е. В., Лобузин И. В. Возможности системы автоматизации библиотек «ИРБИС64» для организации работы специализированных фондов научных библиотек // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. – 2010. – Вып. 8. – С. 120–130.

⁸⁵ Лобузин І. В. Створення, представлення та перспективи використання електронного фонду цифрових копій документів бібліотеки // Реєстрація, зберігання і обробка даних. – 2011. – Т. 13, № 4. – С. 60–75.

⁸⁶ Посол США Джон Ф. Теффт візьме участь у презентації перших трьох книжок з української спадщини, які включено до складу Світової цифрової бібліотеки [Електронний ресурс] : прес-реліз / Посольство Сполучених Штатів Америки. – 2011. – Режим доступу: <http://ukrainian.ukraine.usembassy.gov/uk/books-digital-library.html>. – Назва з екрана.

⁸⁷ Кагаловский М. Р. Систематика коллекций информационных ресурсов в электронных библиотеках // Программирование. – 2000. – № 3. – С. 31–51.

⁸⁸ Жабко Е. Д. Коллекция как форма организации ресурсов в электронной библиотеке : к постановке вопроса // Электронная библиотека: современные технологии интеграции информационных ресурсов : сб. науч. тр. – СПб., 2011. – С. 9–25.

⁸⁹ Майстрович Т. В. Указ. соч.

⁹⁰ Отле П. Библиотека, библиография, документация : избранные труды пионера информатики / предисл., сост., коммент. Р. С. Гиляревский. – М. : Фаир-Пресс : Пашков Дом, 2004. – 350 с. – (Специальный издательский проект для библиотек).

⁹¹ A Framework of guidance for building good digital collections // NISO: how the information world connects [Electronic resource]. – Mode of access: <http://framework.niso.org>. – Title from the screen.

⁹² Дубровина Л. А., Муха Л. В. Исторические коллекции книг и библиотечных собраний и совершенствование их организации и хранения // Прогрессивные библиотечные технологии : организация и управление. – К., 1989. – С. 160–187.

⁹³ Дубровина Л. А. Классификация и научно-информационное описание коллекций и собраний в Национальной библиотеке Украины имени В. И. Вернадского // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. – К., 2007. – Вып. 5. – С. 58–80.

⁹⁴ Ковальчук Г. И., Лобузина Е. В. Электронная коллекция старопечатных книг Национальной библиотеки Украины им. В. И. Вернадского // Машиночитаемая каталогизация старопечатной книги: Материалы обучающих семинаров, прошедших в Российской национальной библиотеке в рамках сотрудничества с Консорциумом европейских научных библиотек (CERL) в 2006–2008 гг. – СПб. : РНБ, 2009. – С. 130–137.

Розділ 4. ДОКУМЕНТАЛЬНІ РЕСУРСИ АРХІВНОЇ ТА КНИЖКОВОЇ СПАДЩИНИ ЯК ІСТОРИЧНИЙ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ БАЗИС РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВ

4.1. Організаційна структура документально-інформаційної ресурсної бази України та її функції

Плідна ідея вільного інформаційного простору, що створюється за рахунок розвитку інноваційних інтернет-технологій, які увійшли в життя на всіх рівнях соціокультурної взаємодії, дала грандіозний повстох для розвитку усіх сфер людської діяльності та соціальної комунікації, зумовила появу нової суспільної реальності – глобальної інформаційної цивілізації, яка не знає національних, расових, державних, верстових та будь-яких інших меж. Виникло нове мультикультурне середовище, яке є наслідком упровадження інноваційних технологій та появи телекомунікаційних засобів передачі інформації, що гарантують широкий доступ до представленого в інтернет-мережі ресурсу.

Поняття ресурсу, що тісно пов'язане з такими традиційними формами, як документ, продукція друку, будь-яких інших форм традиційної передачі інформації, поширюється на електронні форми представлення інформації та поглинає їх. Створюються нові, необмежені можливості для швидкого створення, опрацювання, зберігання та оприлюднення інформації посередництвом високошвидкісних технологій.

Водночас кожна країна дбає про розвиток своєї держави як національної єдності та спирається на національний ресурсний потенціал, що зберігається в бібліотеках, архівах та музеях як на акумульоване джерело не лише історичного минулого, а й на інтелектуальну базу сучасного розвитку незалежної держави, оскільки цей ресурс формує духовну спільність та національно-державну свідомість народів. Ресурс, що зберігається в архівах, бібліотеках і музеях, стає національним надбанням, оскільки він уже відібраний на засадах експертизи цінності документів в інтересах розвитку суспільства з оперативного ресурсу інформації, створюваної з метою що не завжди може бути суспільно значущою. Він представляє комплекс першоджерел світового або національного значення. Створення його електронного інформаційного масиву та інформаційне представлення у локальних та міжнародних мережах є важливим для кожної незалежної держави.

Формування інформаційного простору сучасного суспільства України сьогодні значною мірою спирається на електронні технології. Можливості у заповненні інформаційного простору як державними, так і недержавними установами та організаціями, викликає деякі проблеми в науковому користуванні і неможливість перевірки джерел інформації. Перевага інтернет-технологій і насамперед, активна участь індивідуальних осіб у створенні інтернет-ресурсів має і зворотний аспект – значна частина інформаційного простору заповнюється стихійно, достовірність інформації знаходиться під

сумнівом, заповнення другорядною інформацією викликає велику втрату часу для пошуку наукової інформації. Заповнення Інтернету вторинними документальними ресурсами, які несуть на собі відбиток суб'єктивних завдань сьогодення, тиск політично сформованого інформаційного «шуму» або дезінформації, відсутність надійних навігаторських технологій не сприяє ефективності використання цього ресурсу з управлінською, освітньою або науковою метою.

Серед численних спроб знайти вихід із цієї ситуації стало стійке прагнення інформаційно розвинутих держав до створення аналітичного продукту, що спирається на достовірні джерела, а також формування цифрового ресурсу першоджерел архівів і книжкових та рукописних бібліотек, наукових інституцій. Створюється унікальний ресурс, продукуються нові електронні видання та бази даних, як перевірене та надійне джерело інформації та духовна складова суспільства й належать до «інтелектуальних секторів» суспільства. Ці установи вродовж значного історичного відрізка часу прагнули до створення не лише універсальних фондів першоджерел, а й опрацьованих та узгоджених на національному та міжнародному рівнях усталених методів репрезентації інформації та її класифікації, що значно полегшує її пошук. В сучасному інформаційному просторі такий підхід виявився найбільш ефективним, розробка нових навігаторських систем за допомогою існуючих в бібліотеках та архівах систем універсальної класифікації та залучення їхнього досвіду в системі опрацювання та використання документальні інформації.

Хоча технології підготовки інформації та темпи обігу інформації значно прискорилися, електронна форма не змінила сутності первинного представлення інформації у вигляді оформлених певним чином документів, а електронна форма повторює форму аркуша, сторінки, аудіовізуального документа (кіно-, фото-, фоно), книги, який передає надрукований текст або образ, навіть якщо організація інформації відбувається в базах даних та мережевих технологіях. Виникає поняття електронного документа, тісним чином пов'язаного з поняттям електронного ресурсу, що безумовно демонструє спадкоємність форм сприйняття інформації людством, яке звикло до документа, книги та образу, як найбільш поширених форм передачі інформації. Хоча в архівній та бібліотечній справі виникли різні узагальнюючі поняття документа, зафіксовані відповідними законами та стандартами, що діють у цих системах, електронне представлення бібліотечних та архівних документів як ресурсів має спільні риси.

Інший аспект проблеми полягає в тому, що збереження історичної пам'яті сьогодні є політично значущим процесом кожної незалежної держави. Тому важливе значення надається розкриттю та активному залученню до суспільного обігу документальних ресурсів, що містять національне інтелектуальне та культурне надбання. Визнання цих ресурсів міжнародними неурядовими організаціями, зокрема ЮНЕСКО, Міжнародною радою архівів (ICA), Міжнародною федерацією бібліотечних асоціацій (IFLA) и Міжнародною радою музеїв (ICOM) для трьох традиційних джерел матеріальної та

духовної культур у 90-ті роки ХХ ст., розробка спільних підходів до бібліотечної, архівної та музейної діяльності провідними бібліотеками світу, впровадження міжнародної системи стандартизації та методична уніфікація наукового опису культурних цінностей як пам'яті людства, гарантоване право на вільний доступ до інформації усім членам суспільства, створило міцне підґрунття для розвитку документальної ресурсної бази та її використання в сучасному суспільстві.

Початок створення такого ресурсу на державному рівні та його законодавче забезпечення в Україні також почалося в 90-х роках, коли приймається закон про інформацію і національну програму інформатизації¹. З 2000 р. починається розвиток національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні², для чого опрацьовуються «Концепція національної інформаційної політики» та «Концепція формування системи національних електронних інформаційних ресурсів»³.

Серед останніх законодавчих актів, що регулюють розбудову інформаційного суспільства, необхідно звернутися до Закону України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», який приділяє спеціальну увагу формуванню електронних інформаційних ресурсів в архівах, бібліотеках та музеях, науково-дослідних установах та формуванню інформаційно-пошукових систем з історії, культури, народної творчості, сучасного мистецтва України на засадах єдиних інформаційно-комунікаційних технологій, технологічної інфраструктури та забезпечити вільний доступ до надбань культури, писемності, традицій та звичаїв усіх корінних народів і національних меншин України, а також до результатів наукових досліджень, створених за рахунок коштів Державного бюджету України⁴.

Ця законодавча база створила умови для розвитку сучасної ресурсної документально-інформаційної бази українського суспільства. Характеризуючи цю ресурсну базу, необхідно чітко визначити її суспільно значущий стан. Фактично весь інформаційний простір документально-інформаційної бази будь-якого суспільства складається :

– з оперативного документно-інформаційного ресурсу, який перебуває в оперативному обігу і представляє собою документальну базу повсякденної діяльності державних установ та інших соціальних інституцій і зберігається в тих державних і недержавних інститутах, що їх утворила на той термін, що забезпечує оперативну повсякденну діяльність. Після втрати оперативного значення цього документального ресурсу, після відповідного проведення відбору на засадах спеціальної експертизи, переходить на архівне зберігання і набуває меморіального значення;

– з історико-культурного документально-інформаційного ресурсу, який складає функції національної пам'яті. Це той ресурс, який після втрати оперативного значення переходить на постійне зберігання в архівах, бібліотеках, музеях. Хоча цей матеріал постійно залучається до суспільного обігу з метою здійснення державного управління та розвитку духовної сфери суспільства, його основна функція – меморіальна.

Найбільший відсоток в оприлюдненні вкрай різноманітної інформації економічного, політичного, національно-культурного, духовно-релігійного та іншого плану в інтернет-ресурсах як сучасної форми соціального інформаційного обігу, є сучасний оперативний документально-інформаційний ресурс, що продукується міжнародними, державними і приватними утвореннями – установами, організаціями і товариствами, він є основою економічного і духовного прогресу суспільства.

За змістом ресурсів та ступенем їхнього соціального значення й характером впливу на суспільство документально-інформаційний ресурс доцільно поділити на різні категорії.

Одна з цих категорій окреслює ту сферу оперативного документально-інформаційного ресурсу, що пов'язана з продукуванням та використанням документальних джерел у повсякденній адміністративній діяльності органів державної влади та інших державних установ і є результатом державно-управлінської діяльності, що регулюється на рівні законів та підзаконних актів, спеціальною нормативною базою, у тому числі й ті, що регулюють електронний документообіг та функціонування порталів та веб-сайтів усіх гілок органів виконавчої влади, систем та баз даних⁵.

Веб-сайти і портали органів влади та управління у кожній країні є офіційно діючими інформаційними органами і частиною складової мережі Інтернет, діяльність яких регулюється відповідною нормативно-правовою базою і передбачає розвиток демократичних засад гласності у сфері інформації та підвищення ефективності системи державного управління різними напрямками її діяльності.

Цей офіційний оперативний ресурс виконує декілька загальних функцій:

- Інформаційно-кумулятивна (накопичення, формування та зберігання у вигляді електронних документів, груп документів, підсистем, – залежно від структури веб-сайту, як типової, нормативно регульованої, так і ініціативними ресурсами).
- Політична та економічна функція реалізується в проведенні державними органами законодавчої та виконавчої влади та уповноваженими на це державними установами в сфері політичної та економічної діяльності держави та всіх сфер соціального життя.
- Соціально-комунікаційна: реалізація різнопланових соціальних зв'язків між органами влади та управління як між собою, так і суспільними структурами і безпосередньо з громадськістю.
- Загальнокультурна функція спрямована на виробництво та поширення історико-культурної інформації про розвиток освіти, науки та техніки, культурних процесів у суспільстві та здійснює вплив на розвиток духовної культури держави в її різних сферах.

Документальна структура цих інформаційних ресурсів відображає ієрархію державного управління та структури суспільства, що передбачає наявність центральних, місцевих, галузевих органів.

Архівна система складається з Державної служби архівів та центральних, галузевих, обласних, районних архівів, де відкладаються документи відповідного рівня органів влади й управління та формує відповідні адміністративні ресурси.

Крім документально-інформаційних ресурсів адміністративного характеру, до документальної бази слід віднести й офіційні видання.

Власне, ці ресурси є джерельною базою вивчення історії соціально-економічного, політичного й духовного розвитку держави, вони є первинними джерелами такого розвитку, якими активно користуються як дослідники історичного минулого та історичних засад розвитку суспільства, так і державні діячі та громадяни, які є користувачами документів соціально-правового характеру з метою реалізації своїх прав в галузі власності, соціального статусу, пенсійного забезпечення та інших прав, передбачених законом.

Великою перевагою інформаційної діяльності органів законодавчої та виконавчої влади є те, що її діяльність спирається на ряд законодавчих актів та нормативних документів, що регулюють формування й використання електронних ресурсів та гарантують їхню достовірність, і яка почала розвиватися ще з законів про інформацію та про національну програму інформатизації, виданих ще в 1992 р.⁶

Серед понад 30 законів та підзаконних актів, що сьогодні регулюють документально-інформаційні аспекти створення електронних ресурсів органів державної влади важливо згадати такі, як «Концепція формування системи національних електронних інформаційних ресурсів», що була затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 травня 2003 р., № 259 р.⁷, а також «Національна програма інформатизації»⁸, створення електронної інформаційної системи «Електронний уряд» тощо, де головною метою формування системи ресурсів органів державної влади визначалася систематизація та інтеграція ресурсів з метою забезпечення прозорості, відкритості, оперативності роботи органів державної влади та забезпечення широкого доступу громадян до державних інформаційних ресурсів⁹.

Загальна структура електронних урядових ресурсів центрального, обласного та інших рівнів складається з різних секторів та спирається на забезпечення документаційного управління їхньою діяльністю. Документаційне забезпечення також регулюється спеціальними інструктивними документами, прийнятими Кабінетом Міністрів України, зокрема інструкцією з діловодства в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, Раді Міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органах виконавчої влади, яка забезпечує створення та збереження уніфікованої системи документів як оперативного характеру, що використовується в повсякденній діяльності, так і ті, що переходять на архівне зберігання та перетворюються в потужний документальний ресурс історичної спадщини України, утворюють основний український сегмент в інтернет-мережі, представляють державу в світовому інформаційному просторі¹⁰. Ця база створила умови для використання сучасних навігаційних технологій, які дають

змогу швидко орієнтуватися серед інформаційних ресурсів адміністративного характеру як у період оперативного використання, так і після переходу їх на архівне зберігання.

Український сегмент інтернет-ресурсів Кабінету Міністрів, міністерств та відомств, разом із законодавчими ресурсами Верховної Ради, обласних та місцевих державних адміністрацій та місцевих рад, представляє класифіковану та систематизовану інформацію про їхню діяльність за основними принципами соціальної структури суспільства. Він відображає відомості щодо:

– внутрішньої та зовнішньої політичної діяльності України, адміністративно-територіального поділу, діяльності центральних, обласних та місцевих державних адміністрацій та місцевих рад; населення (чисельність та національний склад, середньо-облікова чисельність штатних працівників, у тому числі тих, хто працює у відповідних сферах економіки (економічної діяльності, кількість штатних працівників у промисловості, сільському господарстві, у транспорті і зв'язку); промислового комплексу (охоплює кількість промислових підприємств, обсяг продукції, структуру промислового виробництва тощо); сільське господарство (земельний фонд та сільськогосподарські угіддя, обсяг валової продукції сільського господарства тощо); будівництво; бюджет; зовнішньоекономічну діяльність; туризм; транспортний комплекс та зв'язок; торгівлю; освіту (заклади вищої, середньої спеціальної, загальноосвітніх шкіл тощо); охорону здоров'я (лікарняні установи, потужність амбулаторно-поліклінічних закладів, кількість відвідувань аптек всіх форм власності тощо); культуру та архітектуру (кількість закладів культури, масових універсальних бібліотек та бібліотечних фондів, музеїв, шкіл естетичного виховання, театрів, концертних та філармонійних залів, кіноустановок, постійно діючих кінотеатрів, кількість парків відпочинку, об'єкти культури, що перебувають на державному обліку і під охороною держави – пам'ятки архітектури і містобудування, історії, археології, монументального мистецтва та садово-паркової архітектури); релігійну ситуацію (офіційно зареєстрована кількість релігійних організацій, монастирів, місій, суботніх та недільних шкіл); суспільно-політична ситуація (кількість зареєстрованих обласних організацій політичних партій, які з них є найбільшими за кількістю, а також громадські організації та благодійні фонди).

Тим самим адміністративний оперативний ресурс віддзеркалює усю сукупність державних процесів та функцій, а управління документальним ресурсом та сам вироблений величезний ресурс перебуває в постійному обігу, що примушує стандартизовані та уніфіковані засоби підготовки, зберігання та використання інформації як за структурою та формою, так і за змістом.

З моменту втрати оперативності, що визначається системою нормативних документів з діловодства та архівної справи, цей масив документів та електронних ресурсів після проходження відповідної державної експертизи цінності передається на архівне зберігання. Цей процес регулюється державними актами про електронний документ та

електронний документообіг, зокрема, законом про електронні документи та електронний документообіг (2003) ¹¹, що визначає порядок формування електронних ресурсів та передачі цих ресурсів як електронних документальних джерел на архівне державне зберігання. Після переходу документів на державне зберігання вони вже регулюються Законом України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» ¹².

Низка нормативних документів забезпечує їх уніфіковану класифікацію як на рівні створення документів, так і на рівні формування документальних масивів, їх обліку та використання, як на оперативному рівні, так і рівні архівного зберігання, у тому числі й такий, що містить конфіденційну інформацію ¹³.

Діловодство як частина архівної справи та документознавства перетворюється в умовах електронного середовища в науковий інструмент соціально-комунікаційного управління документальними потоками офіційної інформації, що продукується державними установами та базовою технологічною дисципліною в поняттях формування документально-інформаційних ресурсів цієї категорії. Розвиток цього напрямку супроводжувався активними обговореннями в професійному середовищі питань термінології, технології, стандартизації ¹⁴. На цю тему були написані ґрунтовні наукові праці та підручники ¹⁵, відбулися захисти дисертацій ¹⁶, відкрилася спеціальність «Документознавство та інформаційна діяльність», інтернет-ресурси органів державної влади стали об'єктом аналізу ¹⁷. Це створило умови для єдиних методологічних підходів до організації та опису ресурсу.

Важливою умовою створення організованого ресурсу стало прийняття низки національних та державних стандартів управлінської та архівної галузей, що були узгоджені з міжнародними, зокрема, Державні класифікатори, уніфікована система документації, правила описування документів та терміни і визначення діловодства та архівної справи ¹⁸. Одним з найважливіших питань стало опрацювання питання про експертизу цінності документів та визначення унікального документального фонду, що становить найціннішу частину національного архівного фонду в сукупній документальній спадщині України. Були розроблені основні критерії віднесення документів до категорії унікальних, які поширилися й бібліотечну та музейну справу ¹⁹.

Слід відзначити основні переваги цього ресурсу як системи достовірної інформації, яка у всій повноті та організованій за принципами управління структури постійно поповнює ресурсну базу суспільства. Значна частина цього ресурсу опублікована лише в електронному вигляді.

Принципи побудови архівних документальних систем відображають архівну класифікацію по фондах, колекціях та документах відповідно до принципу провінієнції (походження), тобто за класифікацією установ у системі управління, наприклад центрального, обласного, районного рівня, а також за напрямками соціально-економічної діяльності. Ця класифікація радикально відрізняється від бібліотечних класифікацій, де в основу покладено принцип пертинієнції, подокументної класифіка-

ції за системами знання, коли кожна книжка займає своє місце в систематичному каталозі.

Значний фрагмент сучасного електронного середовища становлять ресурси недержавних (приватних) підприємств, організацій, такий, що представляє приватний сектор економіки та фінансів і оперативне значення цього інформаційного масиву є не менш значущим, ніж державні. Він також підпадає під дію закону України про архіви та архівні установи, і документальна ресурсна база має переходити всі етапи документування, хоча й може продовжувати існувати в оперативному режимі без передачі на державне зберігання. Структура цих ресурсів визначається структурою економіки та бізнесу.

Після втрати оперативного стану весь масив ресурсів переходить на постійне державне зберігання, і в цьому етапі відбувається визначення історичної цінності документів та формується частина, що визначається поняттям «документальна історико-культурна спадщина», яка переходить у консервативний стан, стає об'єктом не управління, а дослідження з науковою, культурною, державотворчою та іншою метою. З урахуванням нормативно встановлених термінів тимчасового чи постійного зберігання, цей процес перетворює найціннішу частину документальних ресурсів у найважливіший ретроспективний ресурсний фонд держави, який зберігає весь історичний шлях держави в системі архівних документів. Він відповідним чином облікується, індексується та систематизується і не може бути виключеним з фондів.

Бурхливого розвитку в інформаційному середовищі набувають оперативні інформаційні ресурси засобів масової комунікації. Мас-медіа як державного, так і недержавного значення є потужним засобом інформаційного управління масовою свідомістю суспільства. Мультимедійні ресурси, що створюються органами масової комунікації, також є об'єктом архівного зберігання після втрати оперативного характеру та поповнюють історико-культурну складову документальної спадщини держави. На відміну від документів текстового характеру, вони є специфічними документами епохи, що потребують специфічних форм обліку та зберігання.

Друга категорія оперативних ресурсів, яка доповнює, а іноді є складовою деяких форм діяльності державних установ, впливають на розвиток інтелектуальної та духовної сфер суспільства. Вона складається з наукових, освітніх та культурних ресурсів, що формуються навчальними закладами, науковими установами, закладами культури і мистецтва, бібліотеками, архівами, музеями, культурними організаціями та товариствами, окремими представниками науки, мистецтва, культури з метою впливу на духовний та інтелектуальний стан суспільства, його освітній та науковий рівень.

Основна специфіка такого документально-інформаційного ресурсу складається з того, що ці ресурси відображають багатовекторний спектр наукового знання, представляють не лише державотворчий процес, а й реалізований особистісний фактор у розвитку суспільства, пов'язаний з поняттям авторського, індивідуального й творчого

внеску та цілеспрямованого впливу на розвиток особистості. В епоху трансформації інформаційного середовища ця особливість таких ресурсів вимагає й особливих засобів його представлення, як таких, що склалися традиційно через поняття науково-пошукового апарату та принципів його побудови посередництвом бібліографічного або археографічного опису та систематизації інформації в каталогах та базах даних, так і шляхом розвинутих засобів інтелектуалізації пошукових систем.

Такий ресурс характеризує переважно склад і зміст бібліотечних і музейних фондів, а також колекційний фонд архівної спадщини, пов'язаний з фондами особового походження та діяльністю творчих організацій, установ культури. Значну частину ресурси мистецтва, документи кіно-, фото-, фоно- і мультимедійні, пов'язані з документами зображувального характеру та широкими можливостями емоційно-психологічного впливу на свідомість людини. Вони є часткою духовної культури.

Процес підготовки та відбору цього ресурсу, хоча й має розвиватися на засадах уніфікації опису, потребує ґрунтовного попереднього інтелектуального опрацювання, на відміну від оперативного державного ресурсу, де державна управлінська функція є домінуючою.

Ця принципова різниця, безумовно, має певною мірою умовний характер, однак вона впливає й на засоби формування ресурсу, опрацювання, зберігання та використання, а відповідно – і нових технологій управління документальним ресурсом.

Інший аспект, що характеризує сучасний документально-інформаційний ресурс, пов'язаний з особливостями зміни функції – документальні фонди, що надійшли до архівів та архівних установ на постійне зберігання, змінюють оперативну функцію на меморіальну і становлять Національний архівний фонд.

Національний архівний фонд, який нараховує сьогодні колосальний за обсягом багатомільйонний документальний ресурс суспільства, який має історико-культурне значення і зберігається в центральних, обласних та галузевих архівах, підпорядкований Державній службі архівів та архівних установ, архівних та рукописних зібраннях бібліотек різних відомств, передусім, в Академії наук України, бібліотеках Міністерства культури і мистецтв та Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Цей масив інформаційних ресурсів становлять не лише документи державної діяльності установ різного ієрархічного рівня, а також надзвичайно цінні колекції історичних документів, зокрема ті з них, що зберігаються в центральних та обласних архівах, рукописних підрозділах наукових бібліотек. Ці фонди поставлені на державний облік та охороняються законом. За своїм походженням цей документальний та рукописний спадок пов'язаний з історією та культурою України, багатоаспектний за змістом, а за складом репрезентує усі види і типи рукописів та документів на всіх мовах світу. До них належать: пам'ятки книжної писемності, історичні документи та наративні матеріали, архівні фонди просвітницьких та наукових установ, а також особисті фонди та окремі матеріали видатних діячів української науки і культури. Уособлення історії в

біографічних першоджерелах, що зберігаються в особових архівних фондах, створює живий облік нації в найкращих її представниках. Робота з поповнення цієї бази відбувається щодня, бо історичний процес ніколи не зупиняється.

Сьогодні цей документально-інформаційний ресурс зберігається в декількох центральних архівах:

– Центральному державному архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України); Центральному державному архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України); Центральному державному історичному архіву, м. Київ (ЦДІАК України) Центральному державному історичному архіву, м. Львів (ЦДІАЛ України); Центральному державному кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного (ЦДКФФА України); Центральному державному архіву літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України);

– місцевих державних архівах – Державному архіву при Раді Міністрів Автономної Республіки Крим, державних обласних архівах та державних архівах м. Київ та м. Севастополь;

– галузевих архівах Міністерства внутрішніх справ (ГДА МВС України), Міністерства оборони України (ГДА МО України), Комітету з питань гідрометеорології, Служби безпеки України (ГДА СБУ); Держкомгеології України – Державний інформаційний геологічний фонд (ГДА Держкомгеології України – Геоінформ); Державний картографо-геодезичний фонд України (Укркартогеофонд); Історико-архівному управлінні Міністерства закордонних справ України (ІАУ МЗС України);

– архівних установах Національної академії наук України: науковому архіву Інституту археології; відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури, рукописних фондах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, Інституті архівознавства та Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського; Львівській національній науковій бібліотеці ім. В. Стефаника;

– архівних установах Міністерства культури і мистецтв України та Міністерства освіти і науки, молоді і спорту України: відділі рідкісних видань і рукописів Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка; Одеській державній науковій бібліотеці ім. М. Горького; науковій бібліотеці Львівського державного університету ім. Івана Франка; відділі рідкісних книг та стародруків Наукової бібліотеки Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова; відділі колекцій рідкісних видань та рукописів Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна та ін.²⁰

Архівна система сьогодні активно поповнює на центральному та обласному рівнях архівний сегмент електронних ресурсів України в інтернет-мережі не лише за рахунок адміністративної інформації, а й в галузі розкриття складу і змісту фондів актуальної проблематики, зокрема, науково-довідкових видань. На сьогодні створено потужний

архівний портал. Основними цілями побудови та функціонування архівного порталу є: концентрація та систематизація архівної інформації та знань з архівних питань; своєчасне забезпечення громадян, державних органів та інших організацій і установ повною та достовірною інформацією, а також коментарями та іншими архівними й правовими аналітичними матеріалами; підвищення якості нормотворчої діяльності, результативності роботи державних органів та інших організацій; пропаганда архівних знань та створення умов для підвищення міжнародного авторитету України (<http://www.archives.gov.ua>).

Інформаційні ресурси архівного порталу організаційно розподіляються на чотири блоки: блок адміністративно-управлінського характеру; блок інформаційних ресурсів архівної служби: публікації, хроніки, бібліографічні ресурси тощо; блок інформаційних ресурсів архівних установ: каталоги, описи, бази даних довідкового характеру; блок цифрових копій, бази даних повнотекстові інформації та мультімедіа²¹.

Серед інформаційних ресурсів є фундаментальні серії видань, зокрема путівників архівів центрального та обласного рівнів, «Реєстр розсекречених архівних фондів України: Міжархівний довідник», який представляє списки розсекречених фондів центральних та обласних архівів в повних електронних версіях, путівник «Архіви України»²², «Українська архівна енциклопедія»²³, «Українські архівісти (XIX–XX ст.): Біобібліогр. Довідник»²⁴ тощо. Значний цифровою ресурс представляють виставки текстових документів та фотодокументів. Серед цифрових фотоколекцій, зокрема, «Голодомор в Україні 1932–1933: Офіційні документи. Бібліографія публікацій джерел. Огляди джерел. Інтернет-ресурси» з фондів Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного, «Волинська трагедія: Волинь – Східна Галичина. 1943–1944».

Інституційний рівень представляє серія «Зарубіжна архівна україніка», а саме: 22 бібліотечні, одна музейна і сім архівних збірок Австрії – «Україніка в збірках Австрії. Бібліотеки, архіви, музеї» (<http://www.archives.gov.ua/ArchUkr/austria.php>); 21 колекція з двох державних архівів Канади, двох бібліотек та двох громадських організацій представлено в короткому анотованому довіднику – «Архівні матеріали з історії України в Канаді» (<http://www.archives.gov.ua/ArchUkr/canada.php>). Короткий перелік документальних матеріалів, що зберігаються в 62 сховищах Великобританії, – архівах, бібліотеках і музеях, архівах графств, банків, фірм, наукових, мистецьких та навчальних асоціацій, місіонерських та релігійних організацій тощо (<http://www.archives.gov.ua/ArchUkr/britain.php>).

Огляд джерел з історії України та Росії XV–XIX ст. у зібраннях ФРН висвітлено в українському археографічному щорічнику під назвою «Архівна україніка у Німеччині» (<http://www.archives.gov.ua/ArchUkr/FRN–Мусук.php>). Архівна україніка у Відні представлена в «Огляді фондів україники архівів і бібліотек Відня» В. Потульницького (<http://www.archives.gov.ua/ArchUkr/Potulnyskiy.php>). М. Мушинка у своїй роботі «Ар-

хиви української еміграції з Чехо-Словаччини (1917–1945): Сучасний стан і місця зберігання» представив архівну україніку у Чехо-Словаччині (<http://www.archives.gov.ua/ArchUkr/Mushynka.php>).

Особові фонди українських діячів у фонді «Український музей в Празі» (Statni Ustredni archiv v Praze) розкриває Т. Боряк у огляді «Особові фонди діячів культури та науки у Державному центральному архіві в Празі»: (<http://www.archives.gov.ua/Publicat/Researches/Praga.php>). Розкрито архів уряду ЗУНР (<http://www.archives.gov.ua/ArchUkr/ZUNR.php>). Представлені загальні огляди М. Палієнко, А. Отаманенко та І. Пасько й ін.

Крім того, важливе значення має Національний реєстр особових архівних фондів (проект «Еліта України»), колекція мікрофільмів у рамках серії «Зарубіжна архівна україніка», мета якого – зареєструвати усі колекції документів, отриманих за останні десятиліття із зарубіжних архівів.

Однак частина загальнонаціональних та загальнодержавних баз даних, що створювалися впродовж останніх років, у тому числі база даних Центрального фондового каталогу, бази даних особових архівних фондів України, сьогодні існує на рівні внутрішньосистемного користування.

Поруч з архівними установами значний документально-інформаційний ресурс меморіального характеру становить національний музейний фонд, який зберігає як складову музейного фонду рукописи, архівні документи та стародруки й рідкісні видання. Серед них найголовнішими є національні музеї: Національний музей історії України; Києво-Печерський національний історико-культурний заповідник; Національний заповідник «Софія Київська»; Національний художній музей України, Національний музей літератури України, Національний науково-природничий музей, Меморіальний комплекс «Український державний музей Великої Вітчизняної війни 1941–1945»; Національний музей медицини України, Музей історії м. Києва; Національний музей у Львові, Львівський історичний музей, Харківський історичний музей, а також ряд державних музеїв, зокрема Державний музей книги і друкарства України, Державний музей театрального, музичного та кіномистецтва; історико-культурні заповідники-музеї та літературно-меморіальні й художньо-меморіальні музеї видатних діячів України, учених, письменників, громадських діячів, історичних постатей та ін. Хоча документальна складова ресурсів музеїв і неznана порівняно з державним документальним ресурсом, що зберігається в архівах і бібліотеках, вона має виключно колекційне значення і регулюється як музейним законодавством, а в частині документальних та книжкових джерел – і законом при НАФ України.

Бібліотечний національний фонд зберігається в численних бібліотеках різного рівня підпорядкування. Значна частина цього ресурсу зберігається в бібліотеках як соціальних інституціях, спеціально покликаних створювати документальні фонди різного профілю, враховуючи потреби суспільного розвитку. Діяльність бібліотек здійснюється на

засадах низки законів та підзаконних актів²⁵. Разом із архівним фондом держави вони становлять значну частину інформаційного простору. Серед найголовніших бібліотек України загальнонаціонального, державного, галузевого, відомчого та спеціалізованого характеру найбільше значення мають універсальні фонди наукових бібліотек, що зберігають багатомільйонні фонди рукописної історичної книжкової спадщини. Серед них: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського; Національна парламентська бібліотека України; Національна бібліотека України для дітей; Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Української академії аграрних наук, Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського; Державна історична бібліотека України; Державна науково-технічна бібліотека України; Державна наукова архітектурно-будівельна бібліотека імені В. Г. Заболотного; Державна бібліотека для юнацтва; Одеська державна наукова бібліотека імені М. Горького; Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка; Наукова бібліотека ім. М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України та багато інших великих обласних та галузевих бібліотек²⁶.

Бібліотеки збирають всю опубліковану людством інформацію. Вони зберігають документально-інформаційні масиви як оперативного, так і меморіального характеру, і в цьому їх важлива перевага порівняно з іншими установами та інформаційними центрами. Велике значення документально-інформаційного масиву бібліотек складається з того, що вони зберігають екстраговані знання, опрацьовані інтелектуально, а бібліотечних ресурсів здійснюється на всіх рівнях та всіх сферах соціальної діяльності, міститься інформація, спрямована на розвиток інтелектуальної складової суспільства.

Сьогодні бібліотеки країни вже перебувають на стадії активного створення інформаційних електронних ресурсів оперативного характеру, що базуються на мережевих інформаційних технологіях, створенні електронних каталогів, тематичних баз даних, електронних виставок, а також цифрових ресурсів науково-довідкового апарату²⁷.

Майже всі бібліотеки загальнодержавного характеру проводять ретроконверсію карткових каталогів, що значно розширило пошукові можливості сучасних бібліотек, вони створюють власний інформаційний та бібліографічний продукт, який користується великим попитом у користувачів, що означає, що електронний ресурс бібліотек набуває все більшого значення та стає невід'ємною частиною інформаційного простору держави. Тим самим забезпечується оперативний обіг інформації щодо змісту бібліотечних фондів та нових надходжень.

Поряд з переходом бібліотек на інформаційні технології розвивається ретроспективний ресурс національної бібліографії України. Виникли умови для ліквідації відставання України від провідних країн світу в питаннях представлення національної книги, повноцінної національної бібліографії, що віддзеркалює історичний розвиток нації,

починаючи від початків писемності та друку до сьогодення, є національною ідентифікацією держави. Важливе місце в цьому займає ретроспективний зріз репертуару, який до 90-х років не був представлений в українській науці та культурі.

Опрацьована Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського Концепція національної бібліографії, ґрунтується на глибокому історичному дослідженні походження рукописних книг, стародруків, книжок нового та новітнього часу, аналітичного підходу до методів бібліографічної реєстрації таких видань, насамперед періоду, що існував до створення Книжкової палати України імені Івана Федорова та державної реєстрації, що почала офіційно здійснюватися лише з 1923 р.

Національна бібліографія розглядається ним не тільки як форма реєстрації друкованої продукції за будь-якими (мовними, географічними, предметно-об'єктними, авторськими та ін. ознаками), а також, як форма багатовікової пам'яті народу, спосіб обміну й збагачення досягнень культури, інформаційного забезпечення, вирішення економічних і політичних проблем держави на національному й світовому рівнях²⁸.

Оскільки в 90-х роках розпочалося планомірне створення корпусу видань у галузі національної бібліографії, НБУВ узяла на себе функції координації та створення баз даних національної бібліографії. Цей процес відбувався одночасно з вирішенням комплексу взаємопов'язаних питань, таких як розробка національного стандарту бібліографічного опису всіх видів документів, сумісного з міжнародними стандартами; оновлення бібліотечно-бібліографічної класифікації; створення зведеного електронного каталогу провідних бібліотек держави та повної національної бібліографії; презентація вітчизняних бібліографічних ресурсів в Інтернеті.

Ці питання почали вирішуватися спільними зусиллями Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Національної парламентської бібліотеки, державних науково-технічної, медичної, сільськогосподарської, педагогічної бібліотек, Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника, Одеської державної наукової бібліотеки імені М. Горького, Харківської наукової бібліотеки імені В. Короленка, інших бібліотек, а також Книжкової палати України імені Івана Федорова²⁹. Бібліографічний опис здійснюється на основі Держстандартів та Методичних рекомендацій «Україномовна книга. 1798–1923», що були розроблені у відділі національної бібліографії НБУВ, з урахуванням особливостей видань XVIII – початку XX ст. – поліграфічного оформлення, змісту, мовного стилю.

Формування баз даних національної бібліографії України передбачало створення електронної версії зведеного каталогу україномовної книги, системи баз даних рукописних та стародрукованих картографічних, нотних, періодичних (газети), аркушевих, образотворчих видань. В умовах інформатизації одним з головних пріоритетів бібліотеки стало створення повної національної бібліографії рукописних та друкованих документів на всіх видах носіїв інформації.

З 2007 р. починається новий етап створення національної бібліографії, пов'язаний з

формуванням зведеного каталогу-репертуару україномовної книги та створенням системи каталогів спеціалізованих фондів НБУВ. Початок роботи пов'язаний зі створенням електронної бази даних «Зведений каталог-репертуар україномовної книги. 1798–1923 рр.». Ця фундаментальна праця, вперше в Україні, була виконана відділом національної бібліографії, спеціалізованими відділами НБУВ, відділом програмно-технологічного забезпечення комп'ютерних мереж НБУВ на базі сервера та клієнтських модулів САБ «ІРБІС64».

Органічним доповненням до цього репертуару є електронні ресурси ЛННБ. Остання в межах наукової проблеми «Документальна пам'ять України» реалізує чотири наукові теми та формує відповідні бази даних: «Репертуар українських періодичних видань 1907–1939 рр.»; «Західноукраїнська і українська еміграційна книга 1920–1929 рр. як складова національної бібліографії»; «Українські книжкові та рукописні зібрання Центрально-Східної Європи»; «Некрополістика в українській галицькій періодиці 1848–1944 р.».

Іншим важливим завданням українських бібліотек стало виконання програми щодо створення Міжнародного українського бібліографічного репертуару і створення «Міжнародного зведеного каталогу української книги: 1798–1923 рр.», що орієнтується на пошук по численних базах даних та каталогах міжнародних центрів бібліографічної інформації, що містять інформацію про українську книгу.

Розвивається співробітництво бібліотек у реалізації міжнародних проектів, створення різних складових національної бібліографії російської книги, зокрема, участь українських бібліотек у підготовці таких каталогів як «Международный сводный каталог русской книги (1918–1926 гг.)», що створюється в Російській національній бібліотеці, а також «Сводный каталог российских нотных изданий» (РНБ) та «Сводный каталог историко-статистических описаний епархии Русской православной церкви», який готує Російська національна бібліотека.

У проєкті баз даних «Національна бібліографія України» важливе значення мають бази даних спеціалізованих видів друку. Почалося наповнення баз даних, переведення роботи бібліографів на електронні технології, проведена кооперативна відповідна науково-методична робота відділів.

Особливий інтерес становить діяльність відділу образотворчих видань НБУВ, спрямована на створення бібліографічної бази даних (ББД) аркушевих образотворчих документів, які є складними документами і містять важливу для дослідників історії та культури України багатовекторну інформацію: історичну, політичну, соціальну, культурологічну, художню та ін. В базу даних включено класифікацію за різними видами образотворчих аркушевих документів (гравюра, плакат, лубок, художня поштівка, репродукція тощо), яка має розгалужену пошукову систему (видавництва, хронологія, тематика, сюжети, авторство, іконографія тощо). В основу був покладений хронологічний принцип, який дає змогу усвідомити історичний контекст розвитку образотвор-

чого мистецтва плакату. У 2007 р. була створена БД «Архітектура України в художніх поштових картках до 1917 р. з фондів НБУВ (Електронний каталог)», у 2009 р. на інтернет-сайті НБУВ виставлено науковий каталог «Радянський лубок».

Почалося опрацювання та поповнення баз даних на українські нотні видання інструментальної музики 1923–1934 рр.; українські нотні видання вокальної музики 1924–1930 рр.; українські нотні видання XIX – початок XX ст.; нотна бібліотека хору Київської духовної академії з фонду відділу бібліографічних видань та історичних колекцій, українські нотні видання 1917–1923 рр. тощо³⁰. Ці бази даних – значний внесок у розвиток української музичної бібліографії і дає змогу заповнити прогалини ретроспективної частини національної бібліографії України.

Іншим значним проектом, що передбачає створення наукового ресурсу рукописних книг (кодексів) як частини української національної спадщини, є створення електронного ресурсу на рукописні книги, що започатковано базою даних Інституту рукопису НБУВ «Кодекс». Рукописні книги є специфічним об'єктом наукового описування для електронного ресурсу. Вони створювалися в писемний період людства – з найдавніших часів і до XIX ст. і їхній опис та атрибуція дорівнює цілому науковому дослідженню, яке проводять висококваліфіковані археографи та кодикологи³¹.

Однак, поставлені дуже широкі завдання та обмежені можливості програмного забезпечення того часу не дали можливості завершити створення першої версії бази даних «Кодекс». Ця версія почала відпрацьовуватися у середині 90-х років і створювалася паралельно з проведенням комплексного опису рукописних книг XIV–XVI ст. Базовим був визнаний масив рукописів XVI ст. у зв'язку з тим, що її характеристики як книгознавчого явища, перебуваючи на межі історичного переходу від одного етапу в історії книги до іншого, акумулюють у собі типологічні риси попереднього етапу і закладають риси наступного періоду. Це дає змогу здійснити поступовий перехід за допомогою кодикографічних методів та схем хронологічно як у попередні століття (XI–XVI ст.), так і в наступні (XVII–XIX ст.)

Сучасний варіант БД «Кодекс» створено для зберігання описів кирилических рукописних книг, у ній була зроблена спроба вирішити основні проблеми, пов'язані зі специфікою описування рукописних книг як рукописно-книжного об'єкта. Вирішення питання подолання мовних та полілінгвістичних особливостей дасть змогу поширити цю базу на грецьку, латинську, східно-рукописні книги.

Важливою складовою розвитку україніки став «Електронний каталог-репертуар україномовних книжкових видань зарубіжної україніки», створений у НБУВ, яка сприймалася як частка національної бібліографії держави. Були описані книги, альманахи, збірники, календарі, видання на правах рукопису, каталоги, бюлетені, бібліографічні покажчики тощо. Опис даних вийшов за межі звичайного бібліографічного опису, іменного та хронологічного, предметно-систематичного покажчиків та покажчика назв і серій, було включено розширений довідково-бібліографічний апарат: друкарні,

персоналії, автографи з урахуванням специфіки бібліографічного опису видань української діаспори. Ці ресурси користуються значним попитом та порталі НБУВ.

Після завершення етапу створення зведеного каталогу україномовних книг, що зберігаються у фондах найбільших бібліотек-фундаторів держави (НБУВ, ЛННБ ім. В. Стефаника НАН України, ХДНБ ім. В. Короленка, ОДНБ ім. М. Горького), спільна база даних після звірки має поповнитися даними бібліотек загальнодержавного, обласного рівня, провідних університетських бібліотек. Вивчається видавнича діяльність та укладання анотованої бібліографії друкованої продукції найпотужніших центрів українознавства, зокрема, Канадський інститут українських студій Альбертського університету в Едмонтоні (КІУС), Український науковий інститут Гарвардського університету (УНІГУ, США), Українська вільна Академія наук (УВАН, США), Український вільний університет (УВУ) і Український технічно-господарський інститут (УТГІ у Мюнхені (Німеччина), Українське історичне товариство (США, Європа та ін.), Інститут дослідів Волині (Канада). Аналізуються інтернет-портали українознавчих ресурсів, інтернет-енциклопедії України.

У роботі беруть участь наукові і громадські інституції, які досліджують зарубіжну україніку і співпрацюють з діаспорою. Серед них Інститут досліджень діаспори (Київ); Центр гуманітарної співпраці з діаспорою (Ніжин); Науково-дослідний інститут українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка; Наукове Товариство Шевченка в Україні; Інститут дослідження української діаспори Національного університету «Острозька Академія».

Бібліотеки, зокрема НБУВ та ЛННБ, формують електронні ресурси рукописних та стародрукованих картографічних видань (XVI–XVIII ст.). У його складі рідкісні видання, як друковані, так і рукописні, починаючи з XVI ст.; вітчизняні, зарубіжні (багатьма мовами світу), різноманітні за тематикою, призначенням та поліграфічним виконанням атласи; одно- та багатоаркушеві карти; плани, картосхеми, пояснювальні записки, покажчики та інші додатки до картографічних творів. Актуальність формування науково-інформаційного ресурсу спеціалізованого картографічного фонду складається з того, що він ніколи не був представлений в загальному каталозі.

На сьогодні ще не повністю досліджена картографічна спадщина, яка міститься в найбільших бібліотеках, архівах, музеях України. Тому одним із завдань є координація дій з закладами-фондоутримувачами в укладанні за єдиними принципами та методикою каталогів найбільших картографічних зібрань України – НБУВ, ЛННБ ім. В. Стефаника та інших наукових установ.

Значний комплекс ресурсів представляють електронні каталоги газетних фондів. Потужний ресурс підготовлений НБУВ – «Періодичні видання України (газети) 1818–1922 рр.», присвячений розкриттю різних за напрямками та довговічністю виданням, які відігравали різне значення у громадсько-політичному житті як культурно-просвітні, ліберально- буржуазні, демократичні, прогресивні видання. До бази даних

включено газети місцевостей, які входили до складу України за сучасним адміністративно-територіальним поділом, а також ті, що входили за поділом 1917–1920 рр. База даних вміщує опис республіканських, губернських, повітових, міських, транспортних, військових видань, газети різних товариств, комітетів та організацій, видання тимчасового і разового характеру, а також додатки до газет³².

Разом їх документальні ресурси становлять організаційно та історично єдиний інформаційний простір історико-культурної спадщини. Створення цифрового ресурсу сьогодні неухильно рухається в напрямі створення масивів електронних документів, електронних архівів, електронних бібліотек, електронних музеїв. Упродовж останніх років технології наукового представлення цих ресурсів неухильно рухаються у бік створення інтегрованих ресурсів.

Для здійснення своїх функцій інформаційні ресурси веб-сайтів архівів, бібліотек, музеїв класифіковані за такими критеріями й принципами, що дають змогу державі реалізувати свої функції, а науці, культурі, освіті отримати джерельну базу для подальшого розвитку історико-культурних досліджень ретроспективних фондів. Крім того, специфіка архівної, музейної та бібліотечної систем складається з того, що її діяльність передбачає і тісні зв'язки з установами освіти, науки, культури у сфері професійної діяльності та міжнародні контакти.

Розвиток інформаційного ресурсу бібліотечного і архівного фонду має й іншу ґрунтовну причину, крім інтелектуального збереження та розвитку нового інформаційного середовища для прискорення розвитку суспільства – збереженість оригіналів документів. Сьогодні дедалі частіше на збереженість традиційних документальних ресурсів впливають негативні наслідки розвитку людства. Збереження цього надбання є важливим завданням, яке постало перед усіма країнами світу. Діяльність України у галузі збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2005 рр. була затверджена спеціальною програмою Кабінетом Міністрів України 15 вересня 1999 р. № 1716.

Концепція Програми збереження бібліотечних і архівних фондів³³ була розроблена відповідно до рекомендацій Генеральної конференції ЮНЕСКО в контексті здійснення Програми «Пам'ять світу», яку Генеральна конференція 1993 р. визнала важливою складовою частиною Загальної інформаційної програми. Названа Програма спрямована на спільну реалізацію проектів збереження бібліотечних та архівних фондів у різних країнах світу.

Попередній аналіз показав, що лише в бібліотеках України зберігається майже 3 млн унікальних, рідкісних і цінних документів, у тому числі рукописні матеріали, що є пам'ятками світового значення. Однак документи тривалого зберігання, що розміщені в бібліотеках та архівах, поступово руйнуються в умовах прискорення науково-технічного прогресу. У найгіршому стані перебувають видання другої половини ХІХ – початку ХХ ст., надруковані на кислотному папері, тому частина книжок, за визнан-

ням спеціалістів, уже не придатна для використання. У програмі було поставлене питання й про термінове переведення інформації з паперових на електронні носії, що частково дало б можливість розв'язати проблему шляхом перенесення інформації, яка зберігається в бібліотеках та архівах, на мікроносії – мікрофільми, магнітні та оптичні диски. Це дасть змогу зберегти оригінальність текстів, зменшити можливість знищення їх під час користування та виникнення екстремальних ситуацій.

Серед різних завдань Програми однією з найважливіших стало створення системи єдиного загальнодержавного обліку документальних пам'яток національного культурного надбання, зокрема рукописних книг та історичних документів, рідкісних і цінних видань; створення міжвідомчих центрів консервації і репрографії при Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, Національній парламентській бібліотеці, Львівській національній науковій бібліотеці імені В. Стефаника, Харківській державній науковій бібліотеці імені В. Г. Короленка, Одеській державній науковій бібліотеці імені О. М. Горького, а також галузевих і регіональних служб репрографії та ремонтно-палітурних робіт при державних архівах та обласних універсальних наукових бібліотеках та відомчих бібліотеках³⁴. Поряд зі створенням служб завдання організації цифрового фонду копій, що становлять національне надбання як різновиду страхового копіювання.

Передбачався розвиток координації роботи наукових інституцій та організації фінансових, матеріально-технічних та фахових ресурсів; залученні наукового потенціалу для розробки відповідних технологій репрографії; впровадженні системи підготовки фахівців відповідної кваліфікації; забезпеченні установ сучасними засобами захисту архівних фондів тощо. Координуючу роль у реалізації цих завдань виконувала профільна рада при Мінкультури України, а безпосередніми виконавцями визначалися архіви, бібліотеки та науково-дослідні інститути.

Програма окреслила завдання, виконавців, терміни виконання, фінансове забезпечення та визначила п'ять стратегічних напрямів подальшої реалізації. У галузі обліку документів при формуванні реєстру національного культурного надбання на першому етапі передбачалася розробка відповідного програмного забезпечення, на другому етапі – оснащення установ загальнодержавного значення технічними засобами, на третьому – формування БД. Хоча основними завданнями було провести заходи з фізичної збереженості фондів, відзначалося, що копіювання фондів є діючим засобом збереження інформації.

Фундаментальну роль у цьому процесі відіграють національні, універсальні та спеціалізовані наукові бібліотеки, що зберігають величезні фонди історико-культурної спадщини, передусім архівні та рукописні, що акумулюють історичний розвиток народу та творчий здобуток видатних особистостей. В Україні цей процес має особливе значення та розглядається як державне надбання, що потребує державної турботи.

Постановою Кабінету Міністрів України № 1709 від 19 грудня 2001 р. унікальні

фонди та колекційні збірки національних та деяких інших бібліотек віднесено до наукових об'єктів, що становлять національне надбання. Загальний обсяг колекційних документів, які мають виняткове значення для української культури і науки та не можуть бути відтворені у разі їх втрати або руйнування, становить лише в національних наукових бібліотеках понад 20 млн одиниць зберігання.

У фондах універсальних бібліотек зосереджені рукописи та видання, що не лише відображають національну пам'ять країни, а і є часткою світової культури. Бібліотеки зберігають найцінніші фонди – рукописних книг, стародруків та рідкісних видань, газет, книжкових гравюр та естампів, нотних, картографічних, геральдичних та нумізматичних джерел, архівних документів з історії різних наукових знань та галузей культури, історико-культурних книжкових зібрань, видання та записи музичної спадщини. Вони є джерелом історико-бібліографічної інформації.

Поповнення електронних ресурсів довідковою та повнотекстовою інформацією таких джерел, як рукописи та стародруки, рідкісні видання, архівні документи, історичні колекції документів різних установ та організацій, що існували в минулому, спеціальні види видань, створює багатющу джерельну базу різноаспектних досліджень, є потужним інформаційним ресурсом соціокультурного характеру. Ця база сьогодні дуже неповна та фрагментарна. Така ситуація пов'язана з історичною долею вітчизняних бібліотек, які впродовж ХХ ст. відчували на собі всі наслідки соціальних катаклізмів та політичної історії України, зазнавали значних втрат, переміщень, забуття, цензурних вилучень та знищення. Найбільш уразливими стали національні історико-культурні фонди, що були визнаними неактуальними, або потрапили до спецфондів, заборонених, або обмежених у доступі. Лише демократичні процеси надали можливість поповнити інформаційні ресурси багатьма іменами українських діячів, які з ідеологічних причин не були в науковому обігу.

4.2. Створення інтегрованого документально- інформаційного бібліотечного, архівного та музейного ресурсу національної спадщини

Розуміння цілісності величезного документального масиву архівної та книжкової спадщини України (що складається з різних за походженням та змістом і формою, видовим складом документів, проте єдиним цілим у просторі соціокультурної інформації) прийшло у спільній праці фахівців бібліотечної та архівної справи – бібліографів, археографів та кодикографів, покликаних описувати книги, рукописи, документи для створення науково-довідкового та пошукового апарату на цей масив.

Створенню сучасних інтегрованих архівно-бібліотечних ресурсів передував період наукового опрацювання масиву джерел з метою виділення цінних для історичної пам'яті документів, їхня організація та державний облік, який передбачає створення

науково-облікових документів.

Інтеграційні тенденції цих наук знайшли відображення в спеціальних проектах Державного комітету України з питань науки і технологій (надалі – Міністерство у справах науки та технологій), що розроблялися у 1992–1996 рр. і були об'єднані Програмою «Книжкова спадщина України: створення бібліографічного та археографічного реєстру і системи збереженості й загальнодоступності». Програма містила в собі комплекс проектів: «Історико-культурний процес в Україні в писемних джерелах», «Архівна та рукописна Україніка: національна зведена система документальної інформації», «Створення реєстру української рукописної книги», «Створення бібліографічного реєстру друкованих видань», «Розробка і організація системи збереження книжкової спадщини України», «Забезпечення загальнодоступності книжкової спадщини України».

Наукові здобутки, отримані в процесі виконання Програми, визначили підходи до збирання, зберігання, інтелектуального доступу до національної книжкової та рукописної спадщини. У проектах брали участь археографи та кодикологи³⁵. Серед найвагоміших результатів – розробка дескриптивних технологій опису рукописних книг, формування електронних ресурсів у галузі книжкової спадщини, опрацювання методичних основ забезпечення збереженості бібліотечних фондів тощо³⁶. Видається збірник «Національна архівна інформаційна система “Архівна та рукописна Україніка” і комп'ютеризація архівної справи в Україні» (К., 1996. – Вип. 1), на сторінках якого підбито результати першого етапу комп'ютеризації рукописних фондів бібліотек, запропоновані структури даних щодо зведеного опису рукописів, обговорюються рівні організації та опису інформації для Національної архівної інформаційної системи України: до питання дескриптивних методик.

Наслідком цієї роботи є розробка стандартів у галузі архівного та книжкового опису. Міжнародна стандартизація основних принципів опису для перспективи інформаційного обміну архівної інформації почалася з розробки та затвердження 19–22 вересня 1999 р. «Загального Міжнародного стандарту архівного описування ISAD(G)», схваленого Комітетом з дескриптивних стандартів (Стокгольм, Швеція) (переведено – в Україні. К., 2001). У 2000 р. за ініціативи Державного комітету архівів України та Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства було здійснено переклад вже доопрацьованого світовою спільнотою стандарту ISAD(G), затвердженого на XIV конгресі МРА (Севілья, вересень 2000 р.), участь у якому брали представники України.

Стандарт гарантував адекватне відображення документної інформації завдяки введенню уніфікованих методів презентації інформацій, які супроводжували документ протягом всього обігу. Це створювало умови для встановлення інтелектуального контролю достовірності, автентичності, інтеграції описів документів з різних сховищ у єдину інформаційну систему.

Встановлення уніфікованої структури та правила описування документів різного рівня: фонд – підфонд – серія – підсерія – справа – документ надавало можливість адекватного обміну архівною та рукописною інформацією в системах та мережах. Опис містив 26 елементів, які могли варіюватися залежно від рівня описування та вимог національного стандарту. Але обов'язковими елементами були визначені шифр, заголовок, фондоутворювач, крайні дати, обсяг одиниць та рівень описування, п'ять з яких передбачалися для міжнародного обміну. Цей стандарт повністю відповідав науковим розробкам українських архівістів та рукописників.

Створення інформаційної системи Держслужби (Держкомархіву), де й сьогодні ведеться інтенсивна робота за трьома рівнями: перший рівень – верхній, інституційний, представлений електронним довідником «Архівні установи України» як інформаційним ядром веб-сайту; другий, пофондовий рівень становлять головний модуль системи – Національний фондовий каталог. Він передбачає створення (силами самих архівів) електронних версій фондових каталогів з подальшою їх інтеграцією в єдину базу з функціями віддаленого доступу; третій, поглиблений рівень, представлятиме дані про структурні частини фондів – описи, анотовані реєстри описів фондів; наступні рівні – поодиночний і подокументний. Планується розробка галузевого стандарту «Метадані архівного електронного документа. Опис структури та змісту даних» спільно з Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства.

У подальшому ініціативу створення інтегрованої інформаційної системи, яка передбачала створення системи, яка дозволила б створити базу даних на архівні фонди особового походження, що зберігаються в архівах і бібліотеках, взяла на себе Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Початок роботи пов'язаний зі створення бази даних з умовною назвою «Рукописний фонд», що мала завдання поєднати рівні опису (фонд, група, документ) та функції – комплектування, облік, зберігання та використання документів. Вона інтегрувала у себе комплектування, облік та використання бібліотечних рукописних та архівних джерел³⁷. За своєю побудовою ця система орієнтована на вимоги її застосування в архівній системі, оскільки методичні засади обліку та використання в рукописних підрозділах бібліотек ґрунтуються на архівній нормативно-правовій та методичній базі, оскільки вони входять до складу Національного архівного фонду.

Ця база за змістом поліфункціональна та містить архівну, біографічну, історичну та предметну інформацію, ілюстративний матеріал, статистику руху фондів та їх кількісний і якісний склад. Вона базувалася на загальних принципах та підходах стандарту ISAD, однак з розширеними функціями щодо презентації інформації з урахуванням «шляху архівних документів» та можливостей поглибленої інформації, орієнтованої на користувача. Це принципово нове рішення організації рукописної та архівної інформації з урахуванням відмінної від бібліотек системи організації та обліку фондів з виходом на загальні принципи надання користувачам інформації про склад і зміст рукопи-

сних фондів.

БД НБУВ «Рукописний фонд» є інтегрованою системою, де представлено опис такої одиниці зберігання та обліку Національного архівного фонду України, як рукописна колекція та архівний фонд як багаторівневої та поліфункціональної системи документів. Вона відображає групування документів як фондового рівня (особовий, інституційний, родовий, колекційний), так і подокументного – на рівні такого обліково-інформаційного документа, як «архівний опис фонду» з подокументним розписом. Тут враховані традиції у системі обліку, основної облікової документації, що склалася, і в основу якої покладено паспорт фонду, а також залучається вся система документацій, що дає змогу зафіксувати склад та обсяги, простежити рух рукописних документів, здійснити контроль за станом науково-облікового апарату, а також здійснює функції науково-пошукової системи.

Отже, цей соціокультурний ресурс містить сукупну інформацію про походження комплексів документів (історична довідка про фонд), створювачів (сучасних та історичних установ, історичних особистостей, державних діячів, письменників, учених, митців та інших, організацій та колективів, зокрема тих, що були ліквідовані або втратили чинність), попередніх власників документів (колекціонерів, родину, різних дотичних осіб та ін.), авторів наукових та творчих рукописів, листів, документів, зображувального матеріалу та інформацію про їхні, зокрема, дати життя, офіційний статус, звання тощо. Поширення цієї розробки на всю архівну та бібліотечну сферу України дало б змогу створити унікальний національний ресурс фондового рівня на архівну та бібліотечну системи (у частині рукописних підрозділів).

Вона дає змогу проводити наукову реконструкцію спадщини, розсередженої по різних підрозділах бібліотек, архівів, музеїв та в інших установах. Це завдання є особливо важливим для формування повноцінного інформаційного ресурсу історико-культурного простору, що вкрай важливо в умовах розпорошення історико-культурної спадщини ХХ ст., пов'язаного з революційними подіями, війнами, ідеологічними установами тощо. Сьогодні створення такого ресурсу є питанням джерельної бази формування Української національної держави. У питаннях реконструкції ресурсної бази значну роль відіграє питання організації службової інформації, яка не вставляється у відкритий доступ користувачам, однак дає змогу оперативно відображати історію документів та масивів документів, шлях документа, що структурований за такими підполями: пропозиції, надходження, експертиза наукової цінності, науково-технічне опрацювання, виявлення цінних та унікальних рукописів, інвентаризація, вибуття та, як підсумок, обсяг фонду на кінець року³⁸.

БД НБУВ «Рукописний фонд» є механізмом формування історико-культурного ресурсу загальнонаціонального значення, відповідає створюваній інформаційній системі Центрального фондового каталогу Державної служби архівів, побудованій за модульним принципом, що відповідає багаторівневій концепції представлення архівних ресу-

рсів, містить оригінальні інформаційно-технологічні та програмні рішення.

Вона закладає засади формування зведеного ресурсу історико-культурної спадщини України, що пов'язані з архівними фондами особового походження, відображають індивідуальний внесок історичної постаті або діяча в розвиток науки, культури, освіти, державницьку діяльність та персоніфікує історичний процес.

Логічним продовженням роботи з рукописним фондом є розвиток баз даних на колекційні фонди історичних бібліотек та зібрань, що формувалися впродовж століть, які репрезентують унікальні комплекси культурно-історичної інформації з найдавніших часів. Створення масиву колекційних книжкових фондів загальнонаціонального характеру, що зберігаються практично в усіх національних та наукових бібліотеках обласного рівня, є перспективним завданням бази даних «Книжкові колекції України», де подається ресурс колекційного рівня книжкової спадщини наукових бібліотек, що розкриває його походження, зміст та склад, подає основну бібліографію³⁹.

Маштабним інтеграційним проектом стало створення Державного реєстру національного культурного надбання України, що був орієнтований на державну реєстрацію пам'яток з метою розвитку науково-інформаційної діяльності та інформаційної бази для наукових досліджень у соціогуманітарній сфері, залученні нового історико-культурного знання до системи історичних знань, включення української культурної спадщини у світове інформаційне середовище, передусім, бібліографічними та цифровими проектами «україніки».

Цей документально-інформаційний бібліотечний, архівний та музейний ресурс пам'яток національної культури прагнув до створення зведеного електронного ресурсу документальної спадщини України. Положення про Державний реєстр національного культурного надбання, покликаний зафіксувати книжкові пам'ятки України, був затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1992 р. № 466. Серед інших позицій закріплено: «Документальні пам'ятки – унікальні акти державності, інші важливі архівні матеріали, кіно-, фото- і фотодокументи, старовинні рукописи, рідкісні друковані видання». У Законі України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» від 24 грудня 1993 р. стаття 20 має навіть назву «Унікальні документальні пам'ятки». Тут зафіксовано, що унікальними документальними пам'ятками визнаються документи НАФ, що мають особливу історико-культурну цінність; порядок віднесення документів НАФ до унікальних документальних пам'яток, включення їх до Державного реєстру національного культурного надбання, а також їх зберігання затверджується Кабінетом Міністрів України; унікальні документальні пам'ятки підлягають обов'язковому страхуванню; особи, які зберігають унікальні документальні пам'ятки, надають державним архівним установам можливість створювати страхові копії цих документів із правом подальшого їх використання з дозволу власника. Було створено «Методику і критерії виявлення і включення унікальних документальних пам'яток НАФ до Державного реєстру національного культурного надбання» від 19

листопада 1998 р., Положення про Державний реєстр національного культурного надбання, де серед документальних пам'яток названі «старовинні рукописи, рідкісні друковані видання». Наказом Міністерства культури та мистецтв № 373 від 30 грудня 1993 р. передбачалося організувати в країні підготовку Державного реєстру рідкісних та цінних видань. Але методично чи організаційно це питання розроблено не було.

У вказаній «Програмі збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2005 роки», одним з основних завдань було поставлено створення Державного реєстру «Книжкові пам'ятки України».

Відомствами, де зберігаються книжкові пам'ятки (бібліотеки, архіви, музеї), були підготовлені відповідні інструкції, що розкривали комплекс організаційних, наукових, методичних і практичних заходів щодо встановлення принципів і критеріїв визначення рідкісності, цінності, унікальності пам'яток та занесення їх до Державного реєстру, а також щодо організації їхнього обліку та забезпечення належних умов зберігання. Отже, були затверджені: «Методика і критерії виявлення і включення унікальних документальних пам'яток національного архівного фонду України до Державного реєстру національного культурного надбання» (1998), «Інструкція про порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань з бібліотечних фондів до Державного реєстру національного культурного надбання» (2001), «Порядок занесення унікальних пам'яток Музейного фонду України до Державного реєстру національного культурного надбання» (2001). Було визнано за доцільне об'єднання інформації про рукописні, стародруковані книги, рідкісні та цінні видання, де б вони не зберігалися, в одному розділі цього реєстру, а саме – «Книжкові пам'ятки України». Натомість документи Національного архівного фонду, незалежно від місця зберігання (музей, бібліотека, архів), мають бути об'єднані в іншому розділі Державного реєстру національного культурного надбання – «Документальні пам'ятки України». Відповідно, окремі розділи реєстру мають становити музейні пам'ятки, відібрані і структуровані за різними категоріями, але знов-таки, не тільки з музейних фондів, а й з архівів, бібліотек чи інших установ.

Інструкція про порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань з бібліотечних фондів пропонувала всі книжкові пам'ятки поділити на такі категорії: рукописні книги до XVII ст. включно – усі, а починаючи з XVIII ст. – лише унікальні, з урахуванням особливостей письма, матеріалів, мови, оформлення та змісту; інкунабули, палеотипи та іноземні стародруки до 1800 р.; видання глаголичного друку – усі, кириличного друку – до 1800 р., гражданського друку (включаючи періодику) – до 1830 р.; українські видання – до 1860 р. – всі; видання, відібрані на основі експертної оцінки: українські за 1861–1945 рр., російські – за 1831–1925 рр., іноземні – за 1801–1900 рр. Подано критерії щодо експертної оцінки, наведено основні параметри опису книжок для реєстру. Як програмне забезпечення запропоновано використовувати систему автоматизації бібліотек ІРБІС.

Спеціалістами Національної парламентської бібліотеки спільно з фахівцями Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка та Київської організації користувачів системи «ІРБІС» були випущені методичні рекомендації «Створення бази даних документів, визначених для включення до Державного реєстру національного культурного надбання, за допомогою системи автоматизації бібліотек ІРБІС» (К., 2002), де в додатках подано зразки опису кількох типів книжкових пам'яток та таблиці відповідності міток (назв) полів для опису документів згідно з «Інструкцією» і назв полів у системі «ІРБІС». Під час підготовки оновленого варіанта Методичних рекомендацій було поставлене питання про необхідність створення спеціального українського стандарту бібліографічного опису стародруків та рідкісних видань, відпрацювання та затвердження конкретних методичних засад опису кожної окремої групи книжкових пам'яток.

Спеціальна наукова тема, зареєстрована в НБУВ, «Унікальні книжкові та рукописні фонди: науковий опис, державна реєстрація» (1997–1999 рр.) дала змогу опрацювати складні питання створення такого реєстру на засадах наукового опису, коли було створено методичні засади укладання наукового та реєстраційного опису рукописів та стародруків, колекцій та фондів особового походження для Державного реєстру національного культурного надбання України та започаткований електронний ресурс.

Пам'ятокзнавчий аспект передбачив опрацювання критеріїв поняття «книжкова пам'ятка»:

- хронологічний (давність створення книги, це стосується, насамперед, стародруків видань XV–XVIII і початку XIX ст.);
- історичний (значення книги для розвитку суспільства, регіону, світу);
- пов'язані з цим критерії:
- етапності (книга є пам'яткою переломного періоду в житті країни, його невід'ємною частиною);
- унікальності (вирізняє книгу як єдину у своєму роді, що збереглася в єдиному примірнику чи з індивідуальними особливостями, які мають наукове або історичне значення з автографами, власницькими записами, додатковими вкладеннями чи малюнками);
- меморіальності (співвідносить книгу з життям та працею видатних історичних особистостей або наукових чи творчих колективів, а також з пам'ятними місцями);
- колекційності (характеризує книгу з т. зв. її належності до колекцій, які мають властивості важливого історико-культурного об'єкта) та ін.⁴⁰

Певну роботу з формування електронного ресурсу Державного реєстру книжкових пам'яток України провели Національна парламентська, деякі обласні бібліотеки, а також ЛННБ та НБУВ. Ці завдання реалізовано в базах даних «Кодекс» і «Стародруки» (з окремих баз по фондах НБУВ – рукописних книг інкунабул, палеотивів, кирилических стародруків, стародруків графічним шрифтом і рідкісних та цінних видань. Розроблена нова

технологія підготовки електронних повнотекстових колекцій стародрукованих видань з елементами поглибленого наукового дослідження й ілюстрованого оформлення.

Результати практичної роботи були узагальнені в спеціальному науково-методичному документі «Методичні рекомендації для Державної реєстрації книжкових пам'яток України. Кириличні рукописні книги та стародруки». Принципи реєстраційного опису, опубліковані в 2007 р., що складається з двох частин: ч. 1 – методичні засади опису кирилических рукописних книг та ч. 2 – методичні засади опису кирилических видань⁴¹.

Розпочата база даних «Колекція історичних листівок НБУВ»⁴². З 2009 р. НБУВ перейшла на створення електронних каталогів у новій, адаптованій до описів рідкісних книг, програмі «ІРБІС-64».

Формування цифрового ресурсу почалося із загострення питань збереженості унікальної рукописної, архівної та книжкової спадщини.

Рекомендації української сторони щодо практичного вирішення завдань збереження рукописних та архівних фондів були запропоновані на Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегія збереження національного культурного надбання. Бібліотеки і архіви», проведеної під егідою ЮНЕСКО в Києві 16–18 лютого 1995 р.

В Україні були визначені об'єкти національного надбання та система заходів, що мають бути впроваджені: індивідуальний та сумарний облік, опрацювання нових надходжень, науковий опис рукописних та архівних документів, паспортизація колекційних фондів, атрибуція окремих документів, створення електронних баз даних для державної реєстрації унікальних рукописних та книжкових фондів, підготовка наукових каталогів, довідників та ін., книгознавчий опис примірників видань, створення національної бібліографії; профілактичні роботи з консервації та реставрації фондів з використанням технологій стабілізації матеріальної основи документів на паперовому носії тощо.

У 2010 р. почалося оцифрування документів на традиційних носіях для створення страхового фонду документів із фондів НБУВ та створення електронного фонду користування (переважно на основі цифрових колекцій). Для вирішення широкого кола завдань була обрана базова для інформаційних сервісів НБУВ платформа САБ «ІРБІС64».

Сьогодні цю роботу розпочала й Національна історична бібліотека України.

Створення якісного цифрового ресурсу бібліотек дало змогу включитися в інтегровані світові проекти цифрових бібліотек: заснована у 2009 р. Світова цифрова бібліотека – спільний проект Бібліотеки Конгресу США, ЮНЕСКО та інших партнерів з усього світу, а з української сторони – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Національна парламентська бібліотека України, Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника і бібліотека Національного університету «Києво-Могилянська академія». Продовжені роботи щодо створення електронного ресурсу

для міжнародної БД «Золота колекція Євразії», цифрової колекції, створеної некомерційним партнерством «Бібліотечна Асамблея Євразії», яка покликана забезпечити багатомовний доступ до найцінніших видань народів країн ЄвроАзЄС та інших держав – учасниць СНД, що сприятиме розвитку культурних зв'язків, взаєморозумінню між народами.

На черзі – початок підготовки ресурсу «Пам'ять України», проект, рекомендований ЮНЕСКО, який поки ще не знайшов відповідного втілення.

Цифровий ресурс історичних джерел та духовної культури є сучасною формою реалізації, невід'ємною функцією національних бібліотек світу, задекларованою в усіх регулюючих документах цих бібліотек. Однак відбувається подальший розвиток та змістовне наповнення цих функцій. Відомо, що основними функціями бібліотек на сучасному етапі розвитку є: меморіальна, комунікаційна, інформаційна, освітня, соціальна та культурна.

Розвиток міжнародних цифрових проектів демонструє і ЛННБ, реалізується «Угода про реалізацію документально-інформаційного проекту, що стосується культурної спадщини українського і польського народів». Партнерами Угоди є Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, Національний заклад ім. Оссолінських у Вроцлаві, а також Digital-Center у Познані. Спільними зусиллями українських та польських бібліотекарів оцифровано колишні фонди «Оссолінеуму», які розірвані між українськими та польськими інституціями. Відбувається цифрова реконструкція цієї великої і важливої для історичної пам'яті декількох країн колекції.

Міжнародне значення має й створення цифрового ресурсу видань Почаївської лаври в НБУВ («Почаївський проект»). Це цифровий ресурс, що створений у форматі міжнародного російсько-українського проекту «Кириличні видання друкарні Почаївського монастиря XVIII – першої третини XIX ст.» та виконується НБУВ та Бібліотекою РАН у Санкт-Петербурзі⁴³.

Першим результатом зі створення повнотекстових бібліографічних БД стала представлена нещодавно широкому загалу в локальній мережі НБУВ «Рукописна та книжкова спадщина України»⁴⁴, підготовлена Інститутом рукопису спільно з відділом програмно-технологічного забезпечення комп'ютерних мереж НБУВ. Це перший досвід у галузі створення повнотекстової бібліографічної БД, що може бути застосований для формування організованих великих масивів періодичних видань. Вона відображає наукові статті, опубліковані в однойменному науковому збірнику, який видає Інститут рукопису. Збірник «Рукописна та книжкова спадщина України» репрезентує археографічні, джерелознавчі, кодикологічні та книгознавчі дослідження про склад і зміст рукописних і книжкових фондів НБУВ та інших книгозбірень і архівних установ України, залучаючи до наукового обігу нові документальні джерела. Видання було започатковане в 1993 р. як таке, що продовжується.

Розвиток сучасної ресурсної бази держави неможливий без урахування історичного

аспекту розвитку інтелектуальної та гуманістичної складової у світі духовних цінностей суспільства, де свідоме та об'єктивне збереження пам'яті є невід'ємним, політично значущим процесом, Ці суспільні функції виконує ряд наукових та культурних соціальних інституцій, що зберігають національне культурне надбання та сприяють соціокультурному розвитку людства, формують сучасні традиційні та електронні ресурси загальнонаціонального значення, серед яких провідне місце посідають бібліотеки, архіви та музеї, що містять національне інтелектуальне та культурне надбання.

Перспектива розвитку ресурсів суспільства пов'язана з подальшою актуалізацією величезних масивів інформації, що там зберігаються, та створення інтегрованих науково-довідкових і пошукових систем, ресурсів, що представляють спадщину в цифровому вигляді, що дасть змогу представити Україну у світовій інфосфері національних держав.

Бібліографічні примітки до розділу 4

¹ Про інформацію : закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-XII // Відом. Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650; Про Національну програму інформатизації : закон України // Відом. Верховної Ради України. – 1992. – № 27–28. – Ст. 181; Про Національну програму інформатизації [Електронний ресурс] : закон України від 4 лют. 1998 р. № 74/98-ВР. – Режим доступу: <http://rada.kiev.ua>. – Назва з екрана; Про затвердження переліку державних замовників завдань (проектів) Національної програми інформатизації на 1999 рік [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів від 22.03.1999 р. № 431. – Режим доступу: <http://ua-info.biz/legal/basenp/ua-ymtznt.htm>. – Назва з екрана; Про затвердження Завдань Національної програми інформатизації на 1999–2001 роки : постанова Верховної Ради від 13.07.1999 р. № 914-XIV // Відом. Верховної Ради України. – 1999. – № 37. – Ст. 335

² Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні : указ Президента України від 31 лип. 2000 р. № 928/2000 // Офіц. вісн. України. – 2000. – № 31. – Ст. 1300 (344); Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи «Електронний уряд» : постанова Кабінету Міністрів України від 31 лип. 2000 р. № 928/2000 // Офіц. вісн. України. – 2000. – № 9. – Ст. 378; Про затвердження Завдань Національної програми інформатизації на 2000–2002 рр. [Електронний ресурс] : постанова Верховної Ради від 6.07.2000 р. № 1851-III та ін. – Режим доступу: <http://rada.kiev.ua>. – Назва з екрана; Про порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 4 січ. 2002 р. № 3 : в редакції зі змінами: № 905 від 16.06.2003; № 150 від 11.02.2004; № 1700 від 08.12.2006 // Офіц. вісн. України. – 2002. – № 2. – Ст. 234.

³ Про Концепцію національної інформаційної політики [Електронний ресурс] : постанова Верховної Ради від 3 квітня 2003 р. № 687-IV. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/pls/zweet/html>. – Назва з екрана; Концепція формування системи національних електронних інформаційних ресурсів : затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 трав. 2003 р., № 259-р. // Офіц. Вісн. України. – 2003. – № 18. – Ст. 864.

⁴ Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 р. [Електронний ресурс] : закон України // Відом. Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – С. 102). – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/537-16>. – Назва з екрана.

⁵ Про систему центральних органів виконавчої влади [Електронний ресурс] : указ Президента від 15.12.1999 р. № 152/99. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1572/99>. – Назва з екрана; Про місцеві державні адміністрації : закон України від 9 квіт. 1999 року № 586-XIV з урахуванням відповідних змін до Закону та рішень Конституційного Суду станом на 09.07.2007 // Відом. Верховної Ради України. – 1999. – № 20. – Ст. 190; Про електронні документи та електронний документообіг : закон України // Відом. Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 275; Про порядок функціонування веб-сайтів органів виконавчої влади : наказ Держ. ком. інформ. політики, телебачення та радіомовлення України та Держ. ком. зв'язку та інформатизації України від 25 листоп. 2002 р. № 327/225 // Офіц. вісн. України. – 2003. – № 2. – Ст. 49.

⁶ Про інформацію : закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-XII // Відом. Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.; Про Національну програму інформатизації : закон України // Відом. Верховної Ради України. – 1992. – № 27–28. – Ст. 181.

⁷ Про затвердження Концепції формування системи національних електронних інформаційних ресурсів : розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 трав. 2003 р. № 59-р // Офіц. вісн. України. – 2003. – № 18. – Ст. 864.

⁸ Про Національну програму інформатизації [Електронний ресурс] : закон України від 4 лют. 1998 р. № 74/98-ВР. – Режим доступу: <http://rada.kiev.ua>. – Назва з екрана; Про Концепцію Національної програми інформатизації [Електронний ресурс] : закон України від 4 лют. 1998 р. № 75/98-ВР/ – Режим доступу: <http://rada.kiev.ua>. – Назва з екрана.

⁹ *Чепуренко Я. О.* Система електронних інформаційних ресурсів органів державної влади: становлення та розвиток // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2004. – № 2. – С. 58–65.

¹⁰ Примірні інструкції з діловодства у міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, Раді Міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органах виконавчої влади», затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 17 жовт. 1997 р. № 1153 із змінами станом на 2012 р. // Офіц. вісн. України. – 1998. – № 48. –

Ст. 1414.

¹¹ Про електронні документи та електронний документообіг : закон України // Відом. Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 275.

¹² Про Національний архівний фонд і архівні установи : закон України // Відом. Верховної Ради України – 1994. – № 15. – Ст. 86.

¹³ Про затвердження Інструкції про порядок обліку, зберігання і використання документів, справ, видань та інших матеріальних носіїв інформації, які містять конфіденційну інформацію, що є власністю держави : постанова Кабінету Міністрів України від 27 листоп. 1998 р. № 1893 // Офіц. вісн. України. – 1998. – № 48. – Ст. 1414; Примірна інструкція з діловодства у міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, Раді Міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органах виконавчої влади», затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 17 жовт. 1997 р. № 153 із змінами станом на 2012 р. // Офіц. вісн. України. – 1998. – № 48. – Ст. 1414; Про затвердження Інструкції про порядок обліку, зберігання і використання документів, справ, видань та інших матеріальних носіїв інформації, які містять конфіденційну інформацію, що є власністю держави : постанова Кабінету Міністрів України від 27 листоп. 1998 р. № 1893 // Офіц. вісн. України. – 1998. – № 48. – Ст. 1414.

¹⁴ Гончаренко А. П. Концепція створення термінологічних стандартів у сфері інформації і документації // НТІ. – 2003. – № 3. – С. 20–23; Державне управління в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. В. Б. Аверьянова. – К. : Вид-во ТОВ «СОМІ», 2000. – С. 33; Державне управління і право : зб. наук. пр. : у 2-х ч. / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв ; Ін-т держ. упр. і права. – К., 2006. – Вип. 1, ч. 1–2.; Діденко А. Н. Сучасне діловодство. – К. : Либідь, 2004. – 384 с.; Документація в інформаційному обществe: електронне делoпроизводство и электронный архив : докл. и сообщения шестой междунар. науч.-практ. конф., 24–25 нояб. 1999 г. / Всерос. НИИ документoведения и архив. дела (ВНИИДАД) ; Рос. о-во истoриков-архивистов (РОИА) ; пред. редкол. М. В. Ларин ; сост. М. Г. Нефедова, С. Л. Сапрыкина. – М., 2000. – 238 с.

¹⁵ Кулешов С. Документознавство: Історія. Теоретичні основи / УДДАСД, ДАККІМ. – К., 2000. – 162 с.; Кулешов С. Управлінське документознавство. – К. : ДАККІМ, 2003. – 57 с.; Кулешов С. Електронний документ у системі сучасного діловодства // Архіви України. – 2004. – № 4–6. – С. 50–53; Кушнарeнко Н. Н. Документoведение : учебник – 7-е изд., стер. – К. : Знання, 2006. – 459 с.; Палeха Ю. Управлінське документування : у 2-х ч. – К. : Вид. Європ. ун-ту, 2003. – 180 с.

¹⁶ Загорецька О. М. Нормативне та науково-методичне забезпечення організації діловодства в Україні у другий половині ХХ – на початку ХХІ століття : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.10 / УНДІАСД. – К., 2005. – 191 с.; Загорецька О. М. Службові документи сучасної організації : довідник. – К. : МедіаПро, 2005. – 120 с.

¹⁷ Чепуренко Я. Інтернет-ресурси органoв державної влади України: формування, структура, наповнення // Студії з арх. справи та документoзнавства. – 2003. – Т. 10. –

С. 91–95; *Чепуренко Я.* Система електронних інформаційних ресурсів органів державної влади: становлення та розвиток // *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія.* – 2004. – № 2. – С. 58–65.

¹⁸ Державний класифікатор управлінської документації : ДК 010–98 // Національне агентство України з питань державної служби : офіц. сайт. –Режим доступу: http://nads.gov.ua/control/publish/article?art_id=486816. – Назва з екрана; Державна уніфікована система документації. Основні положення: ДСТУ 3843–99. – К. : Держстандарт України, 2000. – III, 8 с.; Державна уніфікована система документації. Формуляр-зразок. Вимоги до побудови: ДСТУ 3844–99. – К. : Держстандарт України, 2000. – 29 с.; Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів [Електронний ресурс]: ДСТУ4163–2003. – Чинний від 2003–09–01. – К. : Держстандарт України, 2003. – Режим доступу: [http://dilo.kiev.ua/dstu4163–2003.html](http://dilo.kiev.ua/dstu4163-2003.html). – Назва з екрана; Правила описування архівних документів (ISAD (G):1999, № EQ: ДСТУ 4331:2004) / розроб. Н. Христова. – Офіц. вид – К. : Держспоживстандарт України, 2005. – IV, 16 с. – (Національний стандарт України); Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення: ДСТУ 2732–2004. – Чинний від 2005–07–01. – К. : Держспоживстандарт України, 2005. – IV, 32 с.

¹⁹ Методика і критерії виявлення і включення унікальних документальних пам'яток Національного архівного фонду України до Державного реєстру національного культурного надбання : затв. наказом Голов. арх. упр. при Кабінеті Міністрів України та Нац. акад. наук від 19 листоп. 1998 р. № 73/298 / ГАУ при КМ України. УДНДІАСД ; упоряд.: А. В. Кентій (кер.) [та ін.]. – К., 1999. – 15 с.; *Кулешов С. Г.* Основні проблеми віднесення документів Національного архівного фонду України до категорії унікальних // *Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики* : зб. матеріалів IV Міжнар. наук.-прак. конф., Київ, 21–23 трав. 2007 р. / редкол.: Г. В. Боряк [та ін.]. – К., 2007. – С. 11–14; *Пащенко О. Б.* Особливості проведення експертизи цінності документів на сучасному етапі // *Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики* : зб. матеріалів III Міжнар. наук.-прак. конф., Київ, 16–18 трав. 2006 р. / редкол.: Г. В. Боряк [та ін.]. – К., 2006. – С. 210–211.

²⁰ Архівні установи України : довідник. – К., 2000. – 260 с.; Архівні установи України : довідник. – Вид 2. – К., 2005. – Т. 1. Державні архіви. – 695 с.

²¹ *Кисельова А.* Відкриті інформаційні ресурси архівного порталу України: структура, наповнення, моніторинг // *Студії з архівної справи та документознавства.* – К., 2004. – Т. 11. – С. 58–70; *Кисельова А.* Українські архівні ресурси в Інтернеті // *Архівна та рукописна спадщина України.* – К., 2004. – Вип. 9. – С. 238–247.

²² Архіви України : путівник / Держкомархів України, УНДІАСД ; за заг. ред. І. Матяш. – К. : Горобець, 2007. – 184 с. : іл.

²³ Українська архівна енциклопедія / Держкомархів України, УНДІАСД ; редкол.:

І. Б. Матяш (голова) [та ін.]. – К., 2008. – 680 с.

²⁴ Українські архівісти (XIX–XX ст.) : біобібліогр. довідник / Держкомархів України, УНДІАСД ; упоряд.: І. Б. Матяш (кер.), С. Л. Зворський, Л. Ф. Приходько, Р. В. Романовський, Л. М. Федорова. – К., 2007. – 752 с.

²⁵ Про бібліотеки і бібліотечну справу : закон України від 27 січ. 1995 р. // Відом. Верховної Ради України. – 1995. – № 7. – Ст. 45. – С. 121–131; Про охорону культурної спадщини : закон України від 8 черв. 2000 р. // Відом. Верховної Ради України. – 2000. – № 39. – Ст. 332; Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання : постанова Кабінету Міністрів України від 12 серп. 1992 р. № 466 // Культурна спадщина Запорізького краю : зб. наук. ст. та документів з охорони культур. спадщини. – Запоріжжя, Дике Поле, 2009. – Вип. 1. – С. 163–165; Положення про порядок віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних документальних пам'яток, включення їх до Державного реєстру національного культурного надбання, а також їх зберігання : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 20 жовт. 1995 р. № 853 // Архіви України. – 1995. – № 4–6. – С. 22–23.

²⁶ Бібліотеки України загальнодержавного значення: історія і сучасність : зб. ст. / ред.: О. С. Онищенко ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського НАН України, Асоц. б-к України. – К., 2007. – 252 с.; Наукові бібліотеки України : довідник / відп. ред. О. С. Онищенко ; уклад. А. А. Свобода [та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Координац. бюро ЕСУ. – К., 2004. – 472 с.

²⁷ *Лобузина Е. В.* Электронные ресурсы научной библиотеки в современной информационной среде // Информационное обеспечение науки. Новые технологии : сб. науч. тр. / ред. Н. Е. Каленов. – М. : Научный Мир, 2011. – С. 344–351.

²⁸ *Омельчук В. Е.* Национальная библиография Украины // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. – К., 2000. – С. 186–195. *Омельчук В. Ю.* Національна бібліографія України: тенденції розвитку, проблеми розробки // Бібл. вісн. – 1995. – № 5. – С. 1–13.

²⁹ *Дубровіна Л. А., Онищенко О. С.* Бібліотечна справа в Україні в XX ст. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. – К. : [б.в.], 2009. – 530 с.

³⁰ *Вакульчук О. А.* Електроний каталог українських нотних видань 1923–1934 років з фондів НБУВ // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики : зб. матеріалів IV Міжнар. наук. конф. – К. : ДАККІМ, 2007. – С. 183–186; *Савченко І. В.* Українські нотні видання 1917–1923 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : наук. каталог / НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; наук. ред. Л. В. Івченко. – К., 2007. – XLIV + 356 с. – (З історії музичної спадщини України); *Івченко Л. В., Вакульчук О. А.* Українські нотні видання 1923–1934 років у фондах Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського: (інструментальна музика) : наук. каталог / комп'ютер.-програм. підтримка та

худож. оформлення К. В. Лобузної ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; наук. ред. В. Ю. Омельчук. – К. : НБУВ, 2009. – 395 с. – (З історії музичної спадщини України).

³¹ *Іванова О. А.* База даних «Кодекс» рукописної книги XVI ст. // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – 2001. – Вип. 6. – С. 289–294; *Дубровіна Л. А., Іванова О. А.* Науковий опис рукописних книг в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського та створення бази даних «Кодекс» // Архівознавство, археографія, джерелознавство. – 2002. – Вип. 5. – С. 45–55; *Іванова О. А.* База даних рукописних кирилических книг «Кодекс» в Інституті рукописей Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. – К., 2007. – Вип. 5. – С. 204–216;

³² *Білименко Л. А.* Впровадження інноваційних технологій у Відділі газетних фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики : зб. матеріалів V міжнар. наук. практ. конф. (Київ, 21–23 трав.). – К, 2008. – С. 46–47.

³³ Про затвердження Програми збереження бібліотечних і архівних фондів на 2000–2005 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 15 верес. 1999 р. № 1716 // Офіц. вісн. України. – 1999. – № 38. – С. 35.

³⁴ *Муха Л., Савіна З., Затока Л.* Інноваційні технології збереження інформаційних ресурсів: [матеріали роботи міжнар. наук. конф., 11–12 жовт. 2005 р., м. Київ] // Бібл. вісн. – К., 2005. – № 6. – С. 32–34; *Омельченко М. М.* Бібліотеки і архіви – підходи до стратегії збереження і збільшення фондів (до програми збереження бібліотечних та архівних фондів України на 2000–2005 роки) // Науково-технічні бібліотеки в єдиному інформаційному просторі України : міжнар. наук.-прак. конф. – К., 2000. – С. 79–82.

³⁵ *Іваненко І. Б., Онищенко О. С., Сохань П. С.* Державна програма «Книжкова спадщина України: створення бібліографічного реєстру та системи збереження й загальнодоступності» (ДКНТ, напрям 7.1.1.) і її проект «Архівна та рукописна україніка» // Національна архівна інформаційна система «Архівна та рукописна україніка» і комп'ютеризація архівної справи в Україні : зб. наук пр. – К., 1996. – Вип. 1: Інформатизація арх. справи в Україні: сучасний стан та перспективи. – С. 5–11.

³⁶ *Дубровіна Л. А., Гальченко О. М., Іванова О. А.* Кодикографія української та східнослов'янської рукописної книги і кодикологічна модель структури формалізованого опису рукопису. – К., 1992. – 153 с.; *Дубровіна Л. А., Костенко Л. Й.* Розробка системного опису рукописних книг та інтелектуалізація інформаційного пошуку в автоматизованих системах // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 1993. – Вип. 1. – С. 189–200.

³⁷ *Корчемна І. С.* База даних «Електронна справа рукописного фонду ІР НБУВ» // Вісн. Кн. палати. – К., 2010. – № 3. – С. 41–44; *Лобузина Е. В., Лобузин І. В.* Возмож-

ности системы автоматизации библиотек «ИРБИС64» для организации работы специализированных фондов научных библиотек // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития: научно-практический и теоретический сборник. – 2010. – Вып. 85. – С. 120–130.

³⁸ *Корчемна І. С.* Науково-документне забезпечення руху рукописних фондів бібліотек під час обліку // *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія.* – К., 2007. – № 2. – С. 58–64;

³⁹ *Дубровина Л. А.* Классификация и научно-информационное описание коллекций и собраний в Национальной библиотеке Украины имени В. И. Вернадского // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. – К., 2007. – Вып. 5. – С. 58–80.

⁴⁰ *Ковальчук Г. І.* Критерії відбору книжкових пам'яток для першочергового оцифрування // *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* – К., 2010. – Вип. 28. – С. 141–147; *Ковальчук Г. І.* Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах. – К., 2004. – 644 с.

⁴¹ *Методичні рекомендації для Державної реєстрації книжкових пам'яток України. Кириличні рукописні книги та стародруки. Принципи реєстраційного опису / Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського.* – Київ, 2007. – 134 с. – Зміст: Ч. 1 : Кириличні рукописні книги : метод. рекомендації для заповнення бази даних Держ. реєстру нац. культ. надбання / уклад. Л. А. Дубровіна, Л. А. Гнатенко, О. А. Іванова, Н. М. Зубкова. Ч. 2 : Методичні засади опису кириличних видань для Державного реєстру книжкових пам'яток України / уклад. Г. І. Ковальчук. Н. П. Бондар, Р. Є. Кисельов.

⁴² *Лобузїна К. В., Ковальчук Г. І., Заболотна Н. В.* Створення електронних колекцій книжкових пам'яток у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (на прикладі почаївських стародруків) // *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* – К., 2009. – Вип. 24. – С. 145–153.

⁴³ *Ковальчук Г. І., Заболотная Н. В.* «Почаевский проект»: деятельность Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского по исследованию почаевских старопечатных книг // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. – К., 2007. – № 5. – С. 341–355; *Ковальчук Г. І., Лобузїна К. В.* Создание цифровых коллекций книжных памятников в НБУВ // *Чацвёртые Мыжнародні Кнігазнаўчыя чытаньня» (Мінск, 2008).* – Минск., 2008. – С. 120–124.

⁴⁴ *Бодак О. П.* Повнотекстова база даних «Рукописна та книжкова спадщина України» як електронний науково-інформаційний ресурс Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // *Рукописна та книжкова спадщина України.* – К., 2010. – Вип. 14. – С. 359–371.

Розділ 5. ПЕРСОНАЛІ СУЧАСНИКІВ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ ЯК ЧИННИК РОЗБУДОВИ ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА, ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ У СВІТОВИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР

Реалізація завдань розбудови в Україні відкритого, демократичного суспільства, повноцінної інтеграції нашої держави у світовий економічний, політичний, науково-технічний та культурний простір, як одну з необхідних передумов вимагає формування розвинутої системи соціальних комунікацій, зокрема, створення доступних для широкого кола громадян інформаційних ресурсів, які належною мірою і достатньо оперативно розкривали б сучасний персональний, людський, творчий потенціал нації. Упродовж останнього двадцятиліття в цьому напрямі зроблено чимало. Якщо історико-біографічні матеріали про наших співвітчизників українські громадяни все ще змушені значною мірою почерпувати із зарубіжних джерел, то, за великим рахунком, сьогодні вже нікому не спаде на думку шукати відправні дані про вітчизняних політиків, громадських діячів, журналістів, представників ділових кіл у зарубіжних ресурсах.

Пояснюється це значною мірою тим, що від початку становлення новітнього вітчизняного інформаційного простору, заснованого на тісному поєднанні друкованої і електронної складових, бізнес-структури, які розгорнули в ньому свою діяльність, спрямовували зусилля насамперед на висвітлення політичного процесу, суспільного життя, соціально-економічного розвитку. Пріоритетність зазначених напрямів розвитку інформаційних ресурсів була обумовлена як великим суспільним попитом, так і фінансовою підтримкою з боку зацікавлених політичних і економічних еліт. Визначальна роль у цьому процесі і нині належить інформаційним корпораціям та менш відомим широкому загалу професійним іміджевим агенціям, які виступають координаторами зусиль преси, книговидання, електронних проектів та ЗМІ, телебачення, а також організаторами іміджевих публічних акцій.

Активну роль у представленні персоналій сучасних діячів в електронному просторі від самого початку відігравали й офіційні державні інституції. Найпершим інформаційним завданням офіційних урядових веб-сайтів у всьому світі є подання інформації про чинних представників влади. Така інформація покликана мати характер офіційного документального джерела, бути точною і оперативною, підготовленою спеціально для поширення в електронних інформаційних базах.

Найбільш актуальним інформаційним завданням веб-сайтів органів державної влади стало подання широкої інформації про Президента України, народних депутатів, членів уряду, високопосадовців, дипломатичний корпус. Різноманітні матеріали про діяльність глав Української держави впродовж багатьох років представлено на веб-сайтах «Президент України. Офіційне інтернет-представництво» (www.president.gov.ua). Біографічні дані та інформацію офіційного характеру про Голову Верховної Ради України, а також тексти його виступів і публікацій традиційно подаються на окремому веб-сайті: <http://chairman.rada.gov.ua>.

Як цілісний інформаційний ресурс, великий інтерес становить зібраний воєдино масив об'єктивних даних про народних депутатів України кількох скликань (з 1990 р.) та їх парламентську діяльність, представлений на офіційному порталі Верховної Ради України (<http://portal.rada.gov.ua>). Проте доводиться констатувати, що як повноцінні документальні джерела, за великим рахунком, можуть нині розглядатися лише матеріали про вищих посадових осіб держави. Відомості про депутатів Верховної Ради різних скликань суттєво відрізняються за принципами побудови й інформативністю. Щодо останніх скликань нерідко зустрічаємося з відчутним браком інформації: на порталі Верховної Ради є лише вкрай стислі об'єктивки, але немає біографій народних депутатів.

Біографічні довідки, що мають офіційний характер і можуть розглядатися як документальні джерела, від перших років ХХІ ст. були широко представлені безпосередньо на «Урядовому порталі: єдиному порталі органів виконавчої влади України» (www.kmu.gov.ua) – склад Кабінету Міністрів України, керівництво Секретаріату Кабміну; сайтах численних міністерств і відомств; інших центральних органів державної влади. На Урядовому порталі передбачено й можливість пошуку даних про посадових осіб органів державної влади і місцевого самоврядування по всій Україні. Біографічна інформація про керівників обласного рівня від початку була зосереджена на веб-сайтах обласних і міських державних адміністрацій. Зазначимо, що вона далеко не завжди є достатньо змістовною.

На середину першого десятиліття ХХІ ст. найбільш інформативними були біографічні матеріали відносно чинних депутатів Київської міської ради (<http://kmr.gov.ua/delegates>), вищих посадових осіб Автономної Республіки Крим (<http://www.crimea-portal.gov.ua>), керівництва Вінницької (<http://www.vin.gov.ua/web/vinoda.nsf>), Волинської (<http://www.voladm.gov.ua>), Івано-Франківської (<http://www.if.gov.ua>), Кіровоградської (<http://www.kr-admin.gov.ua>), Луганської (<http://www.oda.lg.ua/ua/oda/leadership>), Миколаївської (<http://www.oga.mk.ua>, більш пізня версія: <http://www.mykolayiv-oda.gov.ua>), Полтавської (<http://www.obladmin.poltava.ua>), Тернопільської (<http://www.adm.gov.te.ua/oda>) Харківської (<http://www.kharkivoda.gov.ua>), Херсонської (<http://www.oda.kherson.ua/cgi-bin/control.pl?id=../control/uk/data/leadership/biogr>), Чернівецької (<http://www.oda.cv.ua>) обласних державних адміністрацій. За час, що минув, ситуація з представленням персональних даних неодноразово змінювалася і у зв'язку з подіями суспільно-політичного життя, кадровими ротаціями і відповідно до численних перебудов структури й самого характеру подання матеріалів на веб-сайтах. Щодо більшості областей, міст належні біографічні дані про депутатський корпус тепер здебільшого відсутні.

Робити нині узагальнені висновки про тенденції щодо розширення чи звуження представлення персоналій посадовців та депутатів рад різних рівнів на матеріалах

окремих регіонів було б важко, але певне скорочення викладу власне біографічних даних спостерігається – на користь значного розширення подання авторських матеріалів про принципові позиції тих чи інших діячів з актуальних проблем сучасного розвитку, інформації про реалізовані ними важливі проекти в інтересах держави в цілому, регіонів. Недоліком більшості офіційних веб-сайтів владних структур, особливо з погляду не простого користувача, якого цікавить переважно актуальна поточна інформація, а дослідника, є плинність змісту за відсутності на зазначених сайтах архівів, які відображали б зміни в персональному складі посадовців, а також можливість фактологічних неточностей, які немає змоги перевірити. І це – не просто недопрацювання. Швидше в цьому всьому – найхарактерніша риса вітчизняного інформаційного простору.

Дані офіційних веб-сайтів від самого початку суттєво доповнювалися численними особистими сайтами, а тепер уже – і блогами та сторінками в соціальних мережах державних, політичних і громадських діячів. Розміщена на них інформація принципово відрізняється тим, що має неофіційний, приватний, суб'єктивний характер. Її призначенням є розкриття особистих рис, позицій, поглядів і оцінок відомих діячів. Зазначені веб-сайти іноді містять виключно цінну персонологічну інформацію, зокрема й просопографічного характеру, яка подає неповторні риси особистості. Майбутнє, без сумніву, поставить питання про особисті сайти, блоги, сторінки в соцмережах відомих діячів України як специфічне історико-біографічне джерело, у чомусь подібне за значенням до особових архівів у їх класичному, документальному, паперовому вигляді. Чимало з них вже нині заслуговують на електронне архівування й збереження для майбутніх поколінь, оскільки подібні ресурси не лише змінюються, але з часом припиняють своє функціонування. Знаменням часу нині виявилася також тенденція до переміщення особистої інформації громадських і політичних діячів, навіть державних посадовців вищих рангів до соціальних мереж.

У справі формування призначених для публічних потреб баз сучасної персональної інформації були свої першопрохідці, які відкрили шлях до широкої і повсюдної роботи. Ще з 1993 р. розгорнуло роботу зі збирання актуальної інформації про учасників політичного процесу, урядовців, представників ділових кіл України «Інформаційне видавництво «К.І.С.». На його веб-сайті з первісною назвою «Довідники про сучасну Україну» (www.dovidka.com.ua) було розміщено електронні версії довідників «Офіційна Україна сьогодні», які фактично стали безперервно оновлюваними базами даних. Станом на кінець 2007 р. (коли сайт ще не був цілком динамічним і міг оприлюднювати свою статистику) вони охопили відомості про понад 12 тис. посадових осіб, включаючи біографічні довідки та дати народження 5 тис. вищих керівників)¹. Там же вперше було представлено електронний довідник «Хто є хто в Україні» (біографічні довідки про відомих діячів України – народних депутатів усіх скликань, високопосадовців, митців, лідерів релігійних конфесій тощо), доступні передплатникам. Важливе інформаційне значення мали також відкриті для всіх користувачів електронний струк-

турований довідковий ресурс «Політична Україна сьогодні»², що містив стислі відомості про кілька десятків тисяч осіб – лідерів та функціонерів політичних партій і блоків та окремий розділ з досить змістовними біографічними довідками про політичних журналістів та аналітиків³; база даних «Лідери України», до якої було включено біографічні матеріали про найвпливовіших бізнесменів, топ-менеджерів, юристів та журналістів⁴, з окремою рубрикою біографій Героїв України⁵.

На сьогодні цей ресурс істотно змінився під впливом переходу на просунуті ринкові засади функціонування, що в цілому є досить типовим для сегмента високопрофесійного інформаційного простору в галузі політики, економіки та права. Його дані (крім суто фрагментарного ознайомчого доступу) остаточно стали доступними лише для передплатників. Зазначені організаційно-економічні заходи дали змогу упорядникам ресурсу суттєво модернізувати його системотехнічні основи, удосконалити справу пошуку необхідної клієнтам інформації. Зокрема, нині система надає не лише ті відомості про окремих осіб, які зібрані самими упорядниками сайту, а й забезпечує зручні переходи до їх персональних сайтів та щоденників (зокрема, у «Живому журналі»), блогів, власних акаунтів у соціальних мережах (Twitter, Facebook тощо), а також до різних додаткових досьє (у тому числі – з бізнес-інформацією по персоналіях від «Кореспондента», «Ліги»; ProUA.com), фахових рейтингів від журналу «Фокус» та інших, інтернет-оцінювань («Владометр», «ЛІГА. Рейтинг», «прес-портретів» від «Яндекса», «Ведомостей» та «Інфоротора», «депутатських сторінок» нинішнього та попередніх скликань з історією голосувань, переходів між фракціями й законотворчою активністю та інших матеріалів⁶. Наприклад, по персоналії відомого поета і громадського діяча В. Яворівського надається швидкий доступ майже до десятка різноманітних Інтернет-ресурсів⁷. Отже, у процесі своєї безперервної еволюції веб-сайт перетворився на потужний портал – інтегратор інформації, який дає користувачам можливість ознайомлення з різноплановими, взаємно уточнюючими відомостями і оцінками. Зрозуміло, зворотним боком цього стало певне звуження поля відкритої публічної інформації, але тільки в плані організації системного доступу до неї.

Значних результатів досягнуто в розбудові універсальних та галузевих ресурсів біографічної інформації про відомих сучасників Українським видавничим концерном. Він від початку спеціалізувався на випуску друкованих довідників типу «Хто є хто» з різних сфер життя (наприклад: «Хто є хто: Влада. Політика. Громадська діяльність», «Хто є хто в будівництві і архітектурі») або в регіональному розрізі (наприклад: «Хто є хто на Буковині», «Хто є хто на Вінниччині: Видатні земляки») та формуванні на їх основі зібрань електронних версій довідкових видань⁸. Нині цей веб-сайт продовжує функціонувати під егідою «Української конфедерації журналістів» з підзаголовком «Who-is-who.ua: біографії, довідники, інформація» і розміщує електронні версії значної кількості дедалі нових найрізноманітніших біографічних довідників, укладених комерційним «Інститутом біографічних досліджень» за підтримки Інституту історії

України НАН України. З роками центр ваги тут дедалі більше зміщується в напрямі випуску коштовних презентаційних видань, що нерідко призводить до зростання ролі суб'єктивних чинників у доборі імен.

Ще з перших років ХХІ ст. змістовно представлена на численних тематичних, інформаційних (наприклад, – у розділах «Досьє» на відомих потралах: «Liga.net: Бізнесінформ»⁹, «Openbiz: Источник деловой информации»¹⁰ та персональних сайтах політична, ділова, а певною мірою також і науково-технічна, освітянська та культурна еліта країни, принаймні в іменах своїх найбільш відомих представників. Зазначені бази даних інтенсивно поповнюються і змінюються, надаючи пріоритет актуальній персонологічній інформації про дійсно найбільш цікавих громадськості українських і зарубіжних діячів. Так, якщо на середину 2008 р. у рубриці «Персоналії» на сайті «Liga.net: Бізнесінформ» нараховувалося всього близько 300 персоналій, то на листопад 2009 р. лише її найбільший розділ «Політика» містив уже понад 450 біографій, «Економіка і бізнес» – близько 180, «Культура і суспільство» – понад 110. Станом на 2012 р. ця кількість зросла ще в кілька разів.

На противагу цьому, все ще дуже недостатньою, на нашу думку, залишається презентація в електронних ресурсах даних про діячів освіти, науки і культури України, оскільки лише невелика частина їхніх імен потрапила до названих вище джерел універсального характеру, або тих, що спеціально присвячені найбільш відомим представникам української еліти. Ще з десятків років тому, коли в Україні Інтернет тільки починав утверджувати свої позиції, представники зарубіжного українства часто дорікали, що матеріалів про українські освітні, наукові, культурні установи у Світовій мережі обмаль: «Якщо вас немає в Інтернеті, то вас немає ніде». Для подолання цього недоліку зроблено вже чимало, але залишається й велике поле нереалізованих завдань – навіть на рівні інформації про членів національних академій наук, не кажучи вже про середню ланку працівників освіти, науки, культури.

Так, на головному веб-порталі Національної академії наук України (www.nas.gov.ua) до цього часу представлено лише стислі анкетні дані щодо академіків, членів-кореспондентів та іноземних членів Академії, починаючи з 1918 р.¹¹, які конче необхідно замінити повноцінним персональним довідником. Упродовж останніх років тут з'явилися посилання на описи й документи особових фондів померлих академіків, розміщені на сторінці Інституту архівознавства на інформаційному порталі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (<http://www.nbuv.gov.ua/archive>), що саме по собі є дуже важливим, але не достатнім для розкриття персоналій видатних учених. Таку картину являє до цього часу й розділ «Члени НАПН» на веб-сайті Академії педагогічних наук України¹² Значно більш змістовною є нині інформація про членів Національної академії мистецтв України на її офіційному веб-сайті¹³. Тут щодо кожного відділення на окремих сторінках розміщено великі біографічні довідки, але – статичні, без посилань на інші ресурси, без жодної можливості ширшого

ознайомлення з творчим здобутком митців. Доволі популярною, не відповідною високому науковому статусу Національної академії аграрних наук України впродовж багатьох років була інформація на персональних сторінках її академіків і членів-кореспондентів на офіційному сайті¹⁴. Проте, у 2012 р. зазначений ресурс почали реконструювати. До цього часу відсутні біографічні довідки про академіків та членів-кореспондентів на веб-сайті Академії правових наук України (www.aprnu.kharkiv.org).

Останнім часом чимало було зроблено, щоб виправити таку ситуацію. На веб-порталі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (www.nbuv.gov.ua) розгорнуто змістовний інформаційний ресурс «Наукові біографії вчених України» (первісна назва – «Наукові біографії вчених, діячів науки та техніки України»)¹⁵, заснований на поєднанні розгорнутої довідкової біографічної інформації з виходом на постійно оновлювані матеріали електронної бібліографії та електронні версії вибраних наукових публікацій учених. На початок 2009 р. згаданий ресурс охоплював імена понад 550 учених (наших сучасників і окремих померлих видатних діячів науки)¹⁶ – членів Національної академії наук України та національних галузевих академій, на кінець 2012 р. – уже 1400 персоналій, не лише членів академій, а й відомих керівників наукових установ та їхніх наукових підрозділів. Значення цього ресурсу, на нашу думку, полягає у тому, що він значною мірою, компенсує згадані недоліки офіційних сайтів державних академій і оприлюднює концентровану, вищою мірою достовірну і в цілому достатню за обсягом інформацію про найвизначніших представників наукової еліти України. На веб-порталі НБУВ досить докладно представлено також персоналії провідних учених і спеціалістів самої бібліотеки, її науково-дослідних інститутів і центрів¹⁷.

Безсумнівним лідером у формуванні ресурсів персональної інформації серед наукових, освітніх і культурних установ України нині є провідні інститути Національної академії наук України. Уже на 2006 та 2008 р., коли нами було проведено два систематичні обстеження історико-біографічних та персонологічних даних щодо вчених-сучасників на сайтах академічних установ^{18, 19}, у максимально наближеному до оптимального вигляді (з окремими персональними сторінками не лише керівництва установ, а й широкого кола провідних науковців, включаючи кандидатів наук), такі матеріали було представлено про вчених інститутів електрозварювання імені Є. О. Патона (нині, станом на 2012 р. уже більше сотні)²⁰, історії України²¹ експериментальної патології, онкології і радіобіології імені Р. Є. Кавецького (нині практично по всьому науковому колективу)²², електродинаміки (щодо провідних учених-академіків і членів-кореспондентів НАН України)²³, політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса (тепер уже практично щодо всіх науковців, включаючи молодших наукових співробітників)²⁴, соціології²⁵, українознавства імені І. Крип'якевича (хоча, у багатьох випадках і дуже стисло, недостатню, особливо щодо наукової молоді)²⁶. На окрему увагу заслуговує веб-сайт Інституту історії України НАН України, на якому

започатковано електронну публікацію підготовлених ним докладних біобібліографічних довідників серії «Українські історики»²⁷.

Змістовну біографічну інформацію про науковців представлено нині також на офіційних веб-сайтах установ по ряду відділів (але не всіх підрозділах) інститутів зоології імені І. І. Шмальгаузена²⁸, математики (за допомогою посилань на персональні сторінки науковців)²⁹, теоретичної фізики імені М. М. Боголюбова (розділи «Наукові відділи»³⁰ та «Персональні сторінки співробітників»)³¹. Цікавим з цього погляду є веб-сайт Головної астрономічної обсерваторії НАН України. Його рубрика «Співробітники» подає авторські сторінки окремих науковців (що важливо – і творчої молоді), розроблені за їх власним уподобанням, зокрема – і англійською мовою, як базовою³². У більш стислому вигляді інформація щодо персоналій науковців міститься на веб-сайтах інститутів металофізики імені Г. В. Курдюмова³³, органічної хімії (лише по окремих відділах)³⁴.

Менш змістовно, у вигляді стислих загальних біографічних довідників, причому не завжди з фотопортретами та бібліографією найважливіших праць, подано дані щодо персоналій провідних науковців по Державній установі «Інститут економіки і прогнозування НАН України»³⁵, інститутах технічної теплофізики³⁶, світової економіки і міжнародних відносин (навіть без розкриття ініціалів учених)³⁷, держави і права імені В. М. Корецького НАН України (у вигляді довідок про співробітників лише окремих наукових відділів)³⁸ та ряду інших широкознаних установ. Така ситуація, безумовно, демонструє певну недооцінку ролі й значення персональної інформації про вчених для розвитку наукового співробітництва.

Однак не можна не відзначити й досить інтенсивного наповнення інформації та її уточнення за кілька останніх років по окремих наукових установах. Наприклад, істотно поповнено за цей час біографічні розділи про науковців Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України [39]. Веб-сайти багатьох інститутів НАН України сьогодні почали досить швидко змінюватися, інтенсивно наповнюються інформацією. Усі їх новації (а вони охоплюють, як правило, весь спектр діяльності установ) буває важко відстежити, оскільки інформація про розміщення нових даних на них спеціально не публікується. Цей динамізм змін свідчить про те, що українська академічна спільнота починає дедалі більш активно інтегруватися до світового науково-інформаційного простору, хоча англійськомовних матеріалів про вчених все ще відчутно бракує. Практично те саме стосується й переважної більшості офіційних веб-сайтів установ галузевих національних академій.

Перегляд веб-сайтів академічних установ показує, що робота з їх розвитку, у тому числі – у напрямі представлення персоналій українських науковців здійснюється поки що без належної координації, розрізненими силами, за відсутності будь-яких методичних рекомендацій, часто з застосуванням застарілих технічних і інформаційних рішень. Персональні сторінки науковців побудовані по окремих установах за різними

моделями. Найбільш досконалі з них містять, як правило, дані про освіту, основні етапи наукової біографії, сферу наукових інтересів, напрями досліджень і впровадження їх результатів, науково-методичну і організаційну роботу, нагороди, членство у наукових товариствах, переліки основних опублікованих праць, іноді з їх повнотекстовими публікаціями. Проте нам майже не вдалося виявити персональних сторінок науковців, які б містили одразу весь перелічений нами набір необхідних даних. Зрозуміло, для створення єдиного інформаційного поля необхідна певна уніфікація даних.

Звертає на себе увагу те, що в багатьох випадках науковців академічних установ фізико-технічного та природничого профілю представлено в електронному просторі повніше, ніж учених соціогуманітарних інститутів. Останнє пов'язано, безумовно, з більш органічним включенням їх у процес світової наукової кооперації, що є дієвим стимулом інформаційної активності.

На жаль, до сьогодні в цілому ще недостатньо змістовно представлені й персоналії професорів, викладачів та науковців дослідних центрів і лабораторій на веб-сайтах вищих навчальних закладів України. Важливий, як запорука подальшого динамічного розгортання інформаційно-біографічних ресурсів, виняток становлять нині всебічно розбудовані портали і сайти окремих факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Львівського національного університету імені Івана Франка, Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут», на яких широко подано ґрунтовну інформацію як про професорів, так і про молодих викладачів та науковців (розгорнуті біографічні довідки, фото, бібліографія праць, матеріали стосовно наукових інтересів, контакти). На головному веб-порталі КНУ представлено персоналії більш ніж 50 визначних учених, чие життя було пов'язане з університетом⁴⁰. На особливу увагу заслуговують досить змістовні біографічні довідки викладачів більшості кафедр історичного факультету на веб-сайті КНУ⁴¹, хоча й тут вони розбудовані по-різному і не рівноцінні за своїм інформаційним наповненням. Щодо окремих кафедр (історії слов'ян, новітньої історії України, української історії та етнополітики, історії Росії) оприлюднено також біографічні матеріали про викладачів, які працювали в минулі роки, по кафедрі археології та музеєзнавства представлено навіть списки випускників, починаючи з 1946 р., хоча лише щодо окремих імен є більш докладні відомості. На нашу думку, кращі з напрацьованих інформаційних моделей представлення персоналій професорсько-викладацького складу КНУ можуть слугувати певним орієнтиром для наповнення біографічною інформацією. Значний інтерес становить також досить різноманітний досвід довідково-біографічної роботи окремих факультетів і кафедр Львівського національного університету імені Івана Франка, реалізований у поданні (за достатньо різнорідними схемами щодо окремих підрозділів) персональних матеріалів професорсько-викладацького складу. Особливо вирізняється серед них за рівнем інформативності і докладністю представленої бібліографії сторінка кафедри бібліотекознавства і бібліог-

рафії⁴². Серед найкращих, на нашу думку, є ресурси довідкової біографічної інформації щодо кафедр історичного факультету, наприклад: давньої історії України та архівознавства⁴³; новітньої історії України⁴⁴; історії Центральної та Східної Європи⁴⁵; біологічного факультету, зокрема, кафедри біохімії⁴⁶; факультету журналістики⁴⁷ та деяких інших. Більш уніфіковані рішення впроваджуються щодо подання персональних даних на новій моделі веб-порталу ЛНУ, яка вже почала функціонувати в тестовому режимі⁴⁸.

На головній сторінці веб-сайту Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» представлено довідковий ресурс, присвячений найбільш відомим вченим навчального закладу⁴⁹. Однак у цілому рівень подання довідкової інформації про професорсько-викладацький склад та науковців відчутно відстає від інших науково-інформаційних напрямів, реалізованих на складному за побудовою і насиченого даними сайті, який у цілому дуже змістовно розкриває напрями освітньої і наукової діяльності КПІ.

Водночас, лише певною мірою відповідає сучасним інформаційним потребам сайт Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (www.onu.edu.ua) – біографічні дані щодо персоналій тут практично відсутні. Нарешті, зовсім недостатньою поки що є інформація про викладачів, розміщена на веб-сайтах навіть таких провідних навчальних закладів, як Національний університет «Києво-Могилянська академія» (www.ukma.kiev.ua), Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля (<http://www.snu.edu.ua>). На багатьох університетських веб-сайтах персоналії професорсько-викладацького складу взагалі відсутні, що, як не прикро, є відгомонам застарілих стереотипів «закрито-сті» суспільства, зволіканням з повномасштабним входженням у сучасний інформаційний простір.

Досить нерівно представлені у електронному просторі й провідні творчі спілки України. Так, на офіційному веб-сайті Національної спілки письменників України вже кілька років тому було започатковано персональний довідник її членів, але він і досі не наповнений інформацією, фото, посиланнями на персональні сторінки письменників в Інтернеті⁵⁰. Щоправда, є і деякі більш змістовні з погляду біографічної інформації веб-сайти місцевих творчих організацій, наприклад Полтавської, який має розділи «Довідник», присвячений сучасникам, та меморіальний «Літературний музей»⁵¹. Зовсім неінформативним щодо персоналій українських журналістів залишається поки що офіційний веб-сайт Національної спілки журналістів України (<http://nsju.org>). Порівняно з ним значно більш змістовним є каталог «Хто є хто в українській журналістиці», що упорядковується фірмою «Центра-Інвест» з 2006 року⁵² і містить анкети та посилання на персональні сайти багатьох журналістів. Усе ще малопродатним для широкого інформаційного ужитку залишається офіційний веб-сайт Національної спілки художників України (<http://www.nshu.org.ua>), хоча не так давно розгорнулося інтенсивне наповнення стислими біографічними довідками його електронного каталогу, у якому

зібрано, станом на середину 2012 р., відомості про майже 3900 членів НСХУ⁵³.

Незважаючи на окреслені проблеми, ситуація з репрезентацією в електронній мережі персоналій наших сучасників – відомих діячів і рядових працівників освіти, науки і культури, поступово покращується. Специфіка електронних ресурсів є такою, що стан їх структурної організації, технічного забезпечення та змістовного наповнення потребує постійного дослідницького моніторингу. Періодичні перегляди веб-сайтів демонструють про помітну динаміку їх розвитку: часто не за роками, а буквально за місяцями – і в центрі і, особливо, по регіонах України.

Певну роль у забезпеченні суспільних потреб інформацією про відомих сучасників продовжують відігравати сьогодні й фундаментальні універсальні та галузеві енциклопедичні праці, підготовлені провідними академічними установами та видавництвами. При цьому йдеться вже не стільки про друковані багатотомники, випущені невеликими накладками і малодоступні читачеві, скільки про їх електронні версії. Першою в мережі Інтернет на кількох веб-сайтах було розміщено електронну версію шеститомної «Юридичної енциклопедії»⁵⁴, створеної в Інституті держави і права НАН України імені В. М. Корецького. У ній представлено персоналії сучасних учених-правознавців, відомих правників-практиків. Значущим науково-інформаційним досягненням стало оприлюднення на веб-сайті Інституту історії України НАН України томів «Енциклопедії історії України» (<http://history.org.ua/ENU>), яка розкриває персоналії багатьох відомих і маловідомих діячів ХХ – початку ХХІ ст. та провідних вчених-істориків. При цьому принципово важливим є те, що технічна побудова ресурсу відкрила шлях до перетворення його в наступному на самостійний динамічно змінюваний інформаційний продукт. Інститутом енциклопедичних досліджень НАН України започатковано вже публікацію в мережі Інтернет статей з «Енциклопедії сучасної України» (<http://encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/esu.php>), яка стала справжнім кількісним і якісним проривом на шляху представлення людського потенціалу України нашої доби. На оприлюднення електронних версій у мережі Інтернет чекають і інші сучасні багатотомні енциклопедії.

Однак, у цілому представлений у новітніх друкованих енциклопедіях і довідниках діапазон імен сучасників усе ще залишається відчутно недостатнім для забезпечення зростаючих інформаційних запитів суспільства. Тому нині важливу роль у заповненні «нашвидкоруч» існуючих інформаційних лакун відіграє прискорений розвиток біографічного сегмента україномовної «Вікіпедії». Проте, на відміну від академічних енциклопедій, позначених високим науково-методичним рівнем і культурою редакційної підготовки, якість її матеріалів поки що залишає бажати кращого. Утім, можливо, саме гнучкі та динамічні ресурси, розбудовані на основі «вікі-технологій», завдяки швидкості й оперативності їх підготовки відіграватимуть у майбутньому провідну роль у представленні Україні і світові людського потенціалу у всіх сферах її суспільно-політичного, соціально-економічного і культурного життя.

Отже, упродовж останніх років інформаційне наповнення українських електронних ресурсів довідковими матеріалами про наших сучасників відчутно зросло. Перші, найбільш загальні інформаційні потреби воно, за багатьма напрямками, зокрема такими, як офіційна репрезентація політичної, ділової, наукової еліти, у цілому вже задовольняє. Водночас зробленого ще явно недостатньо для того, щоб повноцінно представити у інформаційних потоках українське суспільство у його сучасних реаліях у різних напрямках життєдіяльності на рівні більш широкого, ніж лише імена першорядного значення, кола активних, творчих діячів – митців, працівників культури, учених, університетської професури, науковців середнього й молодшого покоління, інженерного корпусу, медиків тощо. Така ситуація не лише суттєво утруднює пошук зацікавленою аудиторією необхідної професійної, навчальної, загальноосвітньої інформації, обмін нею, встановлення безпосередніх контактів між особами і організаціями. Вона також негативно впливає як на міжнародний імідж Української держави, так і на уявлення українців, насамперед – жителів переважно російськомовних регіонів, молодшого покоління, про Україну, її минуле, сьогодення і майбутнє, досягнення і потенційні можливості. Особливо гостро це відчувається на тлі сучасного домінування в електронному просторі України наукових, освітніх, гуманітарних ресурсів Рунета, які є одними з найпотужніших у світі.

Проблема, очевидно, полягає у тому, що й донині сама постановка таких нових інформаційних завдань сприймається вітчизняними професійними спільнотами як передчасна. Рудименти інформаційної закритості, що продовжують тяжіти у їх колективній свідомості, не відповідають новій ситуації, за якої інституції наукової, освітньої і культурної сфери України дедалі більше втягуються у глобальну конкурентну боротьбу. Нині успіх і визнання вітчизняних науковців, освітян, працівників культури дедалі більшою мірою залежатимуть від їхнього вміння ефективно просувати свій інтелектуальний продукт на вітчизняний і світовий ринок знань, інформації. Безперечно, вже найближчим часом це суттєво вплине на самі принципи організації установ науки, закладів освіти і культури, порушить усталені уявлення про їх ієрархію, по-новому вирішить питання про їх співвідношення і взаємодію між центром і регіонами.

Виклики XXI ст. вимагають пошуку і реалізації ефективних, наступальних за своїм характером, інформаційних стратегій, як глобальних, так і галузевих, дисциплінарних, першорядними завданнями яких є утвердження вітчизняних пріоритетів у конкретних напрямках просування здобутків і захисту інтелектуальної власності. У вирішенні цих завдань чільне місце посідає подання систематизованої персонологічної інформації, активізації «горизонтальних» зв'язків у творчих співтовариствах, піднесення у них інформаційних взаємодій.

Водночас аналіз організації переважної більшості інформаційних ресурсів, насамперед, створених науковими установами, закладами освіти і культури демонструє явну недостатність у їх упорядників методичних уявлень і практичних технологічних навичок «просування» персональної інформації у комунікаційний простір. Усе ще відчутно

дає про себе знати успадкована від минулого звичка подавати інформацію узагальнено-знеосіблену – про установи, їх підрозділи, а що стосується окремих осіб, то лише відповідно до посад, звань, рангів. Тим часом науковці, працівники освіти й культури, незалежно від наукових ступенів та звань, заслуговують на подання не лише контактних даних, а й розгорнутих анкетних матеріалів, ще краще – наукових або творчих біографій із зазначенням газузей дослідницьких чи творчих інтересів, наукових та педагогічних здобутків, основних праць і здобутків, участі в реалізації наукових, освітніх та культурно-мистецьких проектів, організації і проведенні наукових і громадських форумів.

Досить мало ще відкрито в українському сегменті Інтернету персональних веб-сайтів, а також блогів та сторінок у соціальних мережах окремих учених, освітян, працівників культури. Зміст персональної інформації залишається надто формалізованим, напівофіційним, не розкриває належною мірою здобутків і творчого потенціалу окремих працівників, напрямів їхньої творчої роботи, формування навколо них колективів учнів і послідовників, шкіл, можливостей міжнародного співробітництва.

Не слід забувати також, що «груповий портрет» інституту, відділу, лабораторії, кафедри, творчої майстерні в очах вітчизняних і зарубіжних колег багато втрачає: вони шукають насамперед персоналізованої інформації, тому що здобутки у науці, так само, як і у сферах культури та мистецтва, пов'язані насамперед з індивідуальністю. Для участі в конференціях, у виконанні спільних проектів закордонними установами і центрами запрошуються насамперед персонально окремі особи. Зважимо, що така ситуація часто примушує наших партнерів, зарубіжні установи та фундації, які надають грантову підтримку, складати для власних потреб та інформаційних обмінів бази даних про українських дослідників, працівників культури, митців – іноді більш детальні, ніж та стисла і, нерідко, застаріла інформація, що представлена на веб-сайтах установ і закладів, у яких вони працюють.

Сучасний брак в Інтернеті розгалужених масивів детальної біографічної, біобібліографічної, повнотекстової (наукові праці, виступи, рецензії, інтерв'ю) та ділової і контактної інформації про вітчизняних учених, освітян, діячів культури – недолік, безумовно, тимчасовий. За умови загального усвідомлення необхідності повноцінної присутності України у європейському і світовому інтелектуальному й культурному просторі, він може бути порівняно швидко подоланий спільними цілеспрямованими зусиллями наукової і творчої інтелігенції. Безперечно, дається взнаки недостатність фінансових і технічних ресурсів, часових можливостей. Змістовні веб-сайти, блоги, сторінки в соціальних мережах потребують належного інформаційного забезпечення, безперервного наповнення, оновлення матеріалів, а отже, і відповідних навичок, часу. Можливо, саме через це дедалі більше матеріалів про українських вчених (біографічні довідки, контакти, ділова інформація, бібліографія праць, повнотекстові публікації, участь у роботі представницьких наукових форумів) представлено на зарубіжних наукових, освітянських, культурологічних веб-сайтах: добре знаних у світі, престижних, «розк-

ручених». У цьому, безперечно, є своя логіка, і таку присутність українських імен у світовому інформаційному просторі слід активно підтримувати. Водночас на першорядну увагу заслуговує просування власне українських веб-порталів та сайтів.

Зважаючи на викладене, невідкладним завданням є докорінне поліпшення методичної і організаційної підтримки, необхідної для забезпечення належного представлення людського, персонального потенціалу вітчизняної науки, освіти, культури і мистецтва в електронних інформаційних мережах. Саме орієнтація на ефективне просування людського – інтелектуального, творчого потенціалу України визначає в наш час провідні шляхи розвитку інформаційного забезпечення всіх сфер економічного, соціального, суспільно-політичного, наукового, освітнього, культурно-мистецького поступу українського суспільства, як суспільства демократичного, відкритого, соціально просунотого, чий поступ має базуватися насамперед на високому рівні розвитку людського капіталу, на людині нового типу – самостійній, креативній, активно включеній у всю багатоманітність форм суспільних зв'язків, ділового й творчого співробітництва.

Іншим важливим напрямом розкриття людського потенціалу України, представлення його в електронному середовищі, який відповідає загальносвітовим тенденціям розвитку інформаційного простору, повинно стати розширення сфери суто приватної персонологічної інформації, зокрема присутності пересічних українських громадян у соціальних мережах, у міжнародних, національних, регіональних системах родовідних та інформаційно-контактних персональних ресурсів. Їх бурхливий розвиток у всіх країнах є відображенням прагнення, насамперед, представників середнього класу, освіченої молоді до розбудови повноти соціальних контактів на основі діалогу зі співтовариством однодумців за світоглядними, ідейними, професійними, культурними інтересами і запитамі, до формування широкого особистого середовища спілкування. У цьому досить суперечливому за своїми соціально-культурними і соціально-психологічними обрисами й позначеному багатьма непростими проблемами явищі значне місце належить прагненню людей до індивідуального самоствердження в сучасному динамічному світі, заявлення про себе, означення своєї активної присутності в суспільстві. Не буде зайвим нагадати, що професійний злет чималої кількості українських спеціалістів та менеджерів високої кваліфікації розпочався з грамотного просування їх професійних резюме у відповідних інформаційних ресурсах.

Одним з важливих проявів зазначених тенденцій у всьому світі стало повсюдне зростання інтересу пересічних громадян до своїх родоводів, сімейної історії, що в минулі часи було характерною рисою уподобань лише привілейованих шляхетних верств. Те, що чимало людей заходилися нині шукати своє «коріння», є закономірним результатом сучасного соціокультурного розвитку, значних демократичних і соціокультурних зрушень, що відбулися впродовж останнього двадцятиріччя, а не скороминою «модою». У генеалогічних розшуках немає жодного «міщанського» марнославства. Навпаки, це долучення до загальносвітових норм. Ненормальною була ситуація,

коли в історії величезної кількості звичайних українських родин десятиліттями існували «білі плями» – імена, обставини, про які не можна було ніде згадувати, навіть розповідати дітям, оскільки це компрометувало людей, створювало серйозні перепони на їхньому життєвому шляху.

Процес відновлення історичної пам'яті на родинному, індивідуальному рівні, безперечно, неминуче буде далі розвиватися. Хоча нині це явище в Україні не є ще таким значущим, як у зарубіжному світі, можливо, через пріоритетність для сучасних українців більш нагальних соціально-культурних і економічних інтересів. Проте у нас є й інше пояснення відносно уповільненого розвитку в Україні електронних ресурсів з генеалогії та родинної історії. Наші співвітчизники значною мірою задовольняють свої пізнавальні і практичні інтереси за допомогою потужних зарубіжних, насамперед – російських, американських, ізраїльських ресурсів, які містять дуже багатий матеріал як щодо родин етнічних українців, так і представників усіх етнічних меншин. Згадані електронні ресурси дають нашим співгромадянам широкі можливості приєднуватися до них, додавати дані про себе та свій родовід і вести пошук свого «коріння», своїх віддалених родичів і однофамільців по всьому світу. Останній напрям – пошук розсіяних по світові нині живих родичів, відновлення порушених родинних зв'язків, на нашу думку, і визначає головне спрямування і ціль здійснюваних переважною більшістю зацікавлених осіб розшуків.

Українцями на Батьківщині та в діаспорі досить активно використовується, зокрема, міжнародна, по суті, всесвітня служба родинної біографічної та генеалогічної інформації My Heritage Research (<http://www.myheritage.com>), яка працює нині (2012 р.) 38 мовами. На середину 2012 р. кількість людей з усього світу, які внесли свої дані до мережі, сягнула 63 876 865 осіб, кількість генеалогічних дерев – 189 942 482, а загальна кількість осіб, згаданих у них – кількох мільярдів⁵⁵. Досить значними за обсягом є біографічні та генеалогічні ресурси, розбудовані у Росії, які містять дані й про значну кількість українців та вихідців з України.

У таких мережах (кожна з них не схожа за побудовою на інші) можна виставляти свою інформацію, навіть створювати власні родинні сайти. Наповнення таких сайтів, як показує вибіркоче ознайомлення з ними, у переважній більшості дуже незамислувате, нерідко повністю переважають родинні фотографії. Важливо, однак, те, що зберігається пам'ять і в єдиному місці сходиться інформація про померлих і живих родичів, які шукають одне одного.

Непоодиноким явищем стали також спроби звичайних українців створювати родинні веб-сайти, сторінки або блоги, розміщувати на них інформацію про свої родини, їхню історію, родинні зв'язки. Одним з найбільш цікавих прикладів цього став упорядкований краєзнавцем В. Лисенком багатопрофільний за змістом веб-сайт «1000 років української культури»⁵⁶, у якому не лише питанням української генеалогії, а й розповідям про життєвий шлях наших сучасників належить досить помітне місце. Існують

також поодинокі аматорські форуми з питань генеалогії і родинної історії, але поки що невисокого, з методичного погляду, рівня⁵⁷.

Аматорські розшуки громадянами своїх родинних зв'язків теж ви- магають ґрунто- вної науково-методичної підтримки. Популярні біографічні і генеалогічні видання, а їх у світі дуже багато (вони, як правило, існують тепер одночасно і у друкованому, і в електронному вигляді) досить активно працюють у цьому напрямі. Однак належної допомоги з боку високопрофесійних спеціалістів в Україні поки що відчутно бракує. Спеціальної літератури обмаль, широкому читачеві вона малодоступна. На сайтах, а також у популярній літературі подаються поради, часто – не дуже кваліфіковані, на- швидкоруч адаптовані з зарубіжних джерел.

Фахова інформаційно-пошукова діяльність у цій галузі з метою задоволення інфо- рмаційних потреб і інтересів українських і зарубіжних громадян від самого рубежу ХХ–ХХІ ст. здійснювалася в Україні спеціалістами установ Державного комітету архі- вів України⁵⁸, Генеалогічним товариством та Українським центром генеалогічних до- сліджень (www.genealogicaltree.org.ua). Певною мірою адаптовані до реалій українсь- кого минулого поради щодо складання власного родового древа можна знайти на сто- рінці Генеалогічного товариства на веб-сайті Міжнародної громадської організації «Інститут україніки» (Дніпропетровськ)⁵⁹. Пізніше в Україні зусиллями ентузіастів сформувався, а згодом і перетворився на міжнародний (14-ма мовами), генеалогічний проект «Родовід», що містить більш докладні методичні поради (навіть – відеоурок) і програму для складання родоводів, великі бази даних. Проект ґрунтується на застосу- ванні спеціальної програмної платформи для побудови генеалогічних дерев, викорис- товує редакторський інструмент MediaWiki, розроблений для «Вікіпедії»⁶⁰. «Родово- ду» притаманна досить висока динаміка зростання. Якщо на середину 2010 р. у базу даних було внесено 350 тис. персоналій, здебільшого – американських українців, то на 2012 р. загальна кількість генеалогічних записів про окремих людей становить уже понад 638,9 тис. з них українською мовою – 61,1 тис. Загальна кількість записів про сім'ї на сьогодні становить до 154,9 тис., з них українською – 10,7 тис.⁶¹. Останнім ча- сом дедалі більше матеріалів про українські родоводи представлено і в українському сегменті «Вікіпедії».

Досить активно даними генеалогічних ресурсів користуються для відновлення ро- динних зв'язків сім'ї, розділені в минулому кордонами різних держав, зокрема нащад- ки трудових мігрантів. Комерційний і напіваматорський характер багатьох генеалогіч- них досліджень, пошук фахівцями заможних і впливових клієнтів іноді призводить і до трагікомічних результатів: ті, хто «замовляє музику», одразу виявляються якимось чином новоявленими нащадками старовинних козацьких і дворянських родів або й славних гетьманів. Утім, така ситуація існувала в генеалогії завжди і в усіх країнах.

Питання відображення персонологічної інформації про сучасників у блогах та на сторінках соціальних мереж, суспільної та джерельної цінності зазначених матеріалів

заслуговують на окреме обговорення. Вивчення цих складових світового і національного інформаційного ресурсу у досить специфічному аспекті біографічної проблематики лише бере початок⁶². До того ж стосовно цієї галузі можна говорити переважно про загальний стан і тенденції, тому що на практиці виділити український матеріал з зарубіжних ресурсів, якими наші співвітчизники значною мірою користуються, буває іноді досить важко. У їхньому нинішньому стані блоги найбільш доцільно використовувати дослідникам-біографістам (як і соціальним психологам та культурологам) насамперед для напрацювання узагальненого просопографічного портрету різних категорій учасників блогосфери. Лише сторінки і блоги окремих відомих діячів можуть слугувати джерелом додаткових відомостей про їхню особистість. Водночас блоги і сторінки в соціальних мережах, без сумніву, варто робити своєрідними майданчиками для попереднього «робочого» обговорення актуальних професійних проблем дослідників-біографістів.

Нагромаджений досвід свідчить на користь необхідності здійснення в Україні не лише кількісного, а і якісного прориву у галузі біографічної та персонологічної інформації про сучасників. Це завдання має першорядне значення для визначення напрямів, завдань і перспектив подальшої роботи дослідників-біографістів та фахівців у галузі інформаційної справи.

Матеріали про наших сучасників повинні відповідати високим критеріям інформативності, загальноприйнятним стандартам, наповненими необхідними супровідними матеріалами. Наприклад, якщо йдеться про вчених – розгорнутою бібліографією праць, повнотекстовими публікаціями, даними про учнів, наукові школи; стосовно наших сучасників – відомостями про наукові інтереси, даними про участь у міжнародних наукових конференціях, в діяльності наукових організацій і об'єднань, у виконанні вагомих наукових проектів, нарешті – контактними даними. Україй важливим є відхід від дозування інформації про сучасників відповідно до їхніх рангів, посад, регалій. Зробити це можливо лише шляхом урізноманітнення джерел інформації, створення сайтів і сторінок окремих наукових і навчальних підрозділів, дослідників. Зазначене, з відповідними відмінностями, стосується й багатьох інших сфер людської діяльності.

На часі також – завдання досягнення «жанрової чистоти» ресурсів, переходу до побудови їх з більш чітким урахуванням конкретного функціонального призначення та відповідності запитам певної специфічної за віком, рівнем освіти, пізнавальними інтересами, етнокультурними запитами користувачької/читацької аудиторії. Диференціація між ресурсами біографічної і персонологічної інформації освітнього, загального культурно-просвітницького, наукового, рекламно-інформаційного, суспільно-політичного, адміністративно-управлінського характеру повинна стати більш чіткою, оскільки від цього залежать самі принципи їх побудови, кількісні параметри, характер подання матеріалів, властивості інтерфейсу. На жаль, ці аспекти ще недостатньо вра-

ховуються упорядниками електронних ресурсів і майже не розроблені фахівцями.

Нарешті, нагромаджений досвід свідчить на користь необхідності переходу від створення розрізнених, суттєво відмінних між собою за методичними засадами, внутрішньою «архітектурою», принципами подання матеріалів інформаційних ресурсів установ, організацій і дослідницьких осередків (що саме по собі є дуже важливим і потрібним) до формування цілісного розподіленого загальнонаціонального ресурсу – «інформаційного поля», що слугує одночасно і інформаційним джерелом, засобом репрезентації результатів біографічних і суміжних з ними досліджень і знаряддям налагодження «вертикального» і «горизонтального» ділового й творчого спілкування громадян. Цей рух має розвиватися у напрямі формування різноманітних, різних за призначенням, принципами подання матеріалів, користувацькою аудиторією, конкуруючих між собою інформаційних ресурсів. Однак для фахівців є цілком зрозумілим, що зазначений процес буде успішним лише за умови вироблення й утвердження спільними зусиллями загальноприйнятних стандартизованих вимог, які б давали користувачам інформації можливість упевнено оперувати нею, довіряючи її точності та об'єктивності, відсутності політичної упередженості.

Тому, одним з важливих висновків з нагромадженого в Україні досвіду є необхідність подальшого розвитку теоретичних і методичних розробок у галузі біографічної та персоналістичної інформації, спільного пошуку шляхів вироблення й узгодження в широкому колі учасників інформаційного процесу певних загальноприйнятних принципів і правил.

Бібліографічні примітки до розділу 5

¹ Довідники про сучасну Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dovidka.com.ua/index.php?ncode=53>. – Назва з екрана.

² Політична Україна сьогодні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dovidka.com.ua/fcontent.php?pacode=311>. – Назва з екрана.

³ Політичні журналісти і аналітики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dovidka.com.ua/fcontent.php?pacode=311&topic=375298>. – Назва з екрана.

⁴ Лідери України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dovidka.com.ua/fcontent.php?pacode=327>. – Назва з екрана.

⁵ Герої України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dovidka.com.ua/fcontent.php?pacode=327&topic=303296>. – Назва з екрана.

⁶ Інтернет-довідник «Офіційна Україна сьогодні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dovidka.com.ua/user>. – Назва з екрана.

⁷ Яворівський В. О. [Електронний ресурс] // Інтернет-довідник «Офіційна Україна сьогодні». – Режим доступу : <http://dovidka.com.ua/user/?code=52512>. – Назва з екрана.

⁸ Український видавничий портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://who-is-who.com.ua/project/1.html>. – Назва з екрана.

⁹ Персони: Ліга. Досьє [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://file.liga.net/person/>. – Назва з екрана.

¹⁰ Люди: Досьє [Электронный ресурс] // Openbiz: Источник деловой информации. – Режим доступа: <http://openbiz.com.ua/summary/people>. – Назва з екрана.

¹¹ Члени НАН України [Електронний ресурс] // Національна академія наук України : голов. портал. – Режим доступу: <http://www.nas.gov.ua/members/>. – Назва з екрана.

¹² Члени НАПН [Електронний ресурс] // Національна академія педагогічних наук України : голов. портал. – Режим доступу: <http://naps.gov.ua/ua/structure/members>. – Назва з екрана.

¹³ Національна академія мистецтв України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://academia.gov.ua/01.htm>. – Назва з екрана.

¹⁴ Національна академія аграрних наук України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uaan.gov.ua>. – Назва з екрана.

¹⁵ Наукові біографії вчених України [Електронний ресурс] // Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/people/persons.html>. – Назва з екрана.

¹⁶ *Поник В. І.* Персональні матеріали українських дослідників у мережі Інтернет як чинник інтеграції вітчизняної науки, освіти і культури у світовий гуманітарний науково-інформаційний простір // Українсько-македонський науковий збірник. – К., 2009. – Вип. 4. – С. 330.

¹⁷ Керівництво; Підрозділи Бібліотеки [Електронний ресурс] // Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua. – Назва з екрана.

¹⁸ *Поник В. І.* Вітчизняні електронні біографічні інформаційні ресурси: сучасний стан, проблеми і перспективи розвитку // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2007. – Вип. 19. – С. 501–513.

¹⁹ *Поник В. І.* Персональні матеріали українських дослідників у мережі Інтернет як чинник інтеграції вітчизняної науки, освіти і культури у світовий гуманітарний науково-інформаційний простір // Укр.-македон. наук. зб.– К., 2009. – Вип. 4. – С. 329–339.

²⁰ Персоналії [Електронний ресурс] // Інститут електрозварювання ім.Є. О. Патона : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.paton.kiev.ua/ukr/inst/person/person.html>. – Назва з екрана.

²¹ Структура Інституту історії України НАН України [Електронний ресурс] // Інститут історії України НАН України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу : http://www.history.org.ua/?index_str. – Назва з екрана.

²² Структура [Електронний ресурс] // Інститут експериментальної патології, онкології і радіобіології імені Р. Є. Кавецького : офіц. веб-сайт. – Режим доступу:

<http://www.onconet.kiev.ua/ua/structure/>. – Назва з екрана.

²³ Ключові персоналії інституту [Електронний ресурс] // Інститут електродинаміки НАН України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: http://www.ied.org.ua/info/index.php?cat_id=2&left_id=15. – Назва з екрана.

²⁴ Співробітники [Електронний ресурс] // Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.ipiend.gov.ua/?mid=4>. – Назва з екрана.

²⁵ Наукові відділи Інституту соціології НАН України [Електронний ресурс] // Інститут соціології НАН України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: http://www.i-soc.kiev.ua/institute/otd_psih.php. – Назва з екрана.

²⁶ Відділи Інституту українознавства [Електронний ресурс] // Інститут українознавства імені І. П. Крип'якевича НАН України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.inst-ukr.lviv.ua/departments>. – Назва з екрана.

²⁷ Українські історики ХХ ст. : біобібліогр. довідник. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2004. – Вип. 2, ч. 2. – 382 с. – (Серія «Українські історики»); Те саме [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://history.org.ua/uahist>. – Назва з екрана.

²⁸ Наукові підрозділи [Електронний ресурс] // Інститут зоології імені І. І. Шмальгаузена : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.izan.kiev.ua/departs.htm>. – Назва з екрана.

²⁹ Список співробітників. А–Я [Електронний ресурс] // Інститут математики : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.imath.kiev.ua/people/?lang=ua>. – Назва з екрана.

³⁰ Наукові відділи [Електронний ресурс] // Інститут теоретичної фізики імені М. М. Боголюбова НАН України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.bitp.kiev.ua/dep.php>. – Назва з екрана.

³¹ Персональні сторінки співробітників [Електронний ресурс] // Інститут теоретичної фізики імені М. М. Боголюбова НАН України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу : <http://www.bitp.kiev.ua/person.php>. – Назва з екрана.

³² Співробітники [Електронний ресурс] // Головна астрономічна обсерваторія НАН України : офіц. веб-сайт – Режим доступу: <http://www.mao.kiev.ua/staff.html>. – Назва з екрана.

³³ Сотрудники института [Электронный ресурс] // Институт металлофизики имени Г. В. Курдюмова НАН Украины : офіц. веб-сайт. – Режим доступа: <http://www.imp.kiev.ua/?a=persones>. – Назва з екрана.

³⁴ Наукові підрозділи [Електронний ресурс] // Інститут органічної хімії НАН України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.ioch.kiev.ua/index1.htm>. – Назва з екрана.

³⁵ Персоналії [Електронний ресурс] // Інститут економіки і прогнозування НАН України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.ief.org.ua/Persona.htm>. – Назва з екрана.

³⁶ Наукові відділи [Електронний ресурс] // Інститут технічної теплофізики НАН України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://ittf.kiev.ua/>. – Назва з екрана.

³⁷ Провідні фахівці [Електронний ресурс] // Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.iweir.org.ua/ctryktyra.htm>. – Назва з екрана.

³⁸ Наукові відділи інституту [Електронний ресурс] // Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.idpnan.in.ua>. – Назва з екрана.

³⁹ Підрозділи інституту [Електронний ресурс] // Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.ilnan.gov.ua>. – Назва з екрана.

⁴⁰ Галерея видатних особистостей Київського Університету [Електронний ресурс] // Київський національний університет імені Тараса Шевченка : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.univ.kiev.ua/ua/geninf/osobystosti>. – Назва з екрана.

⁴¹ Історичний факультет [Електронний ресурс] // Київський національний університет імені Тараса Шевченка : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.history.univ.kiev.ua>. – Назва з екрана.

⁴² Кафедра бібліотекознавства і бібліографії. Професорсько-викладацький склад кафедри [Електронний ресурс] // Львівський національний університет імені Івана Франка : портал. – Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/faculty/web_kultura/teachers.php#. – Назва з екрана.

⁴³ Працівники кафедри давньої історії України та архівознавства [Електронний ресурс] // Львівський національний університет імені Івана Франка : портал. – Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/faculty/webhistory/Sajt_istfak/Pracivniki_kafedri_davnoi_istorii_Ukraini_ta_arhivoznavstva/Pracivniki_kafedri_davnoi_istorii_Ukraini_ta_arhivoznavstva.html. – Назва з екрана.

⁴⁴ Працівники кафедри новітньої історії України [Електронний ресурс] // Львівський національний університет імені Івана Франка : портал. – Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/faculty/webhistory/Sajt_istfak/Pracivniki_kafedri_novitnoi_istorii_Ukraini/Pracivniki_kafedri_novitnoi_istorii_Ukraini.html. – Назва з екрана.

⁴⁵ Працівники кафедри історії Центральної та Східної Європи [Електронний ресурс] // Львівський національний університет імені Івана Франка : портал. – Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/faculty/webhistory/Sajt_istfak/Pracivniki_kafedri_istorii_Centralnoi_ta_Shidnoi_Evropi/Pracivniki_kafedri_istorii_Centralnoi_ta_Shidnoi_Evropi.html. – Назва з екрана.

⁴⁶ Співробітники кафедри біохімії [Електронний ресурс] // Львівський національний університет імені Івана Франка : портал. – Режим доступу: <http://bioweb.lnu.edu.ua/biochem/mem/staff.html>. – Назва з екрана.

⁴⁷ Факультет журналістики [Електронний ресурс] // Львівський національний уні-

верситет імені Івана Франка : портал. – Режим доступу: <http://www.lnu.edu.ua/faculty/jur/jur.htm>. – Назва з екрана.

⁴⁸ Львівський національний університет імені Івана Франка [Електронний ресурс] : портал : тестовий режим. – Режим доступу: <http://uni.ruhomi.com>. – Назва з екрана.

⁴⁹ Всесвітньо відомі вчені – засновники науково-педагогічних шкіл НТУУ «КПІ» [Електронний ресурс] // Національний технічний університет України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: http://kpi.ua/kpi_people. – Назва з екрана.

⁵⁰ Письменницький довідник [Електронний ресурс] // Національна спілка письменників України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://nsru.org.ua/dovidnyk/>. – Назва з екрана.

⁵¹ Полтавщина літературна [Електронний ресурс] / Полтавська обласна організація Національної спілки письменників України. – Режим доступу: <http://www.pollitra.pi.net.ua> – Назва з екрана.

⁵² Хто є хто в українській журналістиці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.journalist.in.ua/rubric746/>. – Назва з екрана.

⁵³ Каталог членів НСХУ [Електронний ресурс]. – Національна спілка художників України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.nshu.org.ua>. – Назва з екрана.

⁵⁴ Юридична енциклопедія : у 6 т. / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; голов. ред. Ю. С. Шемшученко. – К. : Українська енциклопедія, 1998–2004.

⁵⁵ Родинні дерева MyHeritage [Електронний ресурс] // Myheritage генеалогія. – Режим доступу: <http://www.myheritage.com.ua>. – Назва з екрана.

⁵⁶ 1000 років української культури [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://1000years.uazone.net>. – Назва з екрана.

⁵⁷ Форум: Українська генеалогія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://domivka.net/forum/forumdisplay.php?93>. – Назва з екрана.

⁵⁸ Genealogical Research [Electronic resource] // Official Web-Portal of State Archival Service of Ukraine. – Access mode :<http://www.archives.gov.ua/Eng/genealogia.php>. – Назва з екрана.

⁵⁹ Рекомендации по составлению фамильного древа [Электронный ресурс] // Інститут україніки – міжнародна громадська організація. – Режим доступу: <http://ukrainica.org.ua/ukr/index/geneologiya>. – Назва з екрана.

⁶⁰ Про Родовід [Електронний ресурс] // Родовід. – Режим доступу: <http://uk.rodovid.org/wk/>. – Назва з екрана.

⁶¹ Багатомовне генеалогічне древо [Електронний ресурс] // Родовід. – Режим доступу: <http://uk.rodovid.org/wk/>. – Назва з екрана.

⁶² Вернік Ю. Блоги як новітні джерела біографічної інформації / Ю. Вернік // Наук. пр. Нац. б-ки ім. В. І. Вернадського. – 2011. – Вип. 31. – С. 626–634.

ВИСНОВКИ

1. При повальному захопленні найбільш активної частини учасників сучасних інформаційних обмінів роботою в системі нових інформаційних технологій слід зазначити, що комп'ютеризація інформаційного обслуговування користувачів традиційними ресурсами сприяє активному введенню цих ресурсів у сучасний обіг, підвищенню ефективності їх використання. Цим самим формується ніша даного виду ресурсів у спектрі джерел сучасного суспільного інформування. Цей висновок, заснований на аналізі практики останніх років, є актуальним з урахуванням тієї обставини, що переважна більшість суспільно значущих інформаційних джерел, напрацьованих протягом минулих десятиріч, зафіксована на паперових носіях і не введена в електронний інформаційний обіг. Процеси оцифрування цих джерел натикаються на проблеми фінансування, що вирішуються значно складніше, з огляду на можливості вітчизняного бюджету, ніж за кордоном.

2. Розвиток електронних ЗМІ обумовлюється двома основними факторами: удосконаленням якісних характеристик цих видань у зв'язку з розвитком технологічного базису, відповідних методик, а також суттєвим, до 14,5 млн осіб, зростанням кількості користувачів. Функціональне призначення такого виду ЗМІ пов'язане з введенням в обіг суспільно значущої інформації з продуктованих інтернет-ресурсів. Електронні бібліотечні ЗМІ в процесі свого розвитку стають змістовним орієнтиром при використанні фондів бібліотек та великих масивів електронної інформації.

3. Розвиток сучасних соціальних інформаційних комунікацій пов'язаний із широким доступом усіх категорій громадян до інформації, до технологій інфотворення в процесі суспільної інформатизації. У процесі розвитку такої форми спілкування поступово відпрацьовувались певні технології підготовки інформаційних матеріалів і на сьогодні, за твердженням спеціалістів, пов'язаних з економічною діяльністю, соціальні інформаційні мережі стали важливим інструментом просування економічних інтересів в інфопросторі. Їх значення зростає також і в інших сферах суспільного життя.

4. Сучасні бібліотечні установи – це інформаційні центри суспільства в умовах його інформатизації. Ефективність їхньої діяльності на сьогодні вимірюється насамперед суспільною усвідомленістю значення таких центрів у вирішенні завдань суспільного розвитку, відповідно – рівнем матеріально-технічного забезпечення, кадровою політикою та організацією науково-методологічного забезпечення. Зростаючого значення в їхній роботі набуває забезпечення вітчизняних соціальних інформаційних комунікацій суспільно значущою інформацією та розвиток дистантних форм інформаційного обслуговування.

5. Важливою формою інформаційного обслуговування сучасних користувачів стали електронні бібліотеки. Такі форми бібліотечної роботи орієнтовані на активного користувача, що має можливість самостійно працювати зі значними обсягами еле-

ктронної інформації, з повнотекстовими матеріалами в електронних версіях. У зв'язку з цим розвиток електронних бібліотек має розвиватися як у напрямі наповнення інформаційної бази актуальними інформаційними ресурсами, так і у сфері вдосконалення послуг та представлення наявних інформаційних ресурсів різним категоріям користувачів. Важливим при цьому є також зміцнення кооперативних зв'язків та розвиток навігаторської діяльності в мережі споріднених бібліотек.

6. В умовах активізації глобальних впливів діяльність щодо зміцнення національної самоідентифікації нерозривно пов'язана зі збереженням національних духовних цінностей, їх утвердженням як дороговказу для вирішення актуальних проблем сучасного розвитку українського суспільства. У зв'язку з цим набуває особливого значення використання документальних ресурсів архівної та книжкової спадщини. Цей процес потребує суспільно усвідомлених матеріальних затрат з метою забезпечення широкого доступу до безцінних для нашого народу історико-культурних пам'ятників писемної культури, змістовної пропаганди історичної спадщини, зафіксованої в письмі.

Наукове видання

ОНИЩЕНКО Олексій Семенович, ГОРОВИЙ Валерій Микитович,
ДУБРОВІНА Любов Андріївна та ін.

**РОЗВИТОК РЕСУРСНОЇ БАЗИ
ВІТЧИЗНЯНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА**

Редактори: Т. Дубас, Л. Степченко, Ю. Шлапак
Технічний редактор Т. Дубас
Комп'ютерна верстка: Г. Булахова

Підп. до друку 11.12.2012. Формат 70x100/16.
Друк офс. Ум. друк. арк. 19,83. Обл.-вид. арк. 13,28.
Наклад 300 пр. Зам. № 33.

Надруковано у НВЦ Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
03039, Київ, просп. 40-річчя Жовтня, 3

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.